

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ENVER CELALETTİN PAŞA
(1857-1929)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Mehmet ÇELİK

DANIŞMAN

Prof. Dr. Melek ÇOLAK

Haziran - 2013
MUĞLA

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ENVER CELALETTİN PAŞA
(1857-1929)

HAZIRLAYAN

Mehmet ÇELİK

Sosyal Bilimleri Enstitüsünde
"Yüksek Lisans"
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 13/06/2013

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 05/06/2013

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Melek ÇOLAK

Yrd. Doç. Dr. Özgür VİLDİR

Jüri Üyesi : [Signature]

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Bayram HİKMEÇİ BA

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

Haziran - 2013
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 22.05.2013 tarih ve 591/2013 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre, Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi in adlı tezini incelemiş ve aday 05.06.2013 tarihinde saat 10:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

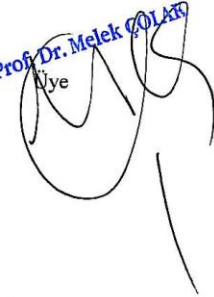
Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine karar verildi.

Tez Danışmanı

Melek ÇOLAK

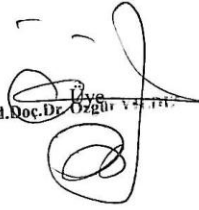
Prof. Dr. Melek ÇOLAK
Üye

Doç. Dr. Bayrami. Atca

Üye
B A

Yrd. Doç. Dr. Özgür
Üye

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "ENVER CELALETTİN PAŞA (1857-1929)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13.06.2013
Mehmet ÇELİK

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ FORMU		
YAZARIN	MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.	
Soyadı : ÇELİK	Adı : Mehmet	Kayıt No:
TEZİN ADI		
Türkçe : Enver Cemalettin Paşa (1857-1929)		
Y. Dil : Enver Cemalettin Paşa (1857-1929)		
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik
☒	☐	☐
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ		
Üniversite	: Mustafa Sıtkı Koçman Üniversitesi	
Fakülte	: Edebiyat Fakültesi	
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Diğer Kuruluşlar	:	
Tarih	:	
TEZ YAYINLANMIŞSA		
Yayımlayan	:	
Basım Yeri	:	
Basım Tarihi	:	
ISBN	:	
TEZ YÖNETİCİSİNİN		
Soyadı, Adı	: ÇOLAK, Melik	
Ünvanı	: Prof. Dr.	

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe	TEZİN SAYFA SAYISI:VI+101
TEZİN KONUSU (KONULARI) :	
1. Enver Cellalettin Paşa 2. Kuba ve Çin Seyahati 3. İlmî Çalışmalar ve Fransız Okulu	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :	
1. Kuba Seyahati 2. Çin Seyahati 3. Fransız Okulu 4. İlmî Çalışmalar	
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.	
1. China trips 2. Cuba trips 3. Enver Cellalettin Pasha	
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.	
1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☒
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☒
Yazarın İmzası :	Tarih : 13.06.2013
	

ÖZET

Enver Celalettin Paşa, 1857-1929 yılları arasında yaşamıştır. Bu yıllar Osmanlı Devleti'nde birçok siyasal ve sosyal çalkantıların olduğu dönemdir. Babası Mustafa Celaleddin Paşa, Osmanlı Devleti'nde fikri ve askeri alanda önemli katkıları bulunan Polonyalı mültecilerin en önemlilerinden biridir. Babasının üst düzey bir asker olmasından ötürü Enver Celalettin Paşa, kendisini birçok alanda yetiştirme imkânı bulmuştur. Bu çalışmada Enver Celalettin Paşa'nın hayatı ve eserlerinden bahsedilecektir.

Enver Celalettin Paşa, almış olduğu iyi bir eğitimle sarayın gözdesi haline gelmiş ve birçok askeri faaliyetler gerçekleştirmiştir. II. Abdülhamid'in yaveri olması sebebiyle Küba, Çin gibi ülkelere resmi olarak dış gezilerde bulunmuştur. Babasının ilmi çalışmalarından da istifade eden Enver Celalettin Paşa, birçok bilimsel içerikli eserler kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: Enver Celalettin Paşa, II. Abdülhamid, Çin, Küba.

ABSTRACT

Enver Celalettin Pasha, lived between 1857-1929. These years were the many political and social tremors in the Ottoman Empire period. His father Mustafa Celaleddin Pasha, the Ottoman Empire and the Polish military is one of the most important contributions in the field of refugees. Because of his father's senior soldier Enver Celalettin Pasha, has found himself in many areas, cultivation, opportunities. In this study, Enver Celalettin Pasha's life and works of Faith.

Enver Celalettin Pasha, has received a good education has become a favorite of the palace and carried out many military operations. Abdülhamid II 'in Cuba due to his aide, the official foreign trips to countries such as China found, Enver Celalettin Pasha also benefits from the work of his father's knowledge, the author of many scientific works.

Key words: Enver Celalettin Pasha, Abdülhamid II, China, Cuba.

ÖNSÖZ

Enver Celalettin Paşa, 1857-1929 yılları arasında yaşamıştır. Babası Mustafa Celaleddin Paşa, Polonya mültecilerinin en önemlilerindedir. Daha küçük yaşlarda piyano eğitimi alan Enver Celalettin Paşa, 1875’de Galatasaray Mekteb-i Sultanisi’nde sınıfının birincisi olarak Bakelorya Şahadetnamesi’ni almıştır. Babasının şehit olmasından sonra II.Abdülhamid’in mahiyetinde memuriyetine başlamıştır. Enver Celalettin Paşa’nın almış olduğu iyi eğitim, Arapça ile Farsçanın yanı sıra bildiği diğer dillere de hâkim olması, önemli görevleri üstlenmesinde etkili olmuştur. İyi bir gözlemci olup faydalı raporlar yazabildiğinden Abdülhamid’in talimatları doğrultusunda önemli hizmetler vermiştir. Abdülhamid’in en becerikli yaverlerinden birisi olan Enver Celalettin Paşa, hazırladığı raporlarla II.Abdülhamid’in gözdesi olmuş ve II.Abdülhamid’in dış politikasında etkili rol oynamıştır. Enver Celalettin Paşa, ilmi manada da birçok hizmetler vermiştir.

Enver Celalettin Paşa konusunda bu güne kadar ciddi bir çalışma yapılmamış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Enver Paşa ile karıştırılmış olması, bu konuya yönelmemizde en önemli etken olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde yaptığım araştırmada, Enver Celalettin Paşa’nın askeri faaliyetleriyle II.Abdülhamid döneminde ön planda bir general olması nedeniyle bu çalışma tasarlandı. Konuyu Hocam Prof. Dr. Melek Çolak’a götürdüğümde, isabetli bir karar olacağı yönünde bir değerlendirme yapınca, konuyu çalışmak için cesaretlendim ve Yüksek Lisans Tezi konusu olarak almaya karar verdim.

Çalışmamız üç bölümde ele alınmıştır. Giriş bölümünde Enver Celalettin Paşa’nın II.Abdülhamid Dönemi’nin önemli şahsiyetlerinden biri olduğundan ve bu dönemde önemli bir rol oynadığından II.Abdülhamid dönemi genel olarak değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde Enver Celalettin Paşa'nın çocukluğu ve öğrenim hayatına değinilmiştir. İkinci bölümde Enver Celalettin Paşa'nın askeri faaliyetleri kapsamında Küba ve Çin seyahatlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde Enver Celalettin Paşa'nın eğitim ile ilgili çalışmalarına ve vefatına, sonuç kısmında ise Enver Celalettin Paşa'nın İttihat ve Terakki liderlerinden Enver Paşa ile karıştırılması konusunda değerlendirme yapıp beraberinde konu bütünlüğünü sağlayıcı genel bir değerlendirme ile tamamlanmıştır.

Öğrenim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen babam ve anneme saygı ve sevgi dolu sözlerle teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bana kendi seçtiğim tez konusunu çalışma imkânı vererek özgür bir ortamda çalışmama katkı sağlayan Hocam Prof. Dr. Melek Çolak'a saygılarımı sunarak teşekkür ederim

Bu çalışmamızda eksikliklerin olacağı şüphesizdir. Ancak bu haliyle de yararlı olmasını temenni ediyorum.

Mehmet ÇELİK

Haziran - 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	I
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ENVER CELALETİN PAŞA'NIN

ÇOCUKLUĞU VE ÖĞRENİM HAYATI

I.I. Çocukluğu	20
I.II. Öğrenim Hayatı	25

II. BÖLÜM

ENVER CELALETİN PAŞA'NIN

ASKERİ FAALİYETLERİ

II.I. Küba Seyahati	36
II.II. Çin Seyahati	44

III. BÖLÜM

ENVER CELALETİN PAŞA'NIN

EĞİTİM İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI VE VEFATI

III.I. İlmî Çalışmaları ve Yayınlanan Makaleleri	61
III.I.II. Fransız Okulunun Açılması	64
III.II. Vefatı	67

SONUÇ	68
KAYNAKÇA	71
EKLER	82

KISALTMALAR

age. : Adı Geçen Eser

agm. : Adı Geçen Makale

agt. : Adı Geçen Tez

BİLİG: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Haz. : Hazırlayan

no: Numara

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s. : Sayfa

TCTA : Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tanzimat'ın ilanında büyük katkıları olan Fuat Paşa 1869'da Sadrazam Ali Paşa da 1871'de ölünce Sultan Abdülaziz, siyasi gücünü saraya taşıma fırsatı bulmuştu. Şüphesiz ki bu durumdan rahatsız olanlar Genç Osmanlılardı¹. Genç Osmanlılar, Avrupa'daki fikir akımlarından ve Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu fikirlerden etkilenecek şekilde ülkeye Meşrutî düzeni getirme gayretindeydiler. Onlara göre eğer ülkeye Meşrutî düzen getirilirse ülke çökmekten kurtulabilirdi. Fakat Genç Osmanlılar, Sultan Abdülaziz tahta kaldıkça Meşrutîyeti ilan ettiremeyeceklerini düşünmüşlerdi. Bu yüzden Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için siyasal bir güç arayışına girişmişlerdi. Bekledikleri siyasal güç dengesi 1875'de dış borçların faizlerinin yarısı kadarının ödenmesinin durdurulacağına devletlere bildirilmesi ve Balkanlar'da Müslüman-Hıristiyan halk çatışması olarak gözüken olayların Avrupa'da yankı bulması ile ortaya çıkmıştır. Bu siyasal gücün ortaya çıkması neticesinde Mithat Paşa, Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve Şeyhülislam arasında kurulan ittifak ile Harbiyeli subay ve öğrencilerin, topçu birliklerin ve donanmanın desteği alınarak Mayıs 1876'da askeri bir darbeyle Sultan Abdülaziz tahtan indirilip yerine V.Murad tahta getirilmiştir².

Sultan V.Murad tahta çıktıktan sonra, Genç Osmanlılar tarafından Meşrutîyet hazırlıklarına başlanmıştır. Fakat kısa bir süre sonra V.Murad'ın kronik alkol rahatsızlığının artması, hükümdar olan amcası Abdülaziz'in tahtan indirilmesi, ölümü ve darbecilerin üzerindeki baskısı neticesinde travmalar geçirmişti. Sultan Murad'ın ülkeyi idare edemez bir durumda

¹“Osmanlı Devleti içinde 19.yüzyılın ikinci yarısında Meşrutî bir temele dayalı bir sistem kurmak,Kanun-i Esasi ilanıyla da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan,hedef olarak batı örneğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır”.Durdu Mehmet Burak “Osmanlı Devleti'nde Jontürk Hareketinin Başlaması ve Etkileri.”, **OTAM**, Sayı: 14, Ankara 2003, s. 291.

²Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2002, s.310-311; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2002, s.125.

olduğu anlaşılınca Genç Osmanlılar, tahta çıkmaya aday bile gözükmeyen Şehzade II.Abdülhamid'i alternatif olarak düşünmüşler ve onunla görüşmeye başlamışlardı³.

Bu görüşmeler neticesinde Genç Osmanlılar, özellikle Mithat Paşa, Abdülhamid'e Meşrutiyeti ilan etmesi karşılığında abisi V.Murad'ın yerine tahta çıkarılacağını belirtmiştir. Abdülhamid de bunu kabul etmiş ve 31 Ağustos 1876'da padişah ilan edilmiştir⁴. Taht etrafında bürokrasi savaşları tüm hızıyla devam ederken Sadrazam Mehmet Rüşdü Paşa ülkeyi istediği gibi yönetmeye alıştığından V.Murad'ın haline karşıydı. Mithat Paşa'nın Vekiller Heyeti'ne hitaben yaptığı bir konuşmada: “ *Avrupa devletleri, bizi Sırbistan ile sulh yapmaya zorlayacaklar, hâlbuki sulh yapmak hakkına sahip olan padişahımızın şuurunu yerinde değildir.*” demesiyle saltanat değişikliği fikri herkes tarafından kabul edildi. Çünkü Balkanlar çok ciddi karışıklık içindeydi⁵.

Sultan II. Abdülhamid, tahta çıktığında siyasi tecrübeden yoksundu. Fakat saltanatının ilk yıllarında peş peşe cereyan edecek olan olaylar imparatorluğu 33 yıl beceriyle idare etmek için gerekli tecrübeyi kazanma imkânını ona verecektir⁶. II.Abdülhamid, cülus törenleri yapıldıktan sonra halka birlik mesajları verdiği gibi aynı günlerde askerlerle kışlada akşam yemeği yemişti. Donanma ile de aynı törenleri yaparak ordunun güvenini sağlamaya çalışmıştır⁷.

Halkla birlikte cuma namazı kılan II. Abdülhamid, bürokratları ve aydınları yanına davet ederek ülke sorunlarına çözüm aramaya çalışmıştır. Hatta Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Namık Kemal'i

³Kemal Karpat, “*I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)*”, **Türkler**, Cilt:12, Ankara 2002, s.873; Vahid Çabuk, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II.Abdülhamid Han**, İstanbul 1998, s.14.

⁴Alan Palmer, **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu**(Çev: Belkis Çorakçı Dişbudak), İstanbul 2003, s.151; Karpat, *agm.*, s.873.

⁵ Vahid Çabuk, *age.*, s.14.

⁶ Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, İstanbul 1997, s.106.

⁷Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap-II.Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar**, (Yay.Haz:Tahir Galip Seratlı), İstanbul 2004, s.22–26.

çağırarak “*Kemal Bey, bu devleti ve sultanlığı eskisinden daha iyi duruma getirmek için birlikte çalışalım.*” demiştir⁸.

Sultan II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarında, mali bunalım, Kırım Harbi’nden beri süregelen dış borçlar en önemli sorundu. Özellikle babası Abdülmecid ile amcası Abdülaziz’in yaptığı harcamalar devleti darboğaza sokmuştu. Ödenmemiş ve faizleriyle birlikte yekûn teşkil eden bu borçlar en büyük sorunlardan biridir. Sultan Abdülhamid, hükümdar olduğu zaman ülkenin durumunu şu şekilde anlatmaktadır⁹:

“Ben hangi şartlar içinde ve nasıl bir zamanda padişah oldum? Bunu hatırlatmak isterim. Bosna-Hersek ayaklanmış. Karadağ ordumuzu sarsmış ve yemiş. Sırbistan düzenli ve tehlikeli bir kuvvetle ülkemize savaş açmıştı. Bu badireden o müthiş Rus Muharebesi doğdu. Bu savaşı doğuran iç ve dış olaylar benim saltanat günlerimin işi değil. Ben iki padişahın art arda hal’inden, 93 günlük hükümet buhranından ve saltanat boşluğundan sonra padişah olmuştum, millet rüştünü erginliğini iddia ediyordu.”

Sırp, Bosna, Karadağ isyanları da sorunlardan bir diğeridir. Bosna Ayaklanmasını fırsat bilen Sırp Prensi Milan, 2 Temmuz 1876’da Osmanlı Devleti’ne karşı savaş açtı. Osmanlı askerleri Belgrad’ı kuşatma altına aldılar ve üstün duruma geldiler. Fakat Sırp’ların safında yer alan Rusya, Osmanlı Devleti’ni barışa zorlamak için ultiatom verdi. Bu ultiatomla Rusya’nın Balkanlar sorununu inisiyatifine alacak olması hem İngiltere’yi hem de Avusturya’yı rahatsız etti. Bu nedenle konunun bir uluslararası konferansta ele alınmasını istediler. Bu girişim neticesinde İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya ve Fransa temsilcilerinin katılımıyla 23 Aralık tarihinde İstanbul Konferansı toplandı¹⁰. Burada mesele büyütülerek kasıtlı olarak “*Avrupa Meselesi*” olarak gösterilmeye çalışılmıştır¹¹.

⁸ Shaw, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** (Çev: M.Harmancı), İstanbul 1982, s.264.

⁹ İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri**, İstanbul 2002, s.15-16.

¹⁰ Karpat, *agm.*, s.874.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s.79.

İstanbul Konferansı'nın toplanmasından bir gün önce sadrazamlık makamına atanan Mithat Paşa'nın gayretiyle 23 Aralık 1876 tarihinde Anayasanın ilanı, Haliç'te toplanacak İstanbul Konferansı'nın ilk gününe denk getirilmişti. Buradaki amaç, Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'nden istedikleri reformlara artık ihtiyaç olmadığını göstermekti. Konferansın başlayacağı sırada yapılan top atışlarıyla ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edildi¹².

Konferansta Sırlara daha fazla özerklik verilmesi, yerli bir polis teşkilatı kurulması, Bulgaristan'ın yarı özerk bir hale getirilmesi gibi birçok teklif tartışıldı. Fakat konferansın, Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra dağılacağını beklemekle yanıılmışlardı. Konferansta bulunan Osmanlı baş delegeşi Saffet Paşa, Mithat Paşa'nın meşrutiyetin ilanını nasıl buldular sorusuna, Saffet Paşa : “*Nasıl bulsunlar çocuk oyuncağı dediler.*” yanıtını vermiştir¹³. Konferans sonunda hazırlanan kararlar Osmanlı Hükümetine dikte ettirilmiştir. Dikte edilen bu kararlar meclise getirilerek tartışmaya açılmış ve meclis tarafından hiçbir şekilde kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Mithat Paşa, Padişahın tavsiyelerini duymazdan gelerek son kararı 18 Ocak 1877'de yüksek rütbeli subaylardan oluşan bir kurula sunarak büyük güçlerin aleyhine bir konuşma yapmıştır. Bunun sonucunda teklif edilen kararların reddedildiği açıklanmıştır¹⁴. Konferans, herhangi bir netice alınmadan 20 Ocak 1877'de dağılmış oldu¹⁵. Kanuni Esasi ilan edildikten sonra 19 Mart 1877'de meclis bizzat padişah tarafından açılmıştır¹⁶.

¹²“*Genç Osmanlılar, imparatorluğun bu durumdan ve girmiş olduğu mali bunalımdan ancak Meşrutiyet ilan edilerek kurtulacağını ön görmüşlerdi. Eğer Meşrutiyet ilan edilirse gayrimüslimlerin bundan memnun kalarak isyan girişiminde bulunmayacağını iyi niyetli bir şekilde düşünmüşlerdir. Ayrıca Meşrutiyet ülkeye özgürlük getirecekti. Meşrutiyet'in ilanı dışı güven verme, ortalığı yatıştırma ve dış baskıları savuşturmayı da sağlayacaktı. Açıkçası Genç Osmanlılar, Meşrutiyet idaresinin kurulmasını, devletin yuvarlanmakta olduğu uçurumdan kurtulması için tek esaslı tedbir olarak görmekte idiler*” Tanör, *age.*, 128; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara 2001, s.34.

¹³ Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kısacasında Abdülhamit*, İstanbul 2005, s.29.

¹⁴ Kuran, *age.*, s.106-107.

¹⁵ Karpat, *agm.*, s.874.

¹⁶Hakan Uzun, “*Türk Demokrasi Tarihinde I.Meşrutiyet Dönemi*”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:2, Ankara 2005, s.153; Durdu Mehmet Burak, *agm.*, s.294.

141 üyeden oluşan bu ilk meclisin üyelerinin 115'i mebuslardan 26'sı da ayanlardan oluşmaktadır. Mebusların 69'u Müslüman 46'sı gayrimüslimdir. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 Kanun-i Esasi halktan oluşmuş bir kurucu meclis tarafından yapılmış ve onay için tekrar halk iradesine sunulmamıştır. Ayrıca Kanun-i Esasi'de son söz padişaha verilmişti. Meclis padişaha bağlıydı ve padişah meclisi fesih yetkisine de sahipti¹⁷. Dolayısıyla meclisin, gerçek anlamda halkın temsil gücü yoktu. Meclisin yasama eylemi de padişahın uygun görmesi durumunda gerçekleşebilmiştir. Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu)'nın meclise karşı bir sorumluluğu yoktu. Doğrudan padişaha karşı sorumluluk taşımıştır. Üyeleri padişah tarafından atanan ve pek çok yetkiye sahip bulunan Meclis-i Ayan da halkın temsilcilerinden oluşan Meclis-i Mebusan'ın yanında bulunmuştur. Yasamanın yürütmeyi denetlemesi padişahın izniyle olabiliyordu. Bu durum yasama organının yürütmeyi denetleyebilmesini neredeyse imkânsız kılmıştır¹⁸.

Kanun-i Esasi'de fert hak ve özgürlüklerinin düzenlenmesi, kanun yolu ile yapılacağından ve kanun da padişahın iradesi ile kabul edilip uygulandığından fert hak ve özgürlüklerinin gerçekleşmesi padişahın takdirine kalmaktadır. Öte yandan bu hak ve özgürlükleri güvenceye bağlayan bir mekanizma da kurulmamıştır. Böylece, gerçek anlamda özgürlük ve güvenceye sahip olamayan bireylerin “*tebaa*” durumu devam etmiş ve “*uyruk*” durumundan “*yurttaş*” durumuna geçişi sağlanamamıştır. Halkın örgütlenmesi ile ilgili konuların da yer almadığı Kanun-i Esasi, halkı siyasal hayata dahil edecek bir amaca da sahip değildi. Çünkü I. Meşrutiyet Batı'yı örnek alan yeni bir düzen amaçlamakla birlikte, bu rejimin getirdiği yenilikler içinde partiler, organize seçimler, özellikle siyasal partiler kanalı ile kullanılan siyasal özgürlükler yer almamıştır¹⁹.

İstanbul Konferansı kararlarının reddedilmesinden sonra İngiltere, Ruslara boş bir meydan bırakmamak ve etkinliğini arttırmak için Londra

¹⁷ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996, s.36.

¹⁸ Uzun, *agm.*, s.154.

¹⁹ Uzun, *agm.*, s.154-155.

Konferansı'nı tertip etmiş ve Rusların tekliflerini de kapsayan Londra Protokolü'nü 31 Mart 1877'de imzalayarak kabul edilmesi için Babiali'ye sunmuştur. Ağır şartlar içeren bu protokol mecliste görüşülerek reddedilmiştir. Bu durum 12 Nisan 1877'de Batılı devletlere bildirilmiştir²⁰. Bu olayın neticesinde Prusya'nın ortaya çıkmasıyla Avrupa devletler dengesinin değişmesinden sonra, İngiltere'nin de desteğini alan Rusya'nın önü açılmıştır. Bu desteği alan Rusya, Osmanlı Devleti'ne 19 Nisan 1877 tarihinde savaş ilan etmiştir. Böylelikle bu süreçten sonra tarihimizin en ağır savaşlarından biri olan Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi) 24 Nisan 1877'de başlamıştır. Bu harpte Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, doğuda Rus kuvvetlerine yenilerek 19 Kasım 1877'de Kars'tan Erzurum'a kadar çekilmek zorunda kalmışlardır²¹.

Batıda ise Plevne'de Osman Paşa'nın müdafaası neticesinde Rus kuvvetleri durdurulmuştu. Fakat İstanbul'dan yeteri kadar yardım gelmemesi üzerine Osman Paşa, Ruslara esir düşmüştü. Ruslar da İstanbul Yeşilköy mevkiine kadar ilerleme fırsatı bulmuşlardı²². Rusların Yeşilköy'e kadar ilerlemesinin neticesinde 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma Makedonya ile Ege sahillerinin hepsini içeren büyük bir Bulgaristan ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde Rusya'nın Akdeniz'e inme ve Balkanlar'da güçlü bir dayanak noktası edinme arzusu yerine gelmiş oldu²³.

Ayestefanos Anlaşması, sadece Osmanlı Devleti'ne zarar vermeye kalmamış, Rusya'nın Balkanlar'daki varlığından endişe duyan diğer Avrupalı Devletleri de korkutmuştu. Aynı zamanda bu anlaşmanın Rusya ile Avusturya arasında çıkacak olan yeni bir savaşın patlak vermesine de neden olacağına inanılmaktaydı. Bunu fark eden Bismarck, Ayestafanos Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için Berlin'de bir Avrupa Konferansının toplanmasını önermişti²⁴.

²⁰ Cevdet Küçük, “*Abdülhamid II*”, TDVİA, Cilt:I, İstanbul 1988, s.217.

²¹ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul 1998, s.146.

²² Saray, *age.*, s.147

²³ Karpat, *agm.*, s.874.

²⁴ *agm.*, s.877.

Berlin Konferansı'nın toplanmasından önce İngiltere ile Avusturya pay kapma yarışına giriştiler. Avusturya, Bulgaristan'ın topraklarının küçültülmesini ve kendisine Yenipazar ile Bosna ve Hersek'i ilhak etme izni verilmesini, İngilizler de daha küçük bir Bulgaristan oluşturulmasını istemişlerdi. Aynı zamanda Rusya'nın Akdeniz'den uzak tutulması için Doğu Anadolu'da elde ettiği toprakların büyük bir kısmının Osmanlı yönetimine geri verilmesini de istemişlerdi. Osmanlı Devleti'ne verdikleri bu destek karşılığında ise Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesini istemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin varlığı İngiltere için eskisi kadar olmasa da önemlidir. Bu durumu 1880 şubatında İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury, İstanbul'daki elçisine “*Demiryolumuz Kandahar'a ulaşınca kadar Türkiye'nin yıkılışını ertelemek bizim için kârlı olur; bunu Rusya'da ihtilal çıkıncaya kadar ertelemek ise büyük başarı olacaktır*”²⁵ mesajından da anlaşılmaktadır.

Berlin Konferansı müzakerelerin başlamasından önce II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'nin 7. Maddesine dayanarak meclisi tatil etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatıp, Kanun-i Esasi'yi rafa kaldırması, Genç Osmanlılar'ın düşmanlığını üzerine çekmişti. Mithat Paşa görevden alınarak nihayetinde sürgüne gönderilmişti²⁶. Ayrıca Sultanın savaş politikalarını, anayasaya aykırı davranışlarını, eleştiren Ali Suavi, 20 Mayıs 1878'de daha çok Filibe Bölgesi'nden gelen 500 göçmenden oluşan bir grupla V.Murad'ı tahta tekrar çıkarmak amacıyla Çırağan Sarayı'na doğru yürüyüşe geçmiştir. Bu kötü planlanmış girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ali Suavi olayının perde arkasında İngiltere'nin olduğunu düşünmesi II. Abdülhamid'i 4 Haziran 1878'de Kıbrıs Sözleşmesi'ni imzalamak zorunda bırakmıştır; buna göre İngilizlerin Ayestefanos Anlaşması'na karşı çıkmaya devam etmeleri karşılığında adanın

²⁵ Koloğlu, **age.**, s.49.

²⁶“113. Maddenin ikinci fıkrası Midhat Paşa hakkında uygulanmıştır. Paşa İstifaya zorlanmış ve Avrupa'ya sürgün edilmiştir(7 Şubat 1877).Anayasa'nın ilanından beş yıl sonra(1881),Abdülaziz'in öldürülmesinden sorumlu tutularak Yıldız Sarayı bahçesinde kurulan özel bir mahkemede yargılanmış, ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu ceza ömür boyu hapse çevrilmiştir(28 Temmuz 1881).Taif'e sürülmüş ve orada boğdurulmuştur (12Mayıs 1884)”Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul 2001, s.14; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşti Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, Ankara 1987,s.3.

yönetimi İngilizlere bırakılmıştır. Böyle bir diplomatik baskı altında kalan Abdülhamid 15 Temmuz 1878’de söz konusu fermanı İngilizlerin desteğini kaybetmemek için resmen ilan etmek zorunda kalmıştır. Kıbrıs geçici olarak İngilizlere, Berlin Anlaşması’nda arabuluculuk yapmalarına karşılık bırakılmıştır²⁷. Kıbrıs’ın İngiltere’ye bırakılmış olması, diğer devletlerin de bu konudaki faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Avusturya, İngiltere’nin teşvikiyle Bosna-Hersek’i yönetimine katmıştır. 1881’de Fransa, Tunus’a bir yıl sonra da İngiltere bir oldubittiyle Mısır’a el koymuşlardır²⁸.

II. Abdülhamid, burada İngilizlere de güvenilemeyeceğini anlayarak bundan sonra devletlerle münasebetlerinin ve dış politikanın esaslarını tespit etmeye çalışmıştır. Berlin Konferansı sonrası imzalanan Yeşilköy Antlaşması (Berlin) ile Bulgaristan’ın sınırları daraltıldı. Bosna-Hersek Avusturya’ya bırakıldı. Romanya-Karadağ ve Sırbistan’ın bağımsızlığı onaylandı. Girit’in özerkliği kabul edildi. Rusya’nın Doğu Anadolu’da işgal ettiği Eleşkirt ve Doğubayezıt, Osmanlı Devleti’ne bırakılmıştı. Bulgaristan üç kısma ayrıldı. Fakat Bulgaristan şeklen Osmanlı Devleti’ne bağlı kalmıştır. Müslüman Türklerin yaşadığı Kars, Ardahan, Batum ise Ruslara bırakılmıştır. Bu antlaşma sonrasında Osmanlı Devleti Avrupa’daki topraklarının beşte ikisini kaybetti ve Avrupa’daki toprakları ikiye bölündü. Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya’ya 802 milyon 500 bin frank ödemeyi kabul etmiştir. Osmanlı Devleti’nin toprak kaybı Balkanlar, Doğu Anadolu ve Kıbrıs ile birlikte toplam 287.510 kilometre kare olmuştur. Bu gelişmeler karşısında II. Abdülhamid’in Almanya’ya yaklaşmıştır. Bunun ilk belirtisi olarak, Osmanlı ordusunu ıslah için 1883’te Almanya’dan ilk askeri heyet gönderilmişti²⁹.

Alman İmparatoru II. Wilhelm’in 1888’de Türkiye’yi ziyareti, Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi ve 1890’da Türk-Alman Ticaret Antlaşması Sultan Abdülhamit’in Almanya’ya yaklaştığını açık olarak göstermiştir. Almanya’nın gittikçe güçlenmesi, İngiltere ve Fransa’yı tedirgin

²⁷ Mehmed Hocaoglu, **II. Abdülhamid’in Muhtıraları**, İstanbul, 1998, s.165; Karpat, *agm.*, s.878.

²⁸ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği-Osmanlı Devleti’nin İslam Siyaseti 1856–1908**, İstanbul 1995, s.179.

²⁹ Eraslan, *age.*, s.185.

etmişti. İngiltere, II.Abdülhamid'in Almanya'ya yaklaşmasından büsbütün rahatsız olmalı ki onu güç durumlara düşürmek için 1890'lı yıllarda Doğu Anadolu'da Ermeni isyanlarını başlatmıştı. Osmanlı'yı paylaşmak ve Sultanı devirmek için Rus Çar'ına teklifte dahi bulunmuştu. Bu sırada Rusya, Türkiye'nin birinci düşmanı olmaktan çıkmış, onun yerini İngiltere almıştı³⁰.

1877 yılından sonra Rusların birçok yeri ele geçirip buradaki Müslümanları katletmesi ve kalanları sürmesi sonucunda Karadeniz'in iki yanından Anadolu'ya muhacir göçü başlamıştır. Anadolu'da birçok muhacir köyü kurulmuş ya da mevcut şehirlere yerleştirilmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nde yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Ülkenin demografik yapısı alabildiğince değişmiştir. Fakat Abdülhamid gelen muhacirleri iskân etmede stratejik hatalar yapmıştı. Aynı bölgeden gelen muhacir kabilelerini bölmeyerek toplu bir yerleştirme anlayışını benimsemiş bu da ileride sıkıntılara yol açmıştır. Anadolu'ya bu kadar muhacirin özellikle de Müslüman ve Türk muhacirin gelmesi neticesinde yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. İstanbul'da cami ve hayır kurumlarının çevreleri Balkanlardan göç eden muhacirlerle dolmaya başlamıştır. Bu olaylar neticesinde Osmanlılık akımının gözden düşmesinde I. Meşrutiyet denemesinin ve ardından gelen 93 Harbi'nde yaşananların da önemli etkileri olmuştur. Dünyada yükselen değer olan ve sömürgeci Avrupa tarafından körüklenen milliyetçilik hareketleri de, farklı din, dil, kültür ve milliyetten oluşan Osmanlı toplumunun, Osmanlılık yürüngesinde toplanmasının en büyük engeliydi³¹.

Osmanlılık siyasetinden umduğunu bulamayan Osmanlı yönetimi tebaa ve reayasını birleştirmek politikasının yerine din ekseninde bir ortaklığı ve birlikteliği sağlayarak hiç olmazsa Müslümanları bir arada tutmak için İslamcı ve ümmetçi bir siyasete yönelmiştir. İslam birliği siyaseti, devletin resmi ideolojisi haline gelerek Müslüman ahali bir arada tutulmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamid devrinde ön plana çıkan bu hareket, Genç Osmanlılar'ın Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak din ve ırk birliğinin

³⁰ Burak, *agm.*, s.295-296.

³¹ *agm.*, s.296.

önemini görerek Osmanlıcılığı terk etmeleri neticesinde daha da güç kazanmış ve devletin birliğini sağlamaya yönelik en büyük umut olmuştur³². II. Abdülhamid dönemi, İslamcılığı Klasik Osmanlı İslamı'na karşı bir tepki hareketidir. Bu yüzden de esas itibariyle modernist bir akımdır. Bu itibarla görünürdeki bütün Batı karşıtı tavrına rağmen, yenileşme yanlısı olduğu için, Türkiye tarihinde modernist fikir hareketleri çerçevesinde mütalaa edilmelidir³³. Bu yüzden ki Sultan Abdülhamid seleflerinin teknoloji sahasında getirdikleri reformları tatbik etmekle beraber İslami değerler üzerinde ısrarla durarak kültürel Batılılaşmayı önlemeye gayret etmiştir³⁴.

Devlet idarecilerinin Hristiyanlara geniş ölçüde hatta Müslümanları rencide edici surette verdikleri hakların, devletin bütünlüğünü yine de koruyamadığı 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve hemen sonrasında açıkça görülmüştür. Bu durum yöneticilerin daha sonraki yıllarda siyasetlerine İslamcı bir şekil vermelerine sebep olmuştur³⁵.

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nin artık atıl duruma gelmiş ihtiyar yapısına neşter vurulmaya devam edilen, birçok alanda yeni müesseselerin kazanıldığı ve kelimenin tam anlamıyla “*modern*” bir devlet olmanın gerektirdiği alt yapının temellerinin atıldığı bir dönem olarak değerlendirilmelidir³⁶. Abdülhamid özellikle Avrupa gezisi sırasında Batı müesseseleri hakkında bizzat gözlem yapma fırsatı bulmuş dolayısıyla Tanzimat reformlarının öngördüğü modernleşmeye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır³⁷. Sultan Abdülhamid, Batı Medeniyeti'ni “*teknik*” ve “*fikir*” olarak iki kısma ayırmıştır. Ona göre teknik, bu Medeniyetin dış gelişimini, fikir ise iç gelişimini ifade etmektedir. Batı Medeniyeti'nin iç gelişmesi dediği fikri gelişmeyi ise “*zehir*” olarak kabul etmiştir³⁸. II. Abdülhamid bu suretle ıslahat yapılırsa gelecek nesiller için yeni bir medeniyet zemini hazırlanmış

³² Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, Ankara 1964, s.12-13.

³³ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876- 1909)**, (Çev.: Gül Çağalı Güven), İstanbul 2002, s.74.

³⁴ Halil İnalcık, Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarih Cilt: II 1600–1914**, (Çev: Ayşe Bertay, Süphan Andış, Serdar Alper), İstanbul 2004, s.891.

³⁵ Eraslan, **age.**, s.55.

³⁶ Azmi Özcan, **Abdülhamid ve Hilafet**, İstanbul 1995, s.66.

³⁷ Vahdettin Engin, **Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u**, İstanbul 2001, s.21.

³⁸ Naim Ürkmez, **II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı**, Erzurum 2006, s.42.

olacak, bu yeni medeniyetin Batı Medeniyeti'nden Osmanlı Devleti'ne ve İslam'ın bünyesine uygun şeylerin alınmasıyla ortaya çıkacağını belirtmektedir.³⁹ Kemal Karpat bu durumu şöyle değerlendirmektedir⁴⁰:

“Tarihte başka hiçbir Müslüman hükümdar Abdülhamid kadar önemli kararlarla karşı karşıya kalmamıştır. Mü'min bir Müslüman ve mutlakyetçi bir padişah, fakat aynı zamanda modernleşmeye samimiyetle inanmış bir insan olan Abdülhamid, Avrupa'ya ve uygarlığa hayran olmakla beraber, Avrupa kültürüne hiç sıcak bakmıyordu. Müslüman toplumların, Hristiyanlığı ve değişikliklere rağmen kendi kimlik ve inançlarına bağlı kalmış olan Hristiyan toplumlarını yeniden canlandıran reformları şu veya bu şekilde taklit edeceğini umuyordu. Abdülhamid, seleflerinin gerçekleştirdiği bütün reformları muhafaza ettiği gibi, Osmanlı modernizasyonunun entelektüel ufuklarını büyük ölçüde genişleten ve paradoksal olarak elit zümreyi Avrupa kültürüne yaklaştıran edebiyat ve bilimler dahil olmak üzere, yeni değişim kanalları açtı. Diğer bir deyişle, İslam Medeniyeti için hak ettiği tanınma ve saygıyı talep ederken, Abdülhamid aslında İslam'ın kapılarını Batı'ya açmış oldu.”

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Sultan Abdülhamid, 14 Şubat 1878'de 93 Harbine engel olamadığı, ülkeyi uçuruma sürüklediği gerekçesiyle Meşrutî yönetimi tatil etmiştir. Bu olaylardan sonra Sultan'a ülkenin meşrutiyet için uygun olmadığını, ülkeyi kurtaracak tek yolun istibdat olduğu düşüncesine meyletmiş ve şöyle değerlendirmiştir⁴¹:

“Artık liberal kurumlarla ıslahat yapmak isteyen babam Abdülmecid'i örnek almakla yanılığa düştüğümü anladım. Büyükbabam Sultan Mahmut'un izinden yürüyeceğim. Ben de şimdi onun gibi Tanrı'nın koruma görevini bana verdiği insanları ancak zor kullanarak harekete geçireceğimi anladım.”

³⁹Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C.VIII I.Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876–1907)**, Ankara 1996, s.254– 255 .

⁴⁰ Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, (Çev: Şiar Yalçın), İstanbul 2004, s.22–23.

⁴¹ Shaw, **age..** s.265.

Sultan Abdülhamid'in bu hadiseler neticesinde Meşrutiyet yönetimi hakkındaki görüşleri de değişmiştir. Hatıra defterinde de bu düşüncesini şu sözlerle açıklamıştır⁴²:

“Meşrutiyet yönetiminin her millete, her ulusal bünyeye yaramayacağını sanırım. O vakit faydalı olamayacağını sanırdım. Şimdi ise zararlı olduğu kanısındayım.”

Sultan II. Abdülhamid, Tanzimat'ın Osmanlı yapısını radikal bir tarzda değiştiren reformlarına müdahale ettiği gibi Tanzimat'ın uygulanışındaki temel hatalara da müdahil olmuştur. Sultan II. Mahmud'tan beri tebaanın gözünde yıpranmış, meşruiyeti zedelenmiş bir kurum olan padişahlık veya devlet otoritesini kendi şahsı etrafında manevi bir hale dönüştürerek restore etmeyi amaçlamıştır⁴³. Ancak Tanzimatçılar gibi o da parlamentonun kendisinde topladığı demokratik temsilin zaman bakımından gecikmeye, yenilgiye, iç zayıflıklara ve daha fazla dağılmaya neden olduğunu düşünmüştür⁴⁴.

Sultan Abdülhamid, bundan sonra merkezîyetçiliği benimsemiştir.⁴⁵ Bu dönemde padişahın siyaset üzerindeki ağırlığı artmış ve Yıldız Sarayı bir bakıma, Osmanlı hükümet sisteminin yürütme organı haline dönüşmüştür. Küçük kasaba ve köylerde cami inşa ettirerek veya buralardaki camiler için küçük harcamalar yaparak ahaliyle arasında duygusal bir bağ kurmuştur⁴⁶. Bu kişisel yönetimin nedenini Engin Akarlı dört başlık altında ele almaktadır⁴⁷:

“1. Komşu devletlerle dostça ilişkileri ve tarafsızlığı esas alan dış politika.

⁴² Bozdağ, **age.**, s.24.

⁴³ Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, İstanbul 2006, s.33.

⁴⁴ Shaw, **age.**, s.263.

⁴⁵ Karpaz, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.286.

⁴⁶ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876–1914)**, İstanbul 2002, s.162.

⁴⁷ Engin Akarlı, “II.Abdülhamid:Hayatı ve İktidar”, **Osmanlı**, Cilt:II, Ankara 1999, s.257.

2. İktisadi alt yapının gelişmesiyle ülkenin üretim ve vergi potansiyelini arttırmaya yönelik ve dış borçların belli bir program çerçevesinde bir an önce temizlenmesiyle devletin mali itibarının iadesini amaçlayan politika.

3. Müslüman tebaayı asli unsur sayarak öncelikle bu unsurun eğitim yoluyla desteğinin kazanılıp devleti daha yaygın bir toplumsal temele oturtma çabası.

4. Nihayet, güven duyulan ve hızlı işleyen bir adalet düzeni ile asayiş ve güven başta olmak üzere çeşitli kamusal hizmetleri yaygınlaştıran ama bunu yaparken tebaa üstündeki devlet denetimini de pekiştiren bir devlet düzenini geliştirme çabası.”

II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde bazı örnekleri olmakla beraber özellikle II. Abdülhamid döneminde Osmanlı tebaası, ilk defa kendini yöneten padişahın tuğrası ve armasını bu dönemde inşa ettiği binalarda görmüştür. Bu durum tebaanın, kendisini yöneten kişiye karşı tavrını oluşturması bakımından önemli bir psikolojik faktördür⁴⁸. I.Meşrutiyet ‘ten sonra II. Abdülhamid, imparatorluğun tarihinde görülmeyen bir biçimde bütün erki elinde toplamış ve bunun modern bir bürokratik aygıtlar ve asıl önemlisi bir ideolojiyi kullanarak yapmıştır. Yönetimin şubeleri kadar, toplumda ideoloji üreten kaynakları da kısmen kontrolü altına almıştır⁴⁹. Osmanlı toplumundaki ve ekonomisindeki bozulma hızla gelişmiş ve ifadesini, 1889’da İttihat ve Terakki Komitesi olarak bilinen gizli bir siyasi örgütün kurulmasında bulmuştur⁵⁰.

Şura-yı Ümmet Gazetesi’nin “*Hükümet-i meşruta ve ıslahat-ı umumiye taraftarları*” şeklinde isimlendirdiği ve Osmanlıların, “*Ahrar-ı Osmaniye*” dedikleri Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, “*Hürriyeti ilan ve*

⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “II. Abdülhamid Dönemi İslamcılığın Tarihi Arka Planı; Klasik Dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış”, **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 1992, s.226

⁴⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2001, s.89–90.

⁵⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul 1999, s.42–43.

herkese müsavat ve adalet vermek” ve *“istibdat”* idaresini meşruti bir yönetime dönüştürmek maksadıyla 2 Haziran 1889 tarihinde İbrahim Temo (Ohri), Abdullah Cevdet (Arapkir), İshak Sükuti (Diyarbakır), Çerkez Mehmet Reşid (Kafkasya), daha sonra Hikmet Emin (Konya), Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeki Sabri Bey, Selanikli Dr. Nazım Bey, Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından teşekkül edilmiştir. Gizli olarak teşkil edilen Cemiyetin ilk adı, *“İttihad-ı Osmani”* ya da *“İnkılab-ı Osmani”* dir.⁵¹

Teşekkülünde Mason ve Carbonari Teşkilatlarının da etkili olduğu cemiyetin kurulmasına neden olan etken, Devlet-i Ali'nin içinde bulunduğu siyasi, idari, sosyal ve iktisadi bunalımdı. Hürriyet fikirlerinin hemen her türüsünün taraftarı bulunan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye’de, cemiyet gelişme zemini bulmuştur. Devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için birtakım çareler aranmıştır. Gerek pozitivism gerekse materyalizm bu çarelerden belli başlı olanlarıdır⁵². Cemiyetin oluşumunda *‘istibdata’* karşı duyulan hoşnutsuzluk ile Batıya karşı duyulan hayranlık yatmaktadır. *“Bu devlet nasıl kurtulur”* sorusundan müphem olarak acilen Meşrutiyetin ilanının gereğine inanan cemiyet üyeleri, II. Abdülhamid idaresinin bir an evvel yıkılmasını arzu etmekteydiler⁵³.

Osmanlı Devleti’nde ıslahat yapılması ve *‘istibdat’* idaresinin yıkılarak meşruti bir idarenin tesis edilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girmişlerdir. Cemiyet, özellikle basın yayın yoluyla *‘istibdat’* idaresinin menfi uygulamalarından bahsetmiştir. Cemiyet, bu idarenin son bulması ile imparatorluğun derin bir nefes alacağı ve meşruti bir sistemin ihdas edilmesiyle birlikte de, vatanın şer odaklarından kurtulacağı düşüncesinde idi. Yayınladıkları neşriyatlarda da hükümetin öncelikli işinin meşrutiyeti tesis etmek olduğu ifade etmişlerdir⁵⁴.

⁵¹ Taner Aslan, *“İttihad-ı Osmani’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”*, **BİLİG**, Sayı:47, Aksaray 2008, s.80.

⁵² Mardin, **age.**, s.49.

⁵³ Tunaya, **age.**, s.17.

⁵⁴ Aslan, **agm.**, s.80-81.

II.Abdülhamid, İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin varlığından ve faaliyetlerinden 1892'de haberdar olmuştur⁵⁵. Bu tarihten sonra Cemiyet üyeleri hafiyeler tarafından sıkı bir takibe alınmıştır. Gizli Cemiyet, özellikle Askeri Tıbbiye talebeleri arasında yayıldığından, Abdülhamid bu mektep üzerinde daha sıkı bir denetim kurmak istemiştir. II. Abdülhamid, Jön Türk muhalefetine önünü kesebilmek için birçok yol denemiştir. Avrupa devlet başkanları nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Cemiyetin gazete ve mecmualarının kapatılmasını bu yolla sağlamıştır. Jön Türkler'in muhalif hareketlerinden vazgeçmeleri ve yurda dönmeleri için Avrupa'ya birkaç defa temsilci yollamıştır. Ancak muhaliflerin ne yurda dönmelerini sağlayabilmiş ne de faaliyetlerini sona erdirebilmiştir.⁵⁶ Siyasi ve askeri olaylar 1908 yılına gelindiğinde cemiyet'in tahmin edemeyeceği hızla gelişmeye başlamıştır. 9 Haziran 1908'de Finlandiya Körfezi'ndeki Reval Limanı'nda İngiltere Kralı ile Rus Çar'ı bir araya geldiler. Yaptıkları görüşmeden (Reval Görüşmesi) sızan sonuçlara göre, Osmanlı toprakları yeniden paylaşılacak, Rumeli parçalanacak, padişah ise ordularını göndermeyerek bu duruma boyun eğecekti. İttihat ve Terakki açısından bu, asla kabul edilemez bir durumdu. Cemiyet'i kesin olarak gerçekleştirilecek eylemlere yöneltmiştir.⁵⁷ Faaliyetlerini o güne kadar gizli devam ettiren Cemiyet için bu toplantı bardağı taşıran son damla olmuştu⁵⁸.

Bu bulanık hava içinde 3 Temmuz 1908 günü Kolağası Niyazi Bey, askerleri ve sivil fedailerden oluşan 400 kişilik grubuyla Resne'de dağa çıktı. Anayasa ilan edilmedikçe dağdan inmeyeceğini bildirmişti. Makedonya'daki askeri birliklerin de sarayı dinlememesi ve saraydan yollanan askeri birliklerin başarısızlığı, halka güven vermişti. 20 Temmuzda Manastırlı Müslüman halk meşrutiyet istediklerini söyleyerek ayaklandı. Aynı gün Binbaşı Enver Bey, Niyazi Bey'e katıldı. Bu arada saraya, Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanı ve bir millet meclisinin toplanmasını isteyen yüzlerce telgraf

⁵⁵Ramsaur Ernest E., **Jöntükler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, (Çev:Muhsin Önal Mengüşoğlu), İstanbul 2004,s.86.

⁵⁶ Aslan, *agm.*, s.82.

⁵⁷ Ramsaur, *age.*, s.176.

⁵⁸ Burak, *agm.*, s.302.

gelmişti. Nihayet 23 Temmuz 1908 günü, Manastır'da Binbaşı Vehip Bey, İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'i ilan ettiğini bildirdi. Bu gelişmeler karşısında çaresiz kalan Abdülhamid, 24 Temmuz 1908 günü Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyarak bu anlama gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayarak Meşrutiyet'i resmen ilan etti. Böylece Abdülhamid'in 30 yıl süren istibdat rejimi sona ermişti⁵⁹.

II.Abdülhamid, II. Meşrutiyet'i ilan ettiği gün Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasına karar verildiğini de bir "*İrade-i Seniye*" ile açıklamıştı⁶⁰. 1 ağustos günü de çıkarttığı bir Hatt-ı Hümayun ile "*Kanun-i Esasi'nin anayasal çerçevesini*" çizmiştir⁶¹. Bu arada İttihat ve Terakki'nin isteği doğrultusunda kabine değişikliği özellikle Harbiye ve Bahriye Nazırları'ndan yapılmıştı. Sait Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Eylül ayında Liberal ağırlıklı "*Osmanlı Ahrar Fırkası*" kurulmuştur⁶². İttihat ve Terakki ise hala "*cemiyet*" statüsünde, merkezi Selanik'te ancak en etkili siyasi güç durumundaydı.

Seçimler 1908 yılı kasım sonu ile aralık başında yapıldı. 285 kişilik mecliste İttihat ve Terakki 160 Türk ve Arap milletvekilinin meclise girmesini sağlayıp çoğunluğu ele geçirdi⁶³. Mecliste ayrıca 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Musevi milletvekili bulunuyordu. Muhalif "*Ahrar*" Partisi meclise sadece 1 üye gönderebilmişti.⁶⁴ Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 günü Padişah'ın bir nutkuyla açıldı. Meclis Başkanlığına İttihatçı Ahmet Rıza Bey getirildi. Gerçi "İttihat ve Terakki" kendisini "Cemiyet" olarak nitelendiriyordu ama cemiyetin gizli merkez komitesi bütün siyasal faaliyetleri kontrol ediyordu. Bununla beraber Meclis'te çoğunluğa sahip olmasına rağmen, hükümet içerisinde bir temsilcisi yoktu. Zamanla İttihatçılar ile Sadrazam Kamil Paşa'nın arası açılmıştı⁶⁵.

⁵⁹ Burak, *agm.*, s.302-303.

⁶⁰ "*Tesis-celil-i hazreti hilafetpenahi olan kanun-ı Esasi'nin tekrar mer'iyeti ve Meclis-i Umumi'nin içtima daveti hususuna irade-i atfet-i mutade-i hazret-i şehriyari şerefsudur buyurulmuştur*". Tunaya, *age.*, s.122.

⁶¹ Mardin, *age.*, s.51.

⁶² Tunaya, s.128.

⁶³ *age.*, s.128.

⁶⁴ Burak, *agm.*, s.307.

⁶⁵ Burak, s.304.

Kamil Paşa, seçimlerde Ahrar Partisi'nden aday olmuş, ama kazanamamıştı. Paşa'nın İttihatçıları devlet işlerinden ve orduyu da politikadan uzaklaştırmak amacıyla yaptığı tasarruflar üzerine, bazı vekiller istifa ettiler. İttihatçı basın da kendisine karşı muhalefete başladı. Bir grup mebus, sadrazamı hesap vermek üzere meclise çağırdılar, gelmeyince de 13/14 Şubat 1909 günü, 8'e karşı 198 oyla kendisine güvensizlik oyu verdiler. Hükümet istifa etti⁶⁶.

Padişah, Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadrazamlığa atadı. Bu süre içerisinde İttihat ve Terakki ve Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti' ne yönelik muhalefet doruğa çıkmıştır. Muhalefetin başını İttihat Terakki dışında kalan Prens Sabahattin ve Mizancı Murat çekmekteydiler. Ayrıca batılılaşma çabalarına karşı çıkan tutucu ve dinci gruplar, ayrılıkçı politika izleyen (Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap) azınlıklar da yönetime olan muhalefetlerini sertleştirmektedirler. Batılı Devletler ise İstanbul'da genç ve atılgan bir yönetimden ziyade Kamil Paşa'da somutlaşan yoğun ve güçsüz bir hükümet arzu etmekteydiler⁶⁷.

13 Nisan 1909 günü (31 Mart 1325) İstanbul'daki Avcı Taburları'nın askerleri "*şeriat isteriz*" sloganıyla ayaklandılar; aralarında bakan, mebus ve subayların bulunduğu birçok kişiyi öldürdüler. Ayaklanmayı başlatan olay, 6 Nisan günü muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesidir. Olaydan İttihat ve Terakki sorumlu tutuldu. İsyancıların başını Derviş Vahdeti ile Volkan Gazetesi çekmişti. Askerlerin istekleri doğrultusunda Padişah, Hüseyin Hilmi Paşa'yı Sadrazamlıktan alıp yerine Tevfik Paşa'yı getirdi. Harbiye Nazırı ile 1.Ordu Kumandanı da değiştirildi. Ayaklanmaya tepki İttihat Terakki'den geldi. Önce Sadarete çekilen protesto telgrafları ile olay kınandı. Bu arada Mahmut Şevket Paşa komutasında, isyanı bastırmak için Selanik'te toplanan hareket ordusu, İstanbul'a yürümeye başladı. 19 Nisan'da Yeşilköy'e ulaşan ordunun baskısıyla 22 Nisan'da Heyet-i Ayan ile Heyet-i

⁶⁶ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara 1995. s.106-109.

⁶⁷ Çavdar, **age.**, s.109.

Mebusan burada toplantıya çağrıldı. Hareket ordusu 24 Nisan'da İstanbul'a girdi ve ayaklanmayı bastırdı⁶⁸.

27 Nisan günü Meclis-i Mebusan toplandı. Yapılan görüşmeler sonunda Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine (V. Mehmet unvanıyla) Reşat Efendi'nin geçirilmesine oy birliğiyle karar verildi. Abdülhamit Selanik'e gönderildi⁶⁹. Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadrazamlığa getirildi, kurulan kabineye İttihat ve Terakki' den birçok üye alınmıştır⁷⁰.

II.Abdülhamid, hızlı bir dağılmanın yaşandığı, siyasi ve askeri çalkantıların yoğun olduğu bu kritik dönemde birçok önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi görevi de zekâsı ve birikimiyle tanınan kişilere verilmiştir. Bu kişilerden birisi de Enver Celalettin Paşa'dır. Enver Celalettin Paşa, uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir Osmanlı paşasıdır.

Askeri tarihimizde Mirliva Enver Paşa⁷¹, Hasan Enver Paşa⁷², Ferik Enver Paşa⁷³, Edward Enver⁷⁴, olarak tanınan Enver Celalettin Paşa, 1897 Türk-Yunan Muharebesi'ni Yıldız Sarayı'ndan takip etmek üzere kurulmuş elli kişiden oluşan Askeri Teftiş Heyeti'nin daimi üyesi olmuştur. Enver Celalettin Paşa, bu hizmetlerinden ötürü Sarayın gözdesi haline gelmiştir⁷⁵.

⁶⁸ Süleyman Kocabaş, **Jön Türkler Nerede Yanıldı?**, İstanbul 1991. s. 219-20.

⁶⁹“II. Abdulhamid bundan sonra Selanik'te Alatin köşkünde sakin bir hayat yaşamaya başladı. Günlerini çeşitli ibadetler ve tefekkürün yanı sıra marangozluk ve demircilik gibi pratik uğraşlarla geçiriyordu. Dış dünya ile irtibatı kısıtlı olduğu ve kendisine gazete, dergi gibi yayın organları ulaştırılmadığı için siyasi gelişmeleri de yakinen takip edemiyordu. Balkan savaşları sırasında Selanik'in düşme tehlikesi baş gösterince arzusu hilafına 1 Kasım 1912'de İstanbul'a nakledildi ve Beylerbeyi Sarayı'nda yaşamaya başladı.” Özcan, **age.**, s.64.

⁷⁰ Çavdar, **age.**, s.110.

⁷¹ “1897 Yunan zaferinden sonra generalliğe yükselmiş ve Mirliva Enver Paşa olarak anılmıştır.”, “Oğlum Samih Bey'e”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: I, Sayı:1, Ocak 1984,s.6.

⁷²“Osmanlı Devleti'ne sığınan mülteciler Müslüman olduktan sonra Hasan, Mustafa isimleri almışlardır.”Taha Toros, **Nazım Hikmet**,Cumhuriyet Kitapları,İstanbul 2005,s.11.

⁷³“Konya'da Redif Fırkası kumandanlığı yaptıktan sonra Ferik Enver Paşa olarak anılmıştır.” “Oğlum Samih Bey'e”, s.6.

⁷⁴“Sultan II.Abdülhamid'in güvenilir bir yardımcısı haline gelen Enver Paşa,dışarıya karşı inançlı bir müslüman gibi görünmesine rağmen özel yaşamında kendini Edward diye tanıtıyor,çoğu kendi inançlarını korumuş olan Macar ve Polonyalı olan Hıristiyanlarla ahbaplık ediyordu.”Kemal Karpaz, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Ankara 2004, s.147.

⁷⁵ “Oğlum Samih Bey'e”, s.6.

Enver Celalettin Paşa, II.Abdülhamid döneminde birçok yönüyle dikkat çeken biri olmuştur. Derin askeri bilgisi, zekası ve mükemmel Fransızcasıyla bir savaş danışmanı olarak II.Abdülhamid'in yaveri sıfatıyla Küba'ya ve Çin'e gönderilmiştir⁷⁶. Enver Celalettin Paşa'yı değerlendirmek için II.Abdülhamid dönemine bakmak gerekmektedir.

⁷⁶ Mahmut Çetin, **Boğaz'daki Aşiret**, İstanbul 2008, s.22.

I.BÖLÜM

ENVER CELALETİN PAŞA'NIN

ÇOCUKLUĞU VE ÖĞRENİM HAYATI

I.I. Çocukluğu

Enver Celalettin Paşa, Osmanlı Devleti'nde, fikri ve yapısal alanda önemli katkıları bulunan Polonyalı mültecilerin en önemlilerinden ve hakkında tafsilatlı bilgi sahibi olduğumuz Konstanty Borzecki'nin ilk oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Borzecki, 10 Nisan 1826 tarihinde zengin olmayan, fakat köklü bir ailenin ikinci çocuğu olarak Polonya'nın Sulmierzyce kentinde dünyaya geldi. Baba Wincenty Borzecki, bu köklü aileye yakışır bir şekilde eğitim almasını sağlayarak onun iyi bir şekilde yetişmesi için çaba harcadı. İlköğretiminden sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ne başlayan Borzecki, daha sonra sanat akademisini bırakarak Wloclawek'te bulunan Katolik Papaz Okulu'na başladı⁷⁷. İyi bir eğitim alarak yetişmiş olduğunu Latince, Fransızca, Rusça ve Almanca bilmesinden de anlaşılmaktadır⁷⁸.

Polonya'nın Avusturya, Rusya ve Prusya devletleri tarafından paylaşılmış olması birçok Polonyalı gibi Borzecki'nin de hoşuna gitmiyordu. 1848 İhtilal hareketlerinin, Borzecki'nin gençliğine vuku buluyor olması, onun bu ihtilal hareketlerine kayıtsız kalmayacağını bir göstergesi idi. Bu durum kendini Wielskopolska'da çıkan ihtilal girişimi ile gösterdi. Birkaç

⁷⁷ Jerzy S.Latka, **Lehistan'dan Gelen Şehit**, İstanbul 1987, s.15.

⁷⁸ "Celaleddin Paşa yaratılışındaki istidadına ilaveten gördüğü eğitim ve öğretim sayesinde ana lisani olan Lehçeden başka Latince, Almanca ve Rusça'yı iyi bilirdi." Yusuf Akçura, **Türk Devletinin Öncüleri(1928 Yılı Yazıları)**, (Yayına Haz. Nejat Sefercioğlu), Ankara 2001, s.29

arkadaşı ile Papaz Okulu'ndan kaçan Borzecki bu ihtilal girişimine katıldı⁷⁹. Prusya Hükümeti bu ihtilal girişimine müdahale ederek, bu girişimi kısa bir sürede bastırdı. Borzecki ile birçok ihtilalci tutuklanarak hapishaneye gönderildi⁸⁰. Borzecki'nin hapisane hayatı yaklaşık üç hafta sürdü⁸¹. Bir yolunu bularak hapishaneden çıktı. Prusya Hükümeti'nden, Fransa'ya gitmek üzere bir pasaport aldı ve Paris'e gitti. Bir süre önce bastırılan Macar ihtilal girişimi sonrasında pek çok mülteci Macaristan'dan kaçarak Osmanlı sınırına yığılmışlardı. Osmanlı Hükümeti, bu mültecilerin ülkeye sığınmalarına izin verdiklerini açıkladı⁸². Osmanlı Hükümeti'nin bu kararını Paris'te haber alan Borzecki; Paris'ten ayrılarak İstanbul'a gitmeye karar verdi. Kısa bir süre sonra da İstanbul'a gitmek üzere hareket etti. 1849 yılı ortalarına doğru İstanbul'a vardı. İstanbul'a vardığında 23 yaşında genç bir delikanlıydı. İlk işi, Osmanlı ordusunda subay olmak için İstanbul'da bulunan ve Polonyalıların kurduğu Doğu Ajansı ile iletişime girmek oldu⁸³. Orduya alınabilmesi için bir tavsiye mektubu alması gerekliydi. Bu tavsiye mektubunu alarak orduda görev almak isteği ile başvurmuş ve başvurusu olumlu görülerek isteği kabul edilmiştir⁸⁴. Aynı yılın kasım ayında da İslamiyet'i seçerek Müslüman olmuştu. Bu olayı oğlu Enver Celalettin şu şekilde anlatmaktadır⁸⁵ :

“Devrin şeyhülislamı Fransa'dan gelen mültecilere Müslüman ismi verirken, Konstanty'nin parlak, âzîmkar, keskin koyu gözlerine ve benzinin uçukluğuna bakarak “bu adam büyük bir adam veyahut dehşetli bir cani olacaktır” demiş ve ona Mustafa Celaleddin ismini vermiş.”

⁷⁹ “1848'de Polonya'da bir ihtilal başlar, pederim hemen arkadaşlarının bir kısmı ile silaha sarılarak İhtilalciler meyanına dahil olur.” “Oğlum Samih Bey'e”, s.5; Taha Toros, **Nazım Hikmet**, s.26.

⁸⁰ Jerzy S. Latka, **age.**, s. 16.

⁸¹ Arda Odabaşı, “*Türk Olmayan Bir Türkçü: Mustafa Celaleddin Paşa II*”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı: 124., İstanbul 2004, s. 45-46.

⁸² “*Gazeteler Sultan Abdülmecid'in Türkiye'ye iltica ve dehalet etmiş olan Polonyalı mülteciler hakkında Rusya hükümetine resmen vermiş olduğu cevabı neşreder ki, bu cevap “tahtımdan vazgeçerim, fakat zir-i himayeme iltica eden biçareleri düşmanlarına teslim edemem” idi. Bu ali sözler, her yerde ve Paris'te bulunan Polonyalı muhacirleri galeyana getirir, birçoğu Fransa'yı terk ederek İstanbul'a giderler ve din-İslam'ı kabul ederek ordumuzda hizmet etmeği istidat ederler.*” Oğlum Samih Bey'e, s.5.

⁸³ Latka, **age.**, s.17.

⁸⁴ Toros, **age.**, s.26-27.

⁸⁵ “Oğlum Samih Bey'e”, s. 5.

Mustafa Celaleddin Bey, Müslüman olduktan sonra Mekteb-i Harbiye’de görevli bulunan Fransız subaylar tarafından imtihan edilerek yüzbaşı rütbesi ile Erkan-ı Harp sınıfına alındı. Kendisi, İstanbul’da görev yapmak istemesine rağmen ilk görev yeri, dört Polonyalı ile Müşir Mehmet Reşit Paşa’nın yanında Diyarbakır oldu⁸⁶. Yaklaşık bir buçuk yıl süren “*doğu hizmeti*” süresince ortaya koyduğu başarılı ve azimli çalışmaları sayesinde İstanbul’a gelmişti. Mustafa Celaleddin Bey’e İstanbul’da tercüman olarak Albay Abdi Bey yardım etti. Bir anlamda müstahdem mevkii Albay Abdi Bey için de İstanbul bileti olmuştu. Mustafa Celaleddin Bey’in 1853 yılında Ömer Lütfi Paşa’nın birliğine tayin edilmesini, başka bir mülteci, Stanislaw Drozdowski “*Mustafa Bey-Yüzbaşı Borzecki- Genelkurmaydan Ömer’in birliğine tayin edildi*” şeklinde yazmaktadır⁸⁷.

Mustafa Celaleddin Bey, çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde Ömer Lütfi Paşa’nın gözüne girmiş ve Ömer Lütfü Paşa nezdinde sevilir bir kişi olarak onun damadı olacak kadar güvenini kazanmıştı. Ömer Lütfü Paşa, onu kızı Saffet Hanım’la evlendirmişti⁸⁸. Enver Celalettin, babasını ve annesini şöyle tasvir etmektedir⁸⁹:

“Peder aynıyle bir aslan gibi ürktücü bakışlı ve gayet kalın ve gür sesli idi. Boyu tamamiyle benim boyumda idi. Gözleri çekik, ufarak ve mavi, saçları ve bıyıkları sarı, rengi beyaz ve donuk idi. Ben kendisinden yalnız ailemize mahsus olan burnunun şeklini aldım, diğer her tarafım büyük pederime benzer. Bu zat ise Silistre eşrafından ve belki de beylerinden bir aileye mensup idi. Ahir ömrüne kadar ailesinden dolayı hükümetten bir para alır idi. Boynu aynıyen pederim gibiydi. Rengi gayet beyaz; yanakları al gözleri ile saçları ile bıyıkları kara idi. Burnu ufak, sesi aynıyle benimki gibi incerek idi. Kendisine o zaman “güzel Ömer Paşa, süslü Ömer Paşa” derlerdi. Ahlakça sert huylu, kadınlara karşı son derece zaafa malik, içkiye

⁸⁶ Latka, **age.**, s.18.

⁸⁷ Latka, s.21.

⁸⁸ “O zaman Erkan-Harp Dairesinin bir şubesinin reisi erkan-ı harp mirlivası Ömer Paşa idi. Mustafa Celaleddin Bey’i şubesine alır kendisini pek sever, her bir halini beğenir ve nihayet kendisiyle büyük kermesi Saffet Hanım’ı evlendirir. İşte bu zatlar pederim ve validem idiler.” “Oğlum Samih Bey’e”, s.6; Latka, **age.**, s.21.

⁸⁹ “Oğlum Samih Bey’e”, s.6.

pek düşkündü. O derece kuvvete malik idi ki bir ayvayı kadın eli gibi güzel eline alarak başparmağı ile hemen ikiye bölerdi. Validem ise keza uzun boylu, geniş omuzlu, kumral saçlı, buğday renkli, sağlam yapılı bir kadın idi.”

Bu evlilikten sonra Enver Celalettin dünyaya gelmiştir. Enver Celalettin Paşa'nın doğum tarihine ilişkin belirsizlikler mevcuttur; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicil-i Ahval Defterleri kayıtlarına göre Enver Celalettin'in 1295 hicri yılında doğduğu yazılmaktadır⁹⁰. Kayıtlarda geçen doğum tarihinde yanlışlık söz konusudur. Hicri 1295 yılı Miladi 1878 yılına tekabül etmektedir. Bu tarihten İki yıl önce 10 Ekim 1876'da Mustafa Celaleddin Paşa şehit düşmüştür⁹¹. Ayrıca Enver Celalettin Paşa, oğlu Samih Bey'e yazdığı mektupta babasının Bağdat'a gittiğinde annesinin kendisine hamile olduğundan bahsetmektedir⁹². Mustafa Celaleddin Paşa'nın Bağdat'a gittiği tarih 1857'dir⁹³. İhsan Süreyya Sırma'nın neşrettiği makalede Enver Celalettin Paşa'nın Çin seyahatinde 45 yaşında olduğu vesikalardan anlaşılmaktadır⁹⁴. Yukarıda bahsettiğimiz kaynaklar ışığında Enver Celalettin Paşa'nın doğum tarihinin 1857 yılı olduğu kanaatindeyiz⁹⁵.

Enver Celalettin, çocukluğunun ilk evresini İstanbul'da büyük babasının yanında geçirmiştir. O günleri şöyle anlatmaktadır⁹⁶ :

“Ömrümün en bahtiyar birinci devresi büyük pederimin hanesinde geçti ki, bu günleri rüya gibi hatırlıyorum. Sultan Mecit zamanında paşalık

⁹⁰ “Mustafa Celaleddin Yaveran Hazret-i Şehriyariden ve teftiş-askeri komisyon-u alisi itasından ferik saadetli Enver Paşa hazretlerinin mahzumudur. Bin iki yüz doksan altı sene-i hicriyesinde li sene-i maliye 1295 Dersaadetde tevellüd itmıştır.” BOA, **YPRK.DHİ.SAİD**, Dosya: 46, No: 132.

⁹¹ Latka, **age.**, s.46.

⁹² “Feleketzade olan pederim ise bu sefahatten memnun olmayarak milletimizin istikbalini düşünür ve her nerede bir tüfek patlasa hemen oraya koşup giderdi.işte bu suretle pederim daha yeni damat iken,bana hamile olan validemi düşünmeksizin ve kayınpederinin müsaadesini istihsal etmeksizin Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa ile Bağdat'a gider”. Latka, **age.**, s.23.

⁹³ Latka, s.46; Akçura, **age.**, s.31.

⁹⁴ İhsan Süreyya Sırma, **agm.**, s.167.

⁹⁵ Taha Toros, **Nazım Hikmet**, İstanbul 2005, s.29; Mahmut Çetin, **Boğaz'daki Aşiret**, İstanbul 2008, s.22; “Oğlum Samih Bey'e”, s.6; Vala Nureddin, **Bu Dünyadan Nazım Geçti**, İstanbul 1965, s.32.

⁹⁶ “Oğlum Samih Bey'e”, s.6.

büyük bir mertebe idi. Büyük pederim ise bütün varidatını ailesinin refahına zevk ve sefasına hasrederdi. Her yaz mevsimi ailece bir köye giderek mümkün olabilen eğlenceler içinde geçirirdik. Köyün bir tarafına çadırlar kurulur, geceleri meşaleler yakılır, birçok misafir davet olunur, hatta Beyoğlu'ndan orkestra bile getirilirdi. O çadırlar ile meşalelerin manzarası ve musiki sesleri hatırımda iz bırakmış kalmıştır.”

Irak'ta bulunan Mustafa Celaleddin Paşa, burada birkaç ay kalmıştır. Bağdat'tan dönüşünde Enver'i yürümeye ve konuşmaya başlamış bir çocuk olarak bulmuştu⁹⁷. Mustafa Celaleddin Paşa'nın Tırnova Üçüncü Süvari Alayı'na süvari miralayı olarak tayin olunması nedeniyle Enver Celalettin'in çocukluk döneminin ikinci evresi burada geçmiştir⁹⁸. Tırnova'da dokuz yaşına kadar Enver Celalettin, dedesi Ömer'in yanında köyde dertsiz ve tasasız çocukluk günlerini geçirmiştir⁹⁹.

⁹⁷ Latka, **age.**, s.24.

⁹⁸ “Fakat Hüseyin Avni gaddarı, Serdar Ömer Paşa'nın bütün adamlarına peyda etmiş olduğu kin ve düşmanlıktan ötürü pederimden intikama kalkışır. Pederimin süvariliğın ehemmiyeti hakkında yapmış olduğu neşriyattan hiddetlenerek Mekteb-i Harbiye'den erkani harp dimloması olmadığı bahanesiyle kendisini bu sınıftan ihraç ve Tırnova Üçüncü Süvari Alayı'na süvari miralayı olarak nasb ve tayin eyler.” Latka, **age.**, s.24.

⁹⁹ “Hüseyin Avni Paşa'nın sürgün olarak pederimi göndermiş olduğu Tırnova bize büyük bir nimet olmuştu. Çocukluğumdan beri mutlu günlerimin ikinci devresi burada başlar. Tırnova'da geçirmiş olduğum birkaç senelik hayat bana o derece tesir etmiştir ki hatırıma geldiği vakit kalbim heyecana gelir, içimde bir ah-ı meyusiyet çıkar, bazen bu günler rüyama girer ve uyanınca içimi kan ağlatır. Pederim ile validemin hayalleri hemen peyda olur, bu hayalleri bulunmuş oldukları odalarda, sofralarda görürüm, gaip ettiğim bu mesut günleri ararım. Akşam olunca pederim at binmiş olarak kışladan döner, arkasındaki süvarileri ile beraber selamlık bahçesini geçtikten sonra, harem kapısının önünde atından iner, harem avlusuna girer, kılıcını taşlar üzerinde şakırdatarak yürür, validem ise hayat denilen sofaya çıkan merdivenin başında ayakta hürmetle kendisini bekler, birleşince birbirlerine sarılarak öpüşürler. Bu adetleri daima devam etmiştir. İkamet ettiğimiz derebeylerinden kalma o iri konak, yüksek duvarlarla çevrili harem bahçesi ve avlusu, bir süvari bölüğünün mevsiminde çayıra çıktığı büyük selamlık bahçesi, müteaddit kuyuları, kale kapısı gibi porta tesmiye edilen geniş kapılar, velhasıl her bir tarafı, her bir noktası, daha dün oradan çıkmış gibi hala gözümün önündedir.” “Oğlum Samih Bey'e”, s.7.

I.II. Öğrenim Hayatı

Mustafa Celaleddin Paşa'nın Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'yla Girit'e gitmesi ve sonrasında Tırnova'da kaldıkları kışlanın yanması sonucu Enver Celalettin, annesi Saffet Hanımla birlikte İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardır. İstanbul Üsküdar'da teyzesinin yanında bir süre kalmışlardır. İstanbul Moda'da ilk tahsiline başlayan Enver Celalettin, o günleri şöyle anlatmaktadır¹⁰⁰ :

“Bu andan itibaren saadetim kedere dönüştü. Peder hala Girit'te; kendisinin icbarı ile validem beni Moda'da frerlerin mektebine koydu. Ayda yalnız gündüzleri bir gün eve gidebiliyordum. Babadan anadan mahrum, Türkçe bilmez mutaassıp papazlar içinde kaldım. Kemal-i hürriyetten kaydı esarete düşmek, benim için pek feci, pek elim olmuş idi. Geceleri yatağında ağlar, mekteple o vakit hali olan Haydarpaşa'ya gezmeğe gittiğimiz zaman çocuklardan ayrılarak Karacaahmet tarafına mahzuzane bakardım. Çünkü validem, teyzemle birlikte o aralık Üsküdar'da ikamet ederler idi. Eve geçerken Karacaahmetten geçerdim. Peder Girit'ten Serdar Ömer Paşa'yla beraber Şumlu'ya gitti. Validem, teyzemin hanesinde İstanbul'da kaldı. Fakat bu hal fazla sürmedi, peder yine Serdar ile İstanbul'a geldi. Taşkasap'ta bir ev tuttu.”

Mustafa Celaleddin Paşa, Şumlu'dan dönüp İstanbul Taşkasap'ta bir ev kiraladıktan sonra Enver Celalettin'in piyano dersleri ile ilgilendi. Manastır'a Süvari Livalığı memuriyetine tayini nedeniyle Manastır'a gitmeden evvel Enver Celalettin'i Mekteb-i Sultaniye'ye kaydettirdi. Enver Celalettin o günleri şöyle anlatmaktadır¹⁰¹:

“Frerlerin tatil zamanı olduğu için eve geldim. Bunun için Peder kuyruklu-müstamel bir piyano mübayaa eder. Ben pederin eli sakat olmazdan evvel piyano çaldığını ve Fransızcada derece-yi kuvvetini bilmediğimden,

¹⁰⁰ “Oğlum Samih Bey'e”, s.9.

¹⁰¹ **agm.**, s.9. Ayrıca Bkz.Ek-B-I.

güya mükemmel piyano ve Fransızca öğrenmişim gibi piyanonun başına geçer, olanca ince sesimle güya solfej olmak üzere notaların isimlerini ezberden karmakarışık söyleyerek ve ellerimi her neresine olursa olsun olanca kuvvetimle piyanonun tuşlarına vurarak ve ara sıra da yanlış Fransızca kelimeler sarf ederek mektepte, kilisede işittiğim havaları taklit ederek bağırdım, coşar çağırırdım. Peder ise memnun mütemadiyen çaldırır, şarkı söyletir aferin der överdi. Bu aralık sünnet oldum. Piyano keyifleri burnumdan geldi. Serdar Ömer Paşa, o zaman itibardab düşer. Sultan Aziz'e kendisini çekiştirirler. Hüseyin Avni Paşa melunu pederin hastalığına rağmen kendisini hemen Manastır'a Süvari Livalığı memuriyetine tayin eder. Peder koltuk değnekleri ile yola çıkar. O vakit Mekteb-i Sultani (Galatasaray) için hareketinden evvel beri mektebe kaydettirir ve valide ile birlikte Manastır'a giderler. Ben İstanbul'da yalnız kalırım."

İstanbul'da eğitimine devam eden Enver Celalettin, mektebin tatil döneminde kardeşi Ali Seyfi Bey'in mürebbiyesi ile Manastır'a ailesinin yanına gitti. Manastır'ın girişi olan Abdi Paşa kahvelerinde karşılayan babası bir çift hayvanlı güzel bir payton tedarik etmiş. İstanbul'dan yeni koşumlar getirtmişti. Bu durum karşısında çok mutlu olan Enver Celalettin, mutluluğunu şöyle dile getirmektedir¹⁰²:

"Ev kışla meydanına nazır, harem selamlık iki kısımdan ibaret, kırmızı renkli bir konak. Validem bana birçok şeyler hazırlamış. Peynirler, ballar, turşular kiler dolusu. Tırnova'da olduğu gibi bir bolluğa düştüm, sevdiğim bir hayata başladım. Kardeşimin eğlenmesi için küçük bir payton ve çekçek için de bir merkep aldık, eğlence asıl bana kaldı."

Enver Celalettin'in bu mutlu günleri ne yazık ki çok uzun sürmemiştir. Kardeşi kuşpalazından vefat etti. Bunun üzerine annesi Enver Celalettin'i İstanbul'a Mekteb-i Sultani'ye göndermek istemedi.

¹⁰² "Oğlum Samih Bey'e", s.10.

Manastır'daki Askeri Mekteb-i İdadisi'nin derslerine devam etti. Bu mektepte resim dersleri almaya başladı.¹⁰³

Enver Celalettin, Manastır'dan sonra Yenişehir'de Fransız Alyans Musevi (Alliance Israelite) Mektebi'ne devam etti. Burada eğlence olarak avcılığa başladı. Babası ve Fırka kumandanı Çerkez Yaver Paşa ile çokça tazı avına ve tüfek avına gitti. Ancak Hüseyin Avni Paşa tarafından babasının açığa alınmasıyla her şeylerini satıp İstanbul'a dönmek zorunda kaldılar. Serdar Hacı Ahmet Paşa'nın emriyle rütbesi iade edilip İstanbul'da Erkan-ı Harb-i Umumi Dairesi'ne tayin olundu. Üsküdar'da İhsaniye yakınlarında muhtelif evlerde oturdular¹⁰⁴.

Enver Celalettin'in tahsili esasen burada ve bu zamanda başlamıştır. Bir taraftan babası Fransızca ve Matematik öğretir, diğer taraftan meşhur Hıratî Mehmet Efendi Farisi ve Arabi talim ederdi. Bir senede Farisi'yi konuşmaya başladı. Üç sene süren kendi evindeki tahsilinden sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin son sınıfına kaydedildi. Bir sene sonra 1875'de sınıfının birincisi olarak Bakelorya Şahadetnamesi'ni aldı¹⁰⁵. Mustafa Celalettin Paşa, Ahmet Eyüp Paşa'nın maiyetinde Sırbistan hududuna tayin edildi. Bunun üzerine Enver Celalettin'i Paris'e Ecole Centrale'e göndermeyi tasarlar ve seyahat hazırlığına girişir. Nihayet

¹⁰³ “ Pek garip bir usulde Nokta usulü: Kurşun kalemini gayet sivri yontuktan sonra ve saman kâğıdı ile kopya ettikten sonra yan yana noktalar konur ve bir model ancak bir senede meydana getirilir veyahut yarım kalır. Bana vermiş oldukları modeli ve resim tahtasını eve götürerek pedere gösterdim. Benim yaptıklarımı bitirdi. Tahtaya yeniden bir resim kâğıdı raptetti ve bir iki saat zarfında modelden bin kat daha güzel bir resim yaptı. O ana kadar pederimin resimde bu kadar mahir olduğunu bilmezdim. Resmi mektebe götürdüm, herkes şaşı. Fakat pederimin yaptığı kimsenin hatırına gelmedi. Çünkü bir paşanın böyle resim yapabilmesini kim umar! Bana başka bir model verdiler. Gelen hafta peder onu da yaptı. Artık mektepte ressamlıkta şöhretim artıkça arttı. Bütün yaptıklarım yani pederin yaptıkları ”resimler” dershaneye model olarak kabul edildi. Bu şöhreti yalancı ünlenmiş iken birden bire pederi Yenişehir'e tayin etmesinler mi? Ve belanın büyüğü, resim muallimi beni çağırarak resim hanenin anahtarını bana teslim ile imtihan cetvelleri için bir takım armaların yapılmasını rica etmesin mi? Bende hoşafın yağı kesildi! Hasta olmaktan başka çare yok! Valideye rica ettim. Yenişehir'e bir an öce ayrılmaklığımız için pedere telgraf üstüne telgraf çektik. Nihayet hareketimiz telgrafi geldi. Ben de hemen dershanenin anahtarını muallim efendiye teslim ettim ve bol bir nefes aldım” .*agm.*, s.10.

¹⁰⁴ ”Oğlum Samih Bey'e”,s.10.

¹⁰⁵ “Bade Mekteb-i Sultaniye duhül ile Fransızca kısmından ehliyetname almıştır.” BOA, *YPRK.DHİ.SAİD*, Dosya: 46, no:132; “Oğlum Samih Bey'e”, s.10.

Marsilya'ya giden bir Menejeri vapuruna götürüp bindirdi. Enver Celalettin bu seyahatte yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır¹⁰⁶:

“Vapurda malum olan Nazım Paşa'yı gördük. Bu zat Ali Paşa'ya damat olduktan sonra Erkan-ı Harp Kolağası rutbesinde bulunduğu halde Belçika'ya ataşemiliter tayin olunmuş. Paris'e gidiyor. Herkesin hudutlara gittiği bir sırada Nazım Bey'in Belçika'ya gönderilmesini peder hoş görmedi. Pederim beni bir kenara çekerek şu sözleri söyledi: “Oğlum validen fedâkar bir kadındır, almakta olduğum maaşı sana tahsis ediyorum çalış iyi bir mühendis ol. Almakta olduğum tayin bedalatı ile ikimizi dahi idareye kâfidir. Devletin istikbalinden emin değilim. Gerek beni gerek valideni sen besleyeceksin, ona göre gayret et, fakat beş para zevkine ve kadınlara sarf etme. Bunun üzerine sevgili pederimden ayrıldım bir daha da göremedim. Ben de sözümde durdum. Paris'te havai hiçbir şeye para sarf etmedim. Ömrümde ilk defa olarak görmüş olduğum kadın, zevcem Leyla Hanım oldu.”

Enver Celalettin, tatil zamanını annesinin yanında geçirmek üzere İstanbul'a döndü. Babasını beklerken bir haber aldı. Bu haberde İstanbul'a gelmek üzere yolda iken İşkodra'da kumandan bulunan Derviş Paşa tarafından İşkodra'ya tayin olduğu söylenmekteydi. Bunun üzerine Paris'e dönmek için vapura binip Marsilya'ya hareket etti¹⁰⁷.

Enver Celalettin, Marsilya'ya hareketi sırasında babası Mustafa Celalettin Paşa'nın şehit edildiği haberini aldı. Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrılan Enver Celalettin, bu yaşananları şöyle anlatmaktadır¹⁰⁸:

“Buraya vüsulumda vakit geç olduğu için yolcular geceyi vapurda geçirmek mecburiyetinde kaldılar. Kamaramda yatakta yatarken bir rüya gördüm: Bulduğum bir hanenin önünde şiddetli bir muharebe oluyor, tüfekler atılıyor, pencereden bu hali dehşetle seyrederken arkamdaki kapı birden bire açıldı. İçeri çıplak bir adam girdi. Karnından kanlar akıyor idi.

¹⁰⁶ *agm.*, s.12.

¹⁰⁷ s.12.

¹⁰⁸ s.12.

Yüzüne baktım. Pederim.” Bu rüyanın tesiriyle o derece fenalaşmışım ki, yataktan aşağı düştüm. Kalkıp yüzümü yıkadım. Hava almak için güverteye çıktım. Ortalık henüz aydınlanmaya başlamıştı. Rıhtımdan bir sandal hareket etti. Vapurun merdivenine yanaştı. İçinden bir müvezzi yukarı çıkararak “Mösyö Enver” diye aramaya başladı. Kendimi bildirdim. Elindeki telgrafi aldım validemden. Pederimden alınan emir üzerine serian dönmem gerektiği bildiriliyordu. Hemen bir kahvehaneye giderek gazeteleri getirttim; İlk okuduğum Şark Havadis-i Telgraftiyesinde :”Dünkü muharebede yaralanan Ferik Mustafa Celaleddin Paşa vefat etti”. İş anlaşıldı. Dünya başıma döndü. İşpuza hastanesinde pederim can çekişmekte iken Sultan Hamid’e telgraf çekerek beni merhametine tavsiye eylemiş, padişah pek müteessir olmuş, hemen saraya getirilmekliğim için irade etmiş. Seryaver Mehmet Paşa Marsilya Konsolosu’na bu yolda telgraf çekmiş. Konsolos beni sokakta görerek iradeyi tebliğ etti. İlk vasıta ile hareket ettim. Deli gibi bir halde bulunan biçare validemin yanına geldim.”

Enver Celalettin, babasının şehit haberini aldıktan sonra İstanbul’a dönmüştü. Enver Celalettin, İstanbul’a geldiği ertesi gün saraya gittiğinde Damat Mahmut Paşa, Başkâtip Küçük Sait Paşa, Seryaver Hacı Mehmet Paşa büyük lütuf ve tesellide bulundular. Sultan Abdülhamid tarafından üç tekliften birini kabul etmesini söylediler. Bu teklifler: Ya tüm masrafları hükümetten karşılanmak üzere Paris’e dönüp tahsile devam etmek, ya babanın mesleğini kabul etmek veyahut Sultan Abdülhamid’in mahiyetinde Fransızcada hususi kâtipliğini ifa etmek idi. Enver Celalettin, Seryaver Mehmet Paşa ile validesinin ikinci teklifi istemeleri üzerine babasının mesleği olan asker olmayı kabul edip yüzbaşı oldu. Damat Mahmut Paşa, Enver Celalettin’i kendisine yaver etmek istedi. Fakat alaylı bir zabıt olmamak için şahadetname almak üzere Mekteb-i Harbiye’ye kaydoldu. Bu suretle Erkan-ı Harp sınıflarına dâhil oldu. Zabıt olunca da ayrıca bir oda verdiler¹⁰⁹.

¹⁰⁹ “Oğlum Samih Bey’e”,s.12.

Enver Celalettin, annesinin de biriktirmiş olduğu paralar ile Teşvikiye Mahallesi'nde küçük bir ev almıştı. Evlenmeyi hiç arzu etmediği halde annesi onu yirmi bir yaşında iken 1878 yılında Mehmet Ali Paşa'nın ikinci kerimesi Leyla Hanım ile evlendirdi¹¹⁰. Bu evlilikten Celile adında bir kızı oldu¹¹¹. Enver Celalettin, mektepteki tahsilini bitirdikten sonra terfi ederek kolağası olmuştur¹¹².

¹¹⁰ *agm.*, s.12; Toros *age.*, s.34; Mahmut Çetin, *age.*, s.26.

¹¹¹ “Ben ikmal-i tahsil etmeden Celile dünyaya geldi. İmtihan zamanları ben bir odada çalışır, diğer odada Celile'nin ağladığını duyar idim. Ertesi sene Mustafa doğdu. Valdeme tam feriklik maaşı ve mahlülden bir hane itası irade-yi seniye icabından iken, hükümetin müdahalesi ile kayd-ı hayat süreti ile yalnız iki bin kuruş maaş tahsis ettiler. Leyla Hanım'a dahi pederinin Arnavutluk'ta şehadetine mebni keza kayd-ı hayat süreti ile bin kuruş maaş verdiler. Gerçi bu kadar varidata yüzbaşılık maaş ve tayinatı munzam olarak, hane kirası dahi olmadığı için pek refah hali ile geçinmemiz mümkün iken esfa ki o zaman tedavülde olan kaymeler ve hem de hiç çıkmayan maaşlar yüzünden son derece sefaletе düştük. Her şeyimizi sattık, savdık gerek pederden kalma, gerek Leyla Hanım'ın getirdiği gümüş kap kaçaktan bir şey kalmadı. Hatta eğer takımını bile satmaya mecbur kaldık. Bu yoksulluğu hiç unutmam.” “Oğlum Samih Bey'e”, s.12. Ayrıca Bkz.Ek-B-V.

¹¹² Çetin, *age.*, s.26.

II. BÖLÜM

ENVER CELALETTİN PAŞA’NIN

ASKERİ FAALİYETLERİ

Enver Celalettin, mektepteki tahsilini bitirdikten sonra terfi ederek kolağası olmuştur. Erkan-ı Harbiye sınıflarına Riyaziye-yi Aliye muallimi tayin edildi. O aralık Trablusgarp meselesi zuhur etmiş idi. Babasının bu vilayet hakkında önemli bir layihası vardı. Sultan Aziz’e takdim etmiş olduğu halde kayda değer görülmemişti. Enver Celalettin bu layihayı temize çekerek ve bir de haritaya resim ekleyerek Abdülhamid’e takdim ettirdi. Bunun neticesinde Erkan-ı Harp Binbaşısı oldu. Ne var ki maaşlarını alamadığından tahammülü kalmayıp parlak bir memuriyet olan mektepten istifa etti. İkinci ordu merkezi olan Erkan-ı Harbiyesi’ne tayin olundu. Enver Celalettin, tayin olduğu Edirne’deki günlerini şöyle anlatmaktadır¹¹³:

“Burada ömrümün ikinci devre-i mesudiyeti başlar. Her ay muntazam aldığım maaşlar ve Edirne’nin son derece olan ucuzluğu sayesinde bana “Edirne’nin Lordu” namını verdiren bir hal-i refaha nail oldum. Bir aralık Malta’da bulunan makbere-yi İslamiyenin tamirâtı keşfini yapmak için Edirne’den bu adaya gönderilmiş idim. Dönüşümde gayet cins bir çift İngiliz atı getirdim. İstanbul’dan geçer iken dahi, elli liraya güzel kır bir Arap atı satın aldım. Evimiz Edirne’nin en güzel bir hanesi idi. Müşir Deli Fuat Paşa’nın biraderi Şevket Bey Edirne Nişancı Taburunun Binbaşısı idi. Ordu Kumandanlık seryaveri Yüzbaşı Reşit Bey pek terbiyeli ve cesur bir zabıt idi. Piyade zabitanından mahir avcı iki mülazımı dahi alarak cümlemiz bir avcı grubu teşkil ettik. Efraddan muhafızlarımız dahi var idi. Perşembe günleri, öğleden sonra sair avcıların gitmeğe cesaret edemedikleri, avı çok, fakat asayiş yok, Bulgar köylerine gider, beraber götürmüş olduğumuz bol ve nefis yemekleri ve rakıları köyün papazı ve müteberanı ile birlikte yer içer, köyün kız ve delikanlıları ile hora teperek eğlenirdik. Cuma günü erkenden

¹¹³ *agm.*, s.13. Ayrıca Bkz.Ek-B-II.

ava çıkar bütün gün avlandıktan sonra cuma akşamı evlerimize döner idik. Yüzlerce keklik ve çil getirirdik. Avrupa’da krallar bile şüphesiz böyle eğlenceli ve açık av yapamamışlardır. Bu hal-i bahtiyari iki seneden fazla devam etti.”

Enver Celalettin, Edirne’de kumandanlıkça vuku bulan bir olay üzerine yeni kumandana gücenerek İstanbul’da Erkan-ı Harb-i Umumiye Dairesi’ne memuriyetini istedi. Kadıköy Moda civarında bir ev tuttu. Lakin İstanbul’da sefalet ve parasızlık yakasını bırakmadı. Bir gün çocuklar Celile ile Mustafa’nın ikisi bir kuşpalazına tutuldular. Enver Celalettin bu kötü günleri şöyle anlatmaktadır ¹¹⁴:

“Leyla Hanım doğurmak üzere hamil, son derece telaşta, tabii ümidi kesilmiş, bütün aile mahvolacak. Biçare çocukları muhakkak bir ölümden kurtarmak için parmaklarımı boğazlarına sokarak büyük bir fırça ile asit laktik sürer, parça parça beyaz deriler koparır adeta yavrucakları işkence ederdim. Fakat bu gaddarane hareketim boğulmalarına mani olarak hayatlarını kurtardı. Zavallılar can havli ile parmaklarımı ısırır, kan içinde bırakır idi. Ben hiç acı hissetmeksizin devam ederdim. Parasızlık derdi devam etti. Gittikçe şiddetini arttırdı. Anladım ki İstanbul’da yaşamak bizim için mümkün değildi.”

Enver Celalettin, bu kötü şartlardan kurtulmak için Nafia Nezareti’ne müracaat eder ve Selanik’e Şimendifer Komiserliği’ne tayinine muvaffak olur. O zaman Selanik-Metroviçe hattı Üsküp ve Veranya tariki ile Sırp Şimendiferi’ne rap edilecekti. Eski hattın inşaat komiserliğini üstlenmişti. Enver Celalettin, Sultan Hamid’in doğum günü olan bir gün, geceyi geçirmek için valiyi vilayet tarafından Beşçınar Nam Millet Bahçesi’ne davet olundu. Bir müddet sonra evden biri gelerek bir kızının dünyaya gelmiş olduğunu müjdeledi. Hemen eve koşan Enver Celalettin’in sapsarı saçlı ve bembeyaz bir tombul kızının olduğunu görmüştü. Enver Celalettin kızının adını Abdülhamid’in doğum gününde doğduğu için Hamide Münevver

¹¹⁴ *agm.*, s.14.

koymuştur¹¹⁵. Üsküp'te memuriyetine devam eden Enver Celalettin karşılaştığı bir olayı şöyle anlatmaktadır¹¹⁶ :

“Selanik'teki hanemden başka Üsküp'te de bir ev tutmaya mecbur kaldım. Validem sıkça buraya gelir bana bakardı. Hayatım ve memuriyetim bîdayette memnuniyet bahş ise de gittikçe beni azap içerisinde bıraktı. Bu da baba yoluna bağlılıkla namus ve istikametten ayrılmamak azminden ileri geldi. İnşaat kumpanyası Nafia ile işlerini uydurmuş, memuriyetimi hükümsüz bırakıyor. İşletme umurunda yine Nafia raporlarını keenekeka addediyor. Üsküp Mutasarrıfı... Çalmakla meşgul. Müteahhitler ile memurin-i mahalliye ile uğraşmaya pençeleşmeye başladık. Bir gün mutasarrıf, Bulgar köylülerine angarya olarak travers kestirmek ve müteahhidine satmak için sesimi çıkarmamaklığımı rica etti. Birkaç yüz altın dolu bir torbayı cebime koymak istedi kabul etmedim.” Dur, şimdi eve gelir, ben sana zorla veririm aptallık etme” dedi. Ben de yumuşamaya başladım. Eve gelip o vakit Üsküp'teki hanemde bulunan valideme söyledim. Bana dedi ki:”Birkaç kuruş lira için hazinelerden kıymetli olan babanın namusunu berbat mı edeceksin? Dur ben şimdi o edepsizi kovarım” Filhakika.. Paşa arabası ile geldiğinde valide pencereyi açarak, ”oğlum kimseyi kabul etmez” diye herifi kovdu.”

Enver Celalettin, Selanik'e komiser tayin edildiği sırada Nafia Nazırı Köse Raif Paşa, Rumeli'yi Şarki cihetinden Bulgar şimendiferleri ile Vakarel iltisak hattı için zabitanadan münasip birini tavsiye etmesini teklif etmişti. Enver Celalettin de mektep arkadaşlarından Ali Nizami Paşazade Osman Nizami Bey'i bildirmişti. Enver Celalettin, Nafi ile mücadele ederken o vakit Raif Paşa azledilmişti. Osman Nizami Bey, Nafia'da aleyhinde bulunur, inatçılığım, serkeşliğimden bahseder ve nihayet Enver Celalettin'in yerine tayin olunur. Üsküp'e gelip İşletme Komiseri olarak yerine Hayri Bey isminde biri gelir. Bunun üzerine Enver Celalettin, komiserlikten azledilmesi ile Selanik, Kosova ve Umumi Havalisi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi'ne tayin olunur ki merkezi Selanik idi. Enver Celalettin, Müşir Arnavut Recep

¹¹⁵ *agm.*, s.14.

¹¹⁶ *agm.*, s.14.

Paşa, Müşir Hüseyin Fevzi Paşa gibi önemli kişilerin maiyetinde bulundu. Bu birliktelikten ötürü Recep Paşa'ya adeta hayran olmuştu. Enver Celalettin, bu hayranlığını şöyle anlatmaktadır¹¹⁷:

“Böyle mert, müktedir zeki, terbiyeli ve cesur bir adama hiç rastlamadım. Selanik'te kendisinin gitmek istemediği ziyafetlere, suvarelere ve balolara beni bilvekele gönderir idi. Fakat bunlar Leyla Hanım'ın sinirine dokunur, benimle kavga eder idi. Bir gün Recep Paşa'nın haremine giderek paşanın badema beni sosyetele tarafından göndermemesini rica eder. Paşa beni gördüğü zaman “Enverciğim, ne kıskanç karın varmış! Vay haline sana acıdım” demiş idi.”

Enver Celalettin, Selanik'te çocuklarının tahsil ve terbiyesi ile uğraşmaya başladı. Birçok mürebbiyeler tuttu. Hatta bir tanesini Almanya'dan getirtti. Bu aralık Mehmed Ali isminde bir erkek çocuğu dünyaya geldi¹¹⁸.

Enver Celalettin, I. Franz Joseph zamanında (1890'ların başlarında) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu nezdinde Ataşemiliterlik yapmıştır¹¹⁹. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nı, Yıldız Sarayı'ndan takip etmek üzere kurulan Askeri Teftiş Heyeti'nin daimi üyesi olmuş ve zaferden sonra generalliğe yükseltilmiştir¹²⁰. Volos'da işgal kumandanlığında da bulunmuştu¹²¹. İmparatorluk, Yunanistan'a savaş açmış bu da son dönemlerde gitgide zayıflayan Osmanlı yönetimine hoşnutsuzluk ve gerginliğin artmasına neden olmuştu. Bu hisler son otuz yıldır biriktiğinden olayların açık bir isyana dönüşebilme ihtimalini doğurmuştu. Bölgede, o dönemlerde Bulgarlar, Sırp, Arnavutlar ve Yunanlılar bir arada yaşamışlardı. Bu milletler, özellikle aşağı kısım olarak da bilinen denize yakın bölgede çoğunluğu teşkil etmişti. Enver Celalettin, bu çalkantılı şehre bölgedeki durumla ilgili çok özel

¹¹⁷ “Oğlum Samih Bey'e”, s.14.

¹¹⁸ *agm.*, s.14.

¹¹⁹ Mahmut Çetin, *age.*, s.22; ”Oğlum Samih Bey'e”, s.6.

¹²⁰ Çetin, *age.*, s.22.

¹²¹ Salah Birsel, *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, Ankara 1982, s.275; “Oğlum Samih Bey'e”, s.6. Ayrıca Bkz.Ek-B-III.

bir araştırma yapmak üzere yollanmıştı¹²². Enver Celalettin Paşa, bu konuda birçok layihalar hazırlamıştır¹²³.

Küba Sosyalist Cumhuriyeti Büyükelçisi Ernesto Gomez Abascal, büyük ölçüde tarihsel gerçeklere dayanan ancak roman kurgusu içinde yazdığı Havana'da Türk Tutkusu 1898 adlı eserinde : *“Enver Celalettin Paşa'nın Osmanlı-Yahudi Cemiyeti'nin Suriye ve Filistin bölgesinde yerleşimi özendirilen faaliyetleri konusunda ilginç bir rapor hazırladığını, Bir grup fonlar oluşturulup Avrupa'nın değişik bölgelerinden Yahudilerin bu bölgeye göçünü desteklenildiğini Herzl diye bir adamın Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını öne sürdüğünü bu niyetler hakkında ortaya koyduğu faydalı ve kesin tavsiyeleri bazıları tarafından haksız yere Yahudi düşmanı olarak sonuçlanmasına neden olduğu”* yazılmaktadır¹²⁴.

¹²² “Nüfus-u Hristiyanîyenin İslama nisbetle ekserinde bulunduğuna dair Ferik saadetli Enver Paşa hazretleri tarafından verilen malûmatın...”,BOA.,Y.PRK.ASK., Dosya: 241,no:11.

¹²³ “Kolaşın Kazası'nın nüfusu: Tahrir-atik İslam yekünü 3083 ve Hristiyan yekünü 678 olup tahrir-i cedid İslam yekünü 8219 ve Hristiyan yekünü 3102 olduğuna nazaran iş bu kazanın dahi İslam nüfusunun herzam Hristiyan nüfusuna faik olduğu ...” BOA,Y.A.HUS., Dosya: 508, no:95.

¹²⁴ Ernesto Gomez Abascal, **Havana'da Türk Tutkusu 1898**, (Çev:Mehmet Necati Kutlu-Ceren Karaca), İstanbul 2008,s.27.

II.I. Küba Seyahati

Osmanlı Devleti'nin, binlerce kilometre uzaklıktaki Latin Amerika ülkeleri ile olan ilişkileri hakkında bugüne kadar çok az bilgi yayınlanabilmiştir. Fakat yeni yeni ortaya çıkan vesikalardan anlaşılıyor ki, bu ilişkiler hiç de küçümsenmeyecek derecede ileridir. Bu ilişkilerin temelini ise ticari münasebetler, göçler ve konsolosluk açma faaliyetleri oluşturur. Sayıları yüz binleri aşan Osmanlı vatandaşının Latin Amerika ülkelerine göç etmesi, bu ülkelerle olan hukuki ve ticari meselelerin çözümüne ait anlaşmaların yapılması mecburiyetini getirmiştir. Osmanlı Devleti de haklı olarak kendi vatandaşlarının hak ve hukukunu temin ve onların bu uzak ülkelerdeki menfaatlerini koruma yoluna gitmiştir¹²⁵.

Osmanlı hükümeti, Küba, Meksika, Guatemala, Venezuela, Honduras, Paraguay, Arjantin, Haiti, Şili, Dominik Cumhuriyeti, Panama, Peru ve Brezilya gibi Latin Amerika ülkelerini siyaset ve politika bakımından daha yakından tanımak, ticari ve hukuki faaliyetleri takip etmek ve bu ülkeler ile kurulacak münasebetleri geliştirerek devam ettirmek üzere buralarda konsolosluklar açmış zaman zaman da incelemeler yapmak üzere heyetler göndermiştir¹²⁶. Küba'nın tarihi, Amerika'nın keşif tarihi olan 1492'ye kadar gider. Ada keşfedildiği zaman burada 200 bin kadar Kızılderili yaşıyordu. İspanya kralının yetkilendirdiği Diego Velazquez 1513'te adada İspanyol hâkimiyetini kurdu¹²⁷. Küba'da çok kuvvetli bir İspanyol sömürge askerî gücü vardı. 1808'lere kadar köle ticareti ve hammaddeyi sömürme faaliyeti devam etti. 1825 yılında küçük de olsa bazı ayaklanmalar çıktı. Fakat İspanya, merkezi yönetimi daha da yetkilendirdi. 1860 yılına kadar Kübalılar kâh muhtariyet şeklinde istekler, kâh Amerika Birleşik Devletleri'yle yakınlaşma çabaları içinde oldular. Fakat iki şekilde de Küba'nın sömürgeci kurtulamayacağı kanaatine varan bazı liderler artık bağımsızlık gerektiğini

¹²⁵ Ömer Faruk Yılmaz, "Küba'daki Osmanlılar", **YediKıta Dergisi**, Sayı: 27, Kasım 2010, s.14.

¹²⁶ Patricia Baum, **Cuba Continuing Crisis**, New York 1971, s.23; Yılmaz *agm.*, s.15.

¹²⁷ Yılmaz, s.15.

savunmaya ve bunu fiiliyata dökmeye başladılar. Kübalılar, dört asır idarelerinde kaldıkları İspanyollardan bağımsızlıklarını kazanmak için mücadeleye giriştiler¹²⁸.

İlk büyük ayaklanma 10 Ekim 1868’de başladı ve on yıl sürdü. Çok kanlı geçen bu ayaklanmalarda Carlos Manuel de Cespedes idaresindeki isyancılar, adanın yarısını ele geçirdiler, fakat İspanya’nın askerî gücü karşısında yenildiler. Savaş, Zanjon Anlaşması ile (1878) sonuçlandı. Amerika Birleşik Devletleri bu duruma müdahale etmek istiyordu. Hatta adanın bazı çevrelerine nüfuz ederek adanın Amerika’ya bağlanması gerektiğini savunan bir görüşü devamlı olarak propaganda ettiler. İspanya bu duruma, adaya daha fazla bağımsızlık vereceğini söyleyerek cevap veriyordu. Amerika el altından isyancıları destekliyor, İspanya’ya karşı bağımsızlık kazanmaları için gemilerle silah ve mühimmat gönderiyordu. Hatta İspanya, adadaki şartları düzeltme yoluna gideceğini bile açıkladı. Bu sebeple 1886 yılında köleliği resmen kaldırmak zorunda kaldı. Tam 373 yıl sömürü, katliam ve köleleştirmeden sonra gelen bu karar da halkı rahatlatmadı. Çünkü Kübalıların çoğu tam bağımsızlık taraftarı idi. 1879-1880, 1884 ve 1885 yıllarındaki ayaklanmalar ve karışıklıklar birbirini takip etti. 1894 yılında Amerika, Küba şekerine yüksek gümrük uygulayınca adada huzursuzluk iyice arttı¹²⁹.

1895 senesinde Küba’nın bağımsızlık savaşçılarından Jose Marti’nin önderliğinde ayaklanmalar başladı. Amerika asıl maksadı olan “*İspanya’nın sömürdüğü bu topraklarda kendi hâkimiyetini kurmak*” için, güya buradaki halkın uğradığı mağduriyeti bahane ediyordu. Bu durum iki devleti karşı karşıya getirdi. Amerika son olarak, İspanya’nın Küba halkını temerküz kamplarında topladığına dair rapor yayınlamış ve aradaki rekabeti iyice kızıştırmıştı. Bunun üzerine bir de Havana Limanı’nda Maine isimli Amerikan gemisinin bilinmeyen bir şekilde havaya uçması (15 Şubat 1898)

¹²⁸ *agm.*, s.16.

¹²⁹ Baum,, *age.*, s.24 ; Yılmaz, *agm.*, s.15.

Amerika'yı fiilen savaşın içine soktu¹³⁰. İspanyollardan az da olsa bağımsızlık kazanan Kübalılar, Amerika ile yakınlaşma çabalarında her zaman Amerika'nın ezici üstünlüğü ile karşı karşıya kaldılar¹³¹. Çünkü Amerika görünüşte İspanyollara karşı adayı koruduğunu iddia ederken diğer taraftan adanın idaresini ele geçirmeyi de ihmal etmedi. İspanya'nın artık tükendiği bu zamanda Amerika Birleşik Devletleri tam yayılma döneminde bulunuyor ve ekonomisi sürekli gelişme gösteriyordu. Amerika, Teksas ve Kaliforniya gibi çok zengin bölgeleri kopararak, Meksika'nın önemli bir kısmını ele geçirdi¹³². Küba, Amerika kıyılarından yalnızca bir kuş uçuşu mesafede, coğrafi mevki itibariyle de Meksika Körfezi'nin anahtarı sayılıyordu¹³³. Bu mevki Amerika'nın doğu ve güney kıyılarında ticari denizcilik hareketlerinin korunması için de büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Washington yöneticileri uzun yıllar bunu dile getirdiler. Amerika başkanlarından Thomas Jefferson, birliğin varlığına dâhil etmeyi en çok arzu ettiği bölgenin bu ada olduğunu ifade etmişti. Ondan sonra da Amerika başkanları bu niyetlerini şöyle ya da böyle ifade etmiş ve son hadiselerde de bunu fiilen gerçekleştirmişlerdi¹³⁴.

Osmanlı Devleti, yukarıda kısaca tarihini verdiğimiz Küba ile de çok yakından alakadar olmuştur. Osmanlı Devleti Küba ile ilişkilerini XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Washington Elçiliği aracılığı ile yürütmeye başlamıştır¹³⁵. Küba'ya resmen şebender tayin edilinceye kadar münasebetler Amerika'da Washington ve New York konsoloslukları vasıtasıyla yürütülmüştür. 24 Şubat 1873'te buraya ilk şebender (konsolos) tayin edilmiş olup bu tarih, ilk resmi münasebet tarihi olarak kabul edilebilir.

Sultan II. Abdülhamid, Kübalıların İspanya'dan bağımsızlıklarını almak için başlattıkları ve otuz yıl kadar süren savaşın sona ermesine doğru Küba'daki savaşın nasıl bir gelişim gösterebileceği, Kübalıların

¹³⁰ Baum, *age.*, s.44.

¹³¹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Ankara 1997, s.734.

¹³² Armaoğlu, *age.*, s.735.

¹³³ Baum,*age.*,s.55.

¹³⁴ Yılmaz, *agm.*, s.15.

¹³⁵ Mehmet Temel, **XIX.ve XX.Yüzyılda Osmanlı Latin Amerika İlişkileri**, İstanbul 2004, s.119

bağımsızlıklarını kazanmak için yürüttükleri savaş hakkında bilgi toplayacak ve sorunun çözümü için ortaya konmaya çalışılan çabalardan herhangi birinin, yakında yer alan Girit'te yaşanan isyanda uygulanmasının yararlı olup olmayacağını öğrenmekti. Çünkü Avrupalı Devletlerin 1897 Martında ortaya attıkları, Girit için geniş özerklik planını Osmanlı Devleti zaten kabul etmişti. Fakat Yunanistan, kabul etmeyip savaş yoluna gitmişti. Bu sebeple devletler, bu konuyu yeniden ele aldılar. Hazırladıkları statüye göre, Girit'e devletlerin de onayı ile bir Hristiyan vali tayin edilecekti. Memuriyetler, Müslüman ve Hristiyan nüfusuna göre dağıtılacaktı. Osmanlı Devleti buna yanaşmak istememiştir. Bu nedenle Girit konusunda belirsizlikler baş göstermişti¹³⁶. Ayrıca Küba'daki savaşın ticaret yapma niyetlerini etkileyip etkilemeyeceği¹³⁷. İspanya Krallığı'nın yerli halkın isyanını kontrol edebilecek güçte olup olmadığını, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu anlaşmazlıktaki rolünün ne olduğu gibi konularda bazı incelemeler yapmak ve adadaki durumları yerinde öğrenmek üzere Küba'ya bir heyet göndermeye karar vermişti¹³⁸.

II.Abdülhamid'in bu son hadiseler hakkında rapor hazırlamak üzere yaverlerinden ve Erkan-ı Harbiye Mirlivası Enver Celalettin Paşa'yı, bu vazifeyi yerine getirmesi için hususi elçi olarak seçti. Abdülhamid'in en becerikli yaverlerinden birisi olan Enver Celalettin Paşa, daha önceden de Abdülhamid'in talimatları doğrultusunda Selanik'te Türk olmayan nüfusun maneviyatını araştırmakla görevlendirilmişti. Balkanlar'da oldukça karmaşık durumlarda önemli hizmetler veren Enver Celalettin Paşa'nın almış olduğu iyi eğitim, Arapça ile Farsçanın yanı sıra bildiği diğer dilleri de hakim olması, iyi bir gözlemci olup faydalı raporlar yazabileceği özellikle bu sayede Küba'ya göç etmiş Osmanlı tebaasıyla rahatça anlaşabilir düşüncesi ve Ladino denilen bu şehirdeki Yahudilerin konuştuğu İspanyolcaya da vakıf

¹³⁶ Armaoğlu, **age.**, s.563.

¹³⁷ "Küba çok zengin bir ada, büyük miktarda şeker ve kalite açısından benzersiz purolar üretiliyorlar, kahve de var, ancak en önemlisi adanın Amerika'nın merkezindeki konumu olmalı bu konum sayesinde hemen hemen kıtanın tamamının denizcilik faaliyetleri bu ülke limanlarından kontrol edilebiliyor. Harikulade bir şehir olan Havana'nın mükemmel bir limanı var ve bu liman Amerika Birleşik Devletleri sahillerinden sadece bir günlük seyir uzaklığında." Abaskal, **age.**, s.32.

¹³⁸ Abaskal, s.VII; Temel, **age.**, 119; Yılmaz, **agm.**, s.20.

olması sebebiyle Enver Celalettin Paşa, İstanbul'dan bir heyet ile yola çıktı¹³⁹.

Orient Star Gemisiyle 1897 yılı Ekim ayının sonlarına doğru İstanbul'dan ayrılan heyet, Kasım 1897'de Barcelona'ya, Olimpia Route Gemisiyle de 28 Kasım 1897'de de New York'a ulaştılar¹⁴⁰. Heyet, bir süre New York'ta kaldıktan sonra Waşington'a geçti¹⁴¹. Waşington'da heyeti, Elçi Ferruh Bey karşılamıştı¹⁴². İstanbul'dan Küba'ya giden heyetin faaliyetleri Waşington'da bulunan temsilciyle yürütülüyordu¹⁴³. Filorida'da Tampa şehrine geçen heyet iki hafta sonra Havana'ya ulaştı.¹⁴⁴ Burada bazı incelemeler yapan Enver Celalettin Paşa, 28 Mart 1898 tarihli raporunda, Küba durumunu Girit sorununa benzeterek şöyle demektedir¹⁴⁵:

“Rum bankerlerinin Giritlilerle yaptıkları nakdi yardımlar gibi Amerikalı servet sahipleri de Kübalılara önemli yardımlarda bulunmuşlardır. 15 milyon dolara ulaşan bu yardım Kübalılara borçlanma yoluyla verilmişti. Ada cumhuriyete dönüştükten sonra paranın yüksek bir faizle geri ödenmesi taahhüt altına alındığından adanın başlı başına bir hükümet oluşturması için ABD'nin müdahalesi meydana gelmiş...”

¹³⁹ Yılmaz, *agm.*, s.21.

¹⁴⁰ “Newyork'da bulunan Mirliva Enver Paşa'ya itası tebliğ olunan...” BOA., **Y.A.HUS.**, Dosya: 416, no: 12.; Ernesto Gomez Abaskal, **Havana'da Türk Tutkusu 1898**, .s.108-109.

¹⁴¹ “İspanya ve Amerika muharebesi münasebetiyle ba irade-i seniye-i cenab-ı padişahi Waşington'a azam idilmiş olan Mirliva Saadetlü Enver Paşa'nın...” BOA., **İ.HR.**, Dosya: 361, no: 37; BOA., **İ.HR.**, Dosya: 65, no: 91.

¹⁴² “Vukuat-ı hazıra-i harbiyeyi tahkik ve tedkik me'muriyetiyle Amerika'ya a'zam buyrulan Mirliva Enver Paşa'nın Amerika Hariciye ve Harbiye Nazırlarıyla heyet-i süferaya prezante idildiğine ve düvel-i saire gibi hareket ve istediği ordu merkezine gitmekle me'zun bırakılmış olduğuna ve mümaileyhin me'muriyetinden dolayı Hariciye ve Harbiye Nazırları taraflarından izhar asar-ı mahzuniyet olunmakla beraber Harbiye Nazırı Dersaadet'de bulunduğu esnada nail olduğu seniyeye şu sırada dahi avirde-i lisan-ı şükran iylediğine ve ifadat-ı saireye dair Waşington saferet-i seniyesinden ma'rurdur tahriratından bir nüshası müsmul-u Nihat ati buyrulmak üzere leffen arz ve takdim kılınmış olmagla olbabda emr-ü irade efendim hazretlerindir...” BOA., **Y.MTV.**, Dosya: 179, no:149; BOA., **Y.PRK.EŞA.**, Dosya: 30, no : 60.

¹⁴³ Temel, *age.*, s.119.

¹⁴⁴ “Filorida'da Tampa şehrinde bulunan Erkan-ı Harbiye Mirlivası Enver Paşa oradan hareket bulunduğundan mümaileyh itası emr'ü-ferman buyrulduğu 27 ocak 1316 tarihli tezkere-i çakeri ile taraf-ı sami-i sedaret penahilerine tebliğ olunan 200 lira telgraf poliçesiyle serian kendisine irsali lümunun ber mantık-u irade-i seniye-i cenab-ı hilafet penahi işarına ibtidar kılınmağla olbabda emr'ü-ferman hazret-i veliyyül emrindir...” BOA., **İ.HUS.**, Dosya: 65, no: 109. Ayrıca Bkz.Ek-A-II.

¹⁴⁵ Temel, *age.*, s.119.

Enver Celalettin Paşa, adada olup bitenler hakkında İstanbul'a tafsilatlı raporlar göndermişti. Bu raporlarda adanın coğrafyasından sosyal hayatına kadar her şeyi görmek mümkündür. Bir raporunda, eğer Amerika Birleşik Devletleri Küba'ya müdahalede bulunursa, İspanyol sömürgeciliğine karşı savaşan Kübalı vatanseverlerin, yeni işgalciden kendilerini korumak üzere silahlarının yönünü değiştireceklerini bildirmiştir¹⁴⁶. Enver Celalettin Paşa, Santiago Muhaberesi şöyle raporlamıştır¹⁴⁷:

“Santiago Muharebesi'nde İspanyolların başarıyı yakalamalarına ramak kalmışken donanmalarının limanda bulunması gerekirken bir zamanda çıkıp yok yere harap olup gitmesi meselenin rengini değiştirmiştir. Bununla beraber on kilometre kadar uzun bir hat hareketi savunma için Amerikalılar kuvvetlerinden birçoğu ayrılmak mecburiyetinde kalmış Santiago kuşatması kuvvet tahsis edemediklerinden şehrin zabtına imkân ve İspanya askeri teslim olmamakta karadan ve denizden bombardıman ile süratle tazyik ve bir taraftan da orduda gösterdiği savunmayla mevkilerin yakınları zorluklarla tekrar kazanıp bir hat oluşturuldu. Santiago Muharebesi Bahriyesi hakkında gerek elçilere ataşeler tarafından gönderilen raporlardan ve gerek delillerden aşikârdır. Temmuzun üçüncü günü sabahıyla alafranga saat dokuzda mevcut haritanın birinci kısmında mezkur sıra ve heyetle İspanya donanması Nagehan Limanı'ndan çıkıp derhal batıya yönelerek fırar etmiştir. Yine birinci kısımda manzur olduğu üzere bu sırada liman ağzında Teksas, İowa, Oregon Zırhlılarıyla Amiral Şila Bey katıldığı bir Vaklin Kurvazörü ve birkaç mil uzakta İndiana ve diğer amiral gemisi Newyork Zırhlıları bulunmaktaydı. Amerikalılarla birden bire tari olan baht ve hayretten meydana gelen ufak bir uyuşukluk ve kargaşalıktan sonra içeri giren iki mil uzakta bulunan Teksas ile İowa Zırhlıları İspanya donanmasına arkadan hucüm ederek Oregon İspanyalılara ait yerler bir istikamet alındı. İki taraf dahi hareket halinde oldukları halde İspanya Amiralı Servera'nın takip olmasına rağmen yirmi sekiz santimetrelik topuyla mermilerini evvela Teksas'a yöneldi. Fakat mesafe nedeniyle başarılı olamadı. Bu sırada

¹⁴⁶ Yılmaz, *agm.*, s.21.

¹⁴⁷ BOA., **Y.A.HUS.**, Dosya: 508, no: 95.

müdahalede bulunan Marv ve Sokopo istihkâmları dahi İspanya donanmasının kaçmaları için Amerika zırhlularına ateşe başlamış Teksas ve İowa tarafından karşılık verilmiştir. İspanya donanmasının birinci limandan çıkışıyla birinci Amerika topunun birinci atışı beyninde ancak üç dakika beklediği ikinci kısımda arz olduğu üzere muharebe daha da şiddetlenerek iki muharip donanmanın beynindeki mesafe bir mile indi. İspanya donanması Sokopa Burnu'nu devri mecbur olduğu kavisten dolayı kaybettiği zaman bu hat üzerinde hareket eden Oregon ve Brooklyn kazanılmış olmakla bu sırada iki düşman arasındaki mesafe azalmıştı...”

Enver Celalettin Paşa, diğer bir raporunda şu dikkat çekici hususları belirtmektedir¹⁴⁸:

“Kübalılar ne başka bir ülkeye bağlı olmak ne de başkalarının hâkimiyetini desteklemek için savaşıyorlar, onlar tam bağımsızlık için savaşıyorlar. Neredeyse kazanmış oldukları savaşı bitirmeyi hızlandırmak için belki Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımını kabul edebilirler. Kübalıların ruhunda ne pahasına olursa olsun bağımsızlığı elde etme kararlılığını görüyorum. Kültür, dinî sebepler ve vatansever değerlerden dolayı eğer Birleşik Devletler adayı topraklarına dâhil etmeye niyetlenirse onlara karşı da savaşmaya hazır olacaklardır.”

Heyetin adaya gittiği tarih çok büyük karışıklıkların meydana geldiği yıllardır. Ayaklanmalar, iç savaşlar vuku bulmuş can güvenliği sağlanamamıştı¹⁴⁹. Enver Celalettin Paşa adaya varmış, fakat bazı sıkıntılar çekmiş, hatta ölüm tehlikesi geçirmişti¹⁵⁰. Enver Celalettin Paşa, Küba'daki karışıklıklar sebebiyle adadan ayrılmanın daha uygun olacağına karar vermişti¹⁵¹.

¹⁴⁸ Yılmaz, *agm.*, s.22.

¹⁴⁹ *agm.*, s.21.

¹⁵⁰ “New York'ta Enver Paşa kullarından: Küba'da dehşetli bir yaralanma ve ölüm tehlikesinden kurtularak ateşemiliterlerin geri kalanlarıyla dönerek New York Karantihanesi'nden çıktık...”BOA.,**Y.PRK.AZJ.**, Dosya: 5, no: 63; Yılmaz, *agm.*, s.21.

¹⁵¹ “Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabetine - Telgraf- : Küba'dan Washington'a dönmekte olduğunu Enver Paşa şimdi telgrafla bildiriyor. Sebebini bilmiyorum.” Yılmaz, s.21.

İmparatorluğun topraklarını savunmak için çok faydalı askeri tetkikler ve uygulamalar öğrenme ihtiyacıyla gönderilen Enver Celalettin Paşa, geliş güzergâhını kullanarak Küba'dan Waşington'a hareket etmiştir¹⁵². Waşington'da Osmanlı Devleti'nin sefiri Ferruh Bey'le görüştüktan sonra New York'a¹⁵³, 27 Mart 1898'de New York'tan da Paris'te Granada otelde bir süre kaldıktan sonra¹⁵⁴ İstanbul'a dönerek görevini tamamlamıştır¹⁵⁵.

¹⁵² “Enver Paşa'nın Waşington'dan hareketine dair Hariciye Nezaret-i Celilesinin tezkeresi mahfuzlarıyla arz ve takdim kılınır efendim 31 Ağustos 1898...” BOA., Y.A.HUS., Dosya: 388, no: 72.

¹⁵³ “Hariciye Nezaretine 11 Eylül sene 1898 tarihiyle Waşington Sefaret-i Seniyesinde varid olan telgrafnemenin tercümesidir. Enver Paşa dün vapura rakib oldu...” BOA., Y.A.HUS., Dosya: 388, no :72. Ayrıca Bkz.Ek-a-II.

¹⁵⁴ “İspanya ve Amerika muharebesi münasebetiyle ba irade-i seniye-i cenab- padişha-i Waşington'a azam idilmiş olan mirliva saadetlü Enver Paşa'nın fazla me'huzu olub taleb idilen dokuz bin gurusun bir müddet Paris'te ikameti hakkında şeref-i müteaalik buyrulmuş olan irade-i seniye müstenid olduğunu beyan itmekde olduğunu beyan-ı alisiyle bu babdaki malumatın işarı hakkında şerefyurüd iden 10 Aralık 1898 tarihlü ve bin iki yüz yetmiş beş numarolu tezkere-i samiye-i fehimaneleri bil havale bu babda daire-i askeriyece de bir güne malumat olmayub fakat paşay-ı mümaileyh mabeyn-i hümayun cenab-ı mülukaneden doğrudan doğruya telakki iylediği irade-i seniye-i hazreti hilafetpenahiye imtinalen Paris'te ikamet itmiş olduğunu beyan itmekde olmasına nazaran icab-ı halin ifası lüzümunun cevaben işarı muhasebat-ı umumiyeye dairesinden ifade olunmağla olbabda emr'ü ferman hazret-i veliyyül emrindir...” BOA,İ.HR., Dosya: 358, no :42; BOA, İ.HR., Dosya: 361, no: 37.

¹⁵⁵ “Paris'te bir müddet ikametden sonra sene-i haliye Teşrin-i Evvelinin yirmi dördünde Dersaadet'de avdet eylemiş olduğundan....” BOA., İ.HR., Dosya: 361, no: 37.

II.II. Çin Seyahati

II.Abdülhamid'in İslam Birliği faaliyetlerini sürdürdüğü yerlerden birisi de Çin'dir. Osmanlı Devleti, kendi devlet siyaseti gereği, bütün Müslümanlara ve bu arada Çin Müslümanlarıyla ilişkiye girmiş, zaman zaman onlara hem din âlimlerini göndermiş, hem de maddi yardımlarda bulunmuştur. Çin Müslümanlarıyla bu şekilde sıcak ilişkilerde bulunabilmesi Osmanlı-Çin ilişkilerinin fevkalade iyi olmasından kaynaklanıyordu. Bilindiği gibi Sultan II.Abdülhamid'in dış siyasetinde, onun Panislamist düşünceleri büyük rol oynuyordu. Bazen bir tarikat şeyhini bazen bir mollayı ta Afrika içlerine, Uzak Doğu'ya kadar yollayarak oralarda yaşayan Müslümanları kendi "*Hilafet*" unvanı etrafında toplamaya çalışan II.Abdülhamid, bu faaliyetlerini Çin'de de yürütmüştür¹⁵⁶.

Bilindiği gibi Çin de XIX. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa ülkelerinin sömürmeye çalıştıkları yerler arasındaydı ki, Hindo-Çin Bölgesi sömürge haline getirilmişti. Uzak Doğu'nun ve dünyanın bu büyük ülkesinde, Müslümanlar da büyük bir yekûn tutuyordu. Bizzat resmi Çin istatistiklerine göre 1900'lerde Çin'deki Müslüman nüfusu 70 milyonu buluyordu¹⁵⁷. Budizm ve diğer dinlerdeki Çinlilere nazaran daha şuurlu ve aktif olan Müslümanlar, Çin'i sömürmek isteyen Batılı Devletlere karşı ayaklanmışlardı ki bu isyanlardan bazıları şunlardır¹⁵⁸:

- 1816 Taşbalık (ÇinTürkistan'ı) isyanı.
- Kaşgarlı Cihangir ve Yusuf adlarındaki iki hocanın önyak olduğu 1827-1829 isyanı.
- 1830 yılında, Şansi, Barkul ve Burut'lar (Bouroutes) arasındaki hareket.
- Kaşgarlı Kati Tura ve Vali adlarındaki iki hocanın yönettiği 1847 ve 1857 isyanı.
- 1858 Kırgız Müslümanlar hareketi.

¹⁵⁶ İhsan Süreyya Sırma, **Belgelerle II.Abdülhamid Dönemi**, İstanbul 2009, s.139

¹⁵⁷ Sırma, **II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, (7.Baskı), İstanbul 1994, s.85.

¹⁵⁸ Sırma, **age.**, s.86.

- Kırgızlı Sadık Bey'in 1864 hareketi.
- Kaşgarlı Buzuk Hoca'nın 1865'dek hareketi.
- Kaşgar Emiri Yakub Bey'in 1865-73 hareketi.
- 1855-73 Yunnan ve Koueitchiou isyanı.
- 1862-73 Kansu(Doumgans) isyan.
- 1863-82 Dzoungarie(Doumgans) ve Habibullah(Yarkand) isyanı.
- 1895-96 Kansu (Sining) isyanı.

Çin, kendi kontrolü altında tuttuğu Kore üzerinde hâkimiyet mücadelesine giriştiği ve yayılcı emeller geliştiren Japonya ile 1894 yılında savaşa girmişti¹⁵⁹. Çin, Japonya karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştı. Savaşın sonuçlanmasının ardından imzalanan Şimonoseki Barış Antlaşması'yla bu devlete önemli miktarda ödünler vermişti¹⁶⁰. Japonya'nın Uzak Doğu'da bu denli güçlenmesinden rahatsız olan Batılı Devletlerin ve Rusya'nın müdahil olmasıyla, bu ödünlerin bir kısmını geri almıştı¹⁶¹. Batılı Devletler, Japonya karşısında Çin'e verdikleri bu desteği bu ülkeye çok pahalıya ödetmişlerdi. Çin'den ödünler kapma mücadelesinde Rusya, İngiltere ve Fransa, bu ülkenin ekonomik bakımdan önemli bölgelerini işgal ettiler. Çinlileri böylesine sömürge durumuna getiren Batılılar, bir taraftan da papazlar ve misyonerler aracılığıyla din propagandası yaparak Çinlileri ele geçirme gayreti içindeydiler. Çinliler, Fransızlara, İtalyanlara, İngilizlere, Almanlara ve hatta Amerikalı papazlara karşı gizli bir hınç alma gücünü taşıyordu¹⁶².

Sırasıyla gelen bu gelişmeler Çin ulusunun milliyetçi duygularını harekete geçirmişti. Ülkede Japonya, Rusya ve Batılı güçlerin ekonomik ve siyasal hegemonyasına karşı çıkış, 1899 yılının Kasım ayında halk ayaklanması şeklinde patlak verdi. Ayaklanmanın motor gücünü, 1870 yılında kurulan ve gizli olarak faaliyet gösteren dinsel nitelikteki "*Boxer*

¹⁵⁹Uğur Altın, **20. Yüzyıl Başlarında Japonların İstanbul'da Enformasyon Faaliyetleri** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2012, s.11.

¹⁶⁰ Altın, **agt.**, s.11.

¹⁶¹ **agt.**, s.12.

¹⁶² Toros, "*Nasihah Heyeti Çin Yolunda*", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 2006, s.9.

Cemiyeti” oluşturmuştu. “*Boxer*” adı, “*haklı ve uyumlu yumruk*”, “*yumruklaşma ve yumrukla öldürme*” anlamlarına gelmekteydi. Çinliler, bu kelimeyi “*hakkın yumruğu*” anlamında kullandılar¹⁶³.

Boxer’lerin “*Avrupalılara Ölüm*” çığlıkları ile başlattıkları ayaklanma pek kanlı oldu. Yabancılara ait binaların pek çoğu yerle bir edilir, yabancı temsilciliklerine, misyonerlere saldırılır. Pekin’deki Alman Büyükelçisi Kettler, sokak ortasında feci bir şekilde linç edilmiş, cesedi sokaklarda sürüklenmişti¹⁶⁴. Boxer’ler önderliğinde yabancı ülkelerin egemenliğine karşı başlatılan bu harekete Müslümanlar da ciddi oranlarda destek vermişlerdi. Bunlardan en önemlisi; Müslüman Çinli general Dong Fuxiang komutasında Kansu eyaletinde yaşayan Hui Müslümanlarının oluşturdukları 10.000 mevcutlu kuvvetti. Bu kuvvet, aynı zamanda “*Kansu Yiğitleri*” olarak biliniyordu. Bu kuvvetler, siyah başlıklar takıyorlardı ve kızıl ve siyah sancaklar taşıyorlardı. Yabancılar, bu güçlere “*10.000 İslami Ayaktakımı*” adını vermişlerdi. General Dong, Batı egemenliğine karşı bir kişiydi ve oluşturulan bu birliklere Boxer’lere katılıp, “*Sekiz Devlet İttifakına*” saldırımları emrini verdi. Çin’i sömürgeleştirmek için bir ittifak oluşturan devletler şunlardı: Japonya, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, ABD, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan idi¹⁶⁵.

1899 yıllarındaki bu Müslüman ayaklanmalarına, Müslüman olamayan Çinlilerin de iştirak etmesiyle, Çin’deki durum, oradaki sömürgeci Batı ülkelerini, yani İngiliz ve Fransızları, hatta Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içerisindeki Almanları rahatsız etmeye ve onları endişelendirmeye başladı. Bu durumu kendi çıkarları için tehlikeli gören Batı ülkeleri, Müslümanların “*Hilafet*” müessesesini elinde bulunduran ve bu yüzden de İslam dünyası üzerinde nüfuz sahibi olan Osmanlı Devleti’ni aracı yaparak, bu isyanların bastırılmasında kendilerine yardımcı olmalarını istediler¹⁶⁶.

¹⁶³Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği-Osmanlı Devleti’nin İslam Siyaseti 1856–1908**, İstanbul 1995, s.380.

¹⁶⁴Toros, “*Çin’e giden Nasihat Heyeti*”, **Yakın Tarihimiz**, Sayı:19, Nisan 1982, s.292.

¹⁶⁵Toros, “*Çin’e giden Nasihat Heyeti*”, s.291.

¹⁶⁶Cezmi Eraslan, **age.**, s.381

Bunun için de Almanya devreye sokuldu. Avrupalılara karşı Çin’de ayaklanan Müslümanları yatıştırmak için Alman İmparatoru II. Guillaum, Sultan II. Abdülhamid’den yardım istedi. Bu teklifi Alman sefiri vasıtasıyla alan II. Abdülhamid böyle bir nasihatın telgrafla olamayacağını belirtmiştir. Ona göre Şer’i ve Kur’ani hükümlere uygun bir nasihat ancak ulemadan ve erbab-ı diyanetten insanlar gönderilip oradaki vaziyet tespit edilmesinden sonra etkili olabilecektir¹⁶⁷.

Sultan Abdülhamid’in bu siyaseti, II. Guillaum’un gözünden kaçmamış ve başlangıçta, Abdülhamid’in Çin’de girişeceği hareketleri maddeten destekleyeceğine söz veren Alman Hükümeti, sonradan bu sözünden vazgeçmiştir. Ve öyle anlaşılıyor ki Alman İmparatoru Sultan Abdülhamid’e yaptığı bu teklife pişman olmuş; onun bu teklifi, sanki “Çin’deki dağınık Müslümanları teşkilatlandır” babında bir hatırlatma olmuştur. Nitekim bunu fırsat bilen Abdülhamid, II. Guillaum’un pişmanlığını kale almayarak, Çin’e birbiri arkasına heyetler göndermiş ve İslam Birliği siyaseti ile ilgili faaliyetlerini orada da sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca Çin Müslümanları’nın canları ve haklarının korunmasını Almanya tekeffül etmeli; diğer taraftan gidiş ve gelişteki istirahatları ve masrafları karşılanacak heyetin telgrafları da Almanlar tarafından ulaştırılmalıydı¹⁶⁸.

Alman Dışişleri kanalıyla imparatora ulaşan Osmanlı teklifleri kabul edilmişti. İşte fizibilite devresi gibi kullanılan bu aşamadan sonra II. Abdülhamid, konuyu hükümete havale ederek görüşlerini istemişti. Osmanlı hükümeti 5 Aralık 1900 tarihinde yaptığı toplantıda, “*Alman İmparatorunca Hilafet-i İslamiyeden bu şekilde yardım istemesi daha önce rastlanmamış bir muvaffakiyet olarak*” değerlendirilmişti¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Eraslan, *age.*, s.381

¹⁶⁸ İhsan Süreyya Sırma, “*Sultan II. Abdülhamid’in Çin’e Gönderdiği Enver Paşa Heyeti Hakkında Bazı Bilgiler*”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, Erzurum 1980, s.159.

¹⁶⁹ Eraslan, *age.*, s.382.

Padişahın isteklerini İslam kanunu ve ihtiyaç açılarından hikmetli bulan hükümet üyeleri, böyle bir heyetin gönderilmesinin devlet menfaatlerine uygun ve yararlı olacağı inancını paylaşmışlardı. Yol boyunca kolaylık gösterilmesinin konsolosluklara bildirilmesini kabulü üzerine heyeti teşkil edilmeye başlandı¹⁷⁰. Alman İmparatorunun müsaait davranması üzerine Çin Müslümanları'na nasihat için ilmiye, mülkiye ve askeriyeden olarak dört zatın, tercümanlık için Enderun'dan iki Çinli Müslümanın katılacağı heyetin seçimi yapıldı. Çin'e gidecek heyet kolay tayin edilmemişti. Heyet katılacak kişilerin adları kâğıt üzerinde zaman zaman değişikliğe uğramıştı. Seyahatten 5 gün önce heyetin son şekli kesinleşmişti¹⁷¹.

Sultan Abdülhamid idaresinde Avrupa'ya, Mısır'a giderek meşrutiyetin kabulü için, padişaha karşı fikir ve kalem savaşı açan Jöntürkler, düşünce itibariyle sömürgeciliğin karşısındaydılar. Bu bakımdan 1900 Haziran'ında Çin'deki Boxer Olayı'nı dikkatle izlemişlerdi. Sömürgeci devletlere karşı Çinlilerin kanlı ayaklanmalarını yayınladıkları gazetelerde, okuyucularına her fırsatta duyurdular. Bu yayınlarla sömürülen mazlum ulusların tarafını tutmaktaydılar. Onlar Çin'in, Japonlar, Ruslar, Amerikalılar ve Avrupalılar tarafından parçalanmasına karşıydılar. Padişah'ın Çin'e Mirliva Enver Celalettin Paşa başkanlığında gönderdiği heyetin yaptığı temaslari, kifayetsiz buldular. Aralarından seçtikleri bir muhabiri Çin'e yolladılar. Çin'e giden Jöntürk muhabirinden aldıkları mektupları gazetelerde yayınlamak dünyaya duyurmak istediler. İsviçre'de, Fransızca ve Türkçe olarak yayımlanan "*Osmanlı Gazetesi*"nin 15 Mayıs 1902 tarihli 105. sayfasında yayımlanmış olan makale bu konuda bir örnek oluşturmaktadır¹⁷².

¹⁷⁰ BOA, **Y.PRK.HR**, Dosya: 29, no: 69; Eraslan, s.382.

¹⁷¹ Toros, "*Çin'e giden Nasihat Heyeti*", s.292.

¹⁷² "...Çince Şan-Yan namındaki oldukça büyük bir şehre geldim. Üç camii var. İslam ahali, olağanüstü taassuba sahip imiş. Nasıl mutaasib olmasın ki, memleket dışarısına çıkmazlar. Dünyadan habersiz, kör gibi yaşamaktadırlar. Katolik ve Protestan misyonerleri gibi, bizim İslamlar da Çin içerisine girip biraz meşakkat ve zahmet çekerek medeniyetin nuru ve hüneri ile fikirleri aydınlatılabileydi, Çinli kardeşlerimiz böyle miskin ve cahil kalmazlardı. Fakat bizim İslamlarda maalesef öyle fedakar ve hamiyet sahibi adamlar görülüyor. Bununla beraber, Müslümanlardan, Çin'in içerisine girenler bulunuyormuş. Arabistan'dan, Hindistan'dan gelen bir takım softalara Tien-Tsin'de rastladım. Bunlar ilerleme bilmeyen şahsi yararları için dolaşan kimselerdi. Bunlar Osmanlı tebaası diye dolaşıp biçare Çin Müslümanlarını aldatarak, sadaka toplamaktadırlar. Çin ayaklanmasında, birçok şehir

Sultan Abdülhamid'in Çin'e göndereceği heyete dair Fransız Hariciye arşivlerinde şu bilgiler yer almaktadır¹⁷³ :

Sayın Bakan

“Zat-ı âlileri, mektubuma ek olarak, Sultan tarafından, Çin Müslümanlarıyla ilişki kurmak üzere görevlendirilmiş olan Türk heyeti konusundaki genelgeyi bulacaklardır. Şimdiki şartlar muvacehesinde, Alman hükümeti tarafından tavsiye edildiği söylenen bu konudaki Bab-Ali niyetlerini öğrenmekte fayda mülhaza ediyorum. Kouang-Si, Kouang-Tog ve özellikle Müslümanların yoğun olduğu Yunnan'da gelişen Panislamist hareket tehlikeli olabilir ve ben, neye mal olursa olsun, Zat-ı âlinizin aracılığıyla İstanbul'daki elçimizden, Enver Paşa heyetinin gayesi hakkında bilgi elde etmeye çalışacağım...”

Nasihat heyetine başkanlık edecek kişiyi bizzat padişah seçti. Bu, Mirliya Enver Paşa olarak da bilinen Enver Celalettin Paşa'ydı. Erkan-ı Harp Mirlivası Enver Celalettin Paşa, padişahın yaverlerindendi. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi 1897'de Türk-Yunan Savaşı'nı Yıldız Sarayı'ndan takip etmek üzere kurulmuş, elli kişiden oluşan özel bir topluluk olan Askeri Teftiş Heyeti'nin daimi üyesiydi. Enver Celalettin Paşa, Paris'te okumuş, Ateşemiliterlik yapmıştı. Türk-Yunan Hudut Komisyonu Başkanlığı'nda çalışmıştı. Amerika-İspanya ihtilafı sırasında Sultan Abdülhamid tarafından Ateşemiliter olarak Küba'ya gönderilmiş, dış

*harap olmuş. Avrupalıların askerleri büyük tahribat yapmışlar. Tien-Tsin'deki Çin mahallesini dört devlet arasında paylaşmış. 7 camii olan İslamların mahallesi, Fransızların işgali altındadır. Fakat tek Osmanlı askeri yoktur... Çin Müslümanları, Osmanlı hükümetini(Rum hükümeti)olarak tanıyorlar. İkiye bir buraya Fransa, Rusya, İngiltere, Japonya daha başkaları geldi. Niçin Osmanlı padişahı asker yollayıp Çin'deki İslamları himaye etmedi diye soruyorlar. Denize düşen yılana sarılır, atasözü gereğince, bu biçareler de İslam padişahı olan Abdülhamid'den yardım bekliyorlar. Geçen yaz, Şanghay'a gelen Enver Paşa'yı işitmişler. Fakat Şanghay'a gelin de, Müslümanların çokluk olduğu Tin-Sin ve Pekin'e gelmemesine bir türlü mana veremiyorlar. Ramazan Bayramı'nda Tan-Sin'de idim. Gayet büyük olan mescide ahali sığmadı. İngiliz askerleri arasındaki İslamlar pek çoktu... Buradan Pekin'e gittim. 400 milyonluk Çin hükümetinin merkezi olan bu şehirde ,Çinli Müslümanlar çoktur ve 36 camii vardır... Çin İmparatoru Pekin'e dönmüş. Pekin'in idaresi Çinlilere verilmiş. Çin padişahı, Avrupalı askerlerden, özellikle Almanlardan pek ziyade korkuyormuş. Pekin'de her devletin (Abülhamid'den başkasının) askeri vardır.”Toros, **agm.**, s.293.*

¹⁷³ Sırma, **agm.**, s.160.

münasebetlere aşina, bilgili bir askerdi. Abdülhamid, bu işe en uygun kişi olarak onu düşündüğü için heyet başkanlığına getirmişti¹⁷⁴.

Dinle ilgili nasihatler konusunda görev yapacak din adamlarının heyette bulunması gerekli görülmüştü. Bu isimlerin ve diğer kişilerin seçiminde Şeyhülislam'ın mütalaasını alan Sadrazam Halil Rıfat Paşa, sarayla aynı görüşte birleşmişti¹⁷⁵. Din âlimlerinden Beyazıt Camii ve Medresesi hocalarından Mustafa Şükrü Efendi (Eski Başbakanlardan Bülent Ecevit'in dedesi) ile Fetvahane memurlarından Kadı Hacı Tahir Efendi de heyete dahil edildi. Ancak heyete Enderun'da yani sarayın iç hizmetlerinde çalışan, Türk dilini öğrenmiş iki Çinli Müslümanın katılması önce düşünülmüşken, sonradan bundan vazgeçildi. Onların yerine Sarıklı Zuhaf Alayı'ndan Hamuslu Mahmut ve Hasan adlı erlerin iştirakı oldu¹⁷⁶. Heyete Enver Celalettin Paşa'dan başka bir subayın daha gelmesi lazımdı. Bunu Halil Rıfat Paşa reisliğindeki kurul seçemedi. Padişahın emri ile Kolağası Yaver Ömer Nazım Bey (İttihat ve Terakki mensubu Enver Paşa'nın eniştesi) atandı. Bugünkü kıdemli yüzbaşıya denk düşen bir rütbeydi. Daha sonra Miralay Nazım Bey adıyla şöhret yapacak ve Selanik Merkez Kumandanı olacaktı. Heyete tercüman olarak, uzun yıllar İstanbul'daki Avusturya Konsoloslukunda çalışmış Hırvat asıllı Viçinço Kinyoli ile kızı matmazel Hortans ve İstanbullu Mehmet Efendi hizmetçi olarak yer almıştı¹⁷⁷.

Nasihat Heyetinin teşekkülü konusunda Fransız Hariciye arşivlerinde şu bilgiler yer almaktadır¹⁷⁸:

“Sultan'ın görünüşte Avrupa, Orta Doğu ve Uzak Doğu Müslümanları arasında mevcut olan ilişkileri daha çok geliştirmek için görevlendirdiği, fakat asıl gayesinin ne olduğu iyice bilinmeyen bir Türk heyetini Çin'e gönderdiğini biliyorsunuz. Bu heyet Şanghay'a vardı. General

¹⁷⁴ Sırma, *agm.*, s.167; Toros, “Çin'e giden Nasihat Heyeti”, s.295; Mehmet Temel, “Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarının Algılanışı ve XX.Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:21 (Bahar 2007), s.106.

¹⁷⁵ Eraslan, s.382.

¹⁷⁶ Toros, “Çin'e giden Nasihat Heyeti”, s.295; Sırma, *agm.*, s.167;

¹⁷⁷ Toros, *agm.*, s.295. Ayrıca Bkz.Ek-B-VI.

¹⁷⁸ Sırma, *agm.*, s.161.

Enver Paşa'nın başkanlık ettiği heyette, iki sekreter, iki âlim, iki başıbozuk ve birçok personel bulunmaktadır.”

Enver Celalettin Paşa ile Kolağası Nazım Bey'e 500'er lira harcırah (26 Aralık 1900), muhafaza için Mahmut ve Hasan Efendilere 250'şer lira harcırah, asıl vazifeyi ifa etmek üzere Mustafa Şükrü Efendi ile Fetvahane görevlilerinden Naib Tahir Efendiye 3.000'er kuruş aylıklı olarak verilmesi kararlaştırılmıştı¹⁷⁹.

Nasihat Heyetine tercüman olarak alınan Viçinço Kinvoli ile kızı Hortans'ın yabancı tebaalı olmaları sebebiyle resmi belgelerde isimlerinin geçmesi uygun bulunmamıştı. Böylesine bir heyete ilk kez katılan bir kadının isminin zikredilmesi hiç muvafık değildi¹⁸⁰. Bunların masraflarının Enver Celalettin Paşa'ya ayrılan tahsisattan karşılanması karara bağlanarak bu mesele çözüm getirildi. Daha önce dış ülkelere gönderilen hiçbir Osmanlı heyetinde kadın bulunmamıştı. Çin'e giden heyete babasıyla birlikte tercüman olarak katılan Matmazel Hortans, seyahatin ikinci gününde heyet başkanı Enver Celalettin Paşa ile evlendi. Yıldız Sarayı'ndan İzmir'e Enver Celalettin Paşa adına bu konuda şifreli bir telgraf gönderilmişti. Enver Celalettin Paşa aslında o sırada evliydi. Fakat şeriat hükümleri erkeklerin dört kadınla evlenebilmelerine imkân verdiği için Matmazel Hortans'ı da eş olarak alabilmişti. O sırada Enver Celalettin Paşa ile 22 yaşındaki Hortans'ın padişahın telgrafı üzerine gerçekleşen nikâhları İskenderiye'deki Avusturya Konsoloslugu'nda kıyılmıştı¹⁸¹.

¹⁷⁹BOA, DH.MKT, Dosya: 836, no: 36; Eraslan, s.382.

¹⁸⁰ “Meğerse bu kadın, Enver Paşa'nın, Çanakkale'de genç yaşta şehit olan oğlu Mehmet Ali'nin mürebbiyesi imiş ve kendisi ile o sıralarda gönül ilişkilerinde bulunuyormuş.”Toros, “Nasihat Heyeti Çin Yolunda”,s.9.

¹⁸¹“Enver Paşa'nın hanımı Leyla Hanım, Kocasının uzun bir sefere çıkması dolayısıyla, onu vapuruna giderek uğurlamak istemiş, vapurda Enver Paşa ile Matmazel Hortans'ın aynı odada kalacağını öğrenince, vapur hareket ettikten sonra meşhur Müşir Mehmet Ali Paşa'nın kızı Leyla Hanım, Sultan Abdülhamid tarafından evlendirildiğinden soluğu Yıldız Sarayı'nda aldı. Durumu Padişah'a anlattı. Sultan Abdülhamit hem üzüldü hem de bir formül buldu. Vapurun ilk uğrayacağı İzmir'de, Enver Paşa'ya verilmek üzere, şifreli bir telgraf gönderdi. Telgrafında, derhal bu işin resmîyete dökülmesini istiyordu. Vapur, İskenderiye'ye vardığında günlerden pazardı. Avusturya konsoloshanesi kapalıydı. Güçlülük konsolos bulduruldu ve Enver Paşa'nın nikahı orada yapıldı. Bu suretle, heyete tercüman gibi gösterilen Matmazel Hortans, Enver Paşa'nın karısı olarak Çin seyahatine gitmiş oldu.” Toros, “Nasihat Heyeti Çin Yolunda”,s.9. Ayrıca Bkz.Ek-B-VII.

Padişahın emri gereğince Nasihat Heyeti 18 Nisan 1901 Çarşamba günü İstanbul'dan ayrıldı. Heyeti götüren Rus vapuru 23 Nisan 1901'de Süveyş'e ulaştı. Süveyş'ten sonra Almanların "Saksin Vapuru" ile yoluna devam eden Nasihat Heyeti, uzun süren deniz yolculuğu sırasında Çin'e ait haritaları inceledi. Yabancı dilde kitaplar okuyarak vakit geçirdi. Aynı vapurla Çin'e giden Avrupalı subaylarla da ahablık etti. Vapurda Nasihat Heyetine, Çin'le ilgili olaylar anlatıldı. Çinli Müslümanlardan teşkil edilmiş bir orduya bir Müslüman generalin kumanda ettiği söylendi¹⁸². 4 Mayıs 1901 gününde Kolombo Limanı'na varan Nasihat Heyeti, oradaki Müslümanlarla görüşüp camileri gezdi. Kolağası Nazım Bey, yol boyunca uğradıkları yerleri şöyle anlatmaktadır¹⁸³:

"Burada Müslümanlar bir derece kapalı giyiniyor... Budiler ise yalnız ön taraflarını küçük bir şeyle kapatıyor. Diğer tarafları, Adem babanın elbise ve üslubu gibi çıplaktır. Kadınlar da aynı şekilde çıplaktır... Şehir o kadar güzel ki gezdiğimiz ülkelerde bu kadar güzel bu kadar hoş bahçeleri, köşkleri olanına rastlamadım... İngilizlerin yaptırdıkları eşsiz şatolar, şehri cennete benzetmiş, akla gelen her türlü konfor ve eğlenceleri mevcut. İngilizlerin sömürgelerinde, uzun yıllar mutluluk içerisinde vakit geçirebilmelerinin nedenini, bu şehri görünce anladım. Herifler ayaklarını bastıkları yeri imar edip, neredeyse ikinci bir Londra yapıyorlar. İngilizlerin bu gayret ve çabalarına hayran olmamak elden gelmiyor. Şu Kolombo şehri, bizim imparatorluğun merkezi İstanbul'dan, on bin defa muntazamdır. Kahve ve gazinoları pek yoktur. Çünkü herkes işi ile meşguldür. Boş vakit bulamazlar ki! Onun için İngilizler vakit nakittir derler. Halkı öylesine alıştırmışlar ki, insan buradaki çıplakların çalışmalarını gördükçe, dünyada bizden başka tembel kavim kalmadığı kanısına varacak. Burada yalnız en büyük mülki amir İngiliz'dir. Polislerle askerler ve memurlar yerli halktandır. Bizde ise ordular beslediğimiz halde, ne Girit'i, ne İslam

¹⁸² Toros, "Çin'e giden Nasihat Heyeti", **Yakın Tarihimiz**, Sayı:20, Mayıs 1982, s.307.

¹⁸³ Toros, "Çin'e giden Nasihat Heyeti", s.307.

oldukları halde Yemen’i şu hale koyabildik! Ne kadar kılsız adamlarmışız! Ağlıyorum, müteessir oluyorum ama elden bir şey gelmiyor...”

Nasihat Heyeti, 10 Mayıs 1901 Perşembe günü Singapur’a vardı¹⁸⁴. Enver Celalettin Paşa’nın saraydan aldığı özel emir gereğince her gittiği yerde önce Alman temsilcisini ve generallerini ziyaret edecekti. Alman İmparatoru’nun telkini ile Abdülhamid’in Çin’e yolladığı Nasihat Heyetinin bu devletin elçileri, konsolosları ve subayları iyi kabul görmesi, hatta karşılanması gerekiyordu¹⁸⁵. Singapur’da Nasihat Heyeti’nin karşılanması şöyle dursun, ziyaretine gidildiği zaman Alman konsoloslukunda kimseyi bulamadılar. Konsolos at yarışına meraklıymış, oraya gitmişti. Enver Celalettin Paşa, bu duruma çok kızdı. Hâlbuki, Singapur’da Alman Konsolosu ile görüşmesi kendisine verilen emir gereğince mutlaka gerekliydi. Nasihat Heyeti, Alman Konsolosunu yerinde bulamayınca şehri gezip burada geçen günlerini Müslümanlarla görüşerek değerlendirdi. Singapur’a Osmanlı tebaasından olan Türk Müslümanlar bulunduğu gibi yerli ve Çin Müslümanlar vardı. Şehir nüfusunun üçte biri İslam olduğu gibi yedi cami vardı¹⁸⁶.

Nasihat Heyetinin gelişini haber alan Müslümanlar kabile kabile oteli doldurup ziyarete geldiler, heyeti gözyaşlarıyla uğurladılar¹⁸⁷. Burada Türk fahri konsolosluğunu yapan Bağdatlı Abdülhamit Efendi idi. Ayrıca Türkiye’nin muhtelif yerlerinden mesela Kilis’ten ve o zaman Türkiye’ye hududu dâhilinde bulunan Süleymaniye’den gelerek yerleşen Türkler de mevcuttu. Buradaki Türk tebaasının işleri daimi bir konsolosluk açılmasını gerektirecek çoklukta idi. Bu bakımdan heyet reisi Enver Celalettin Paşa’ya konuyla ilgili ricada bulundular¹⁸⁸.

Halk Türklere karşı sempati besliyordu. Japonya gezisinde batan meşhur Türk gemisi Ertuğrul’un faciasını unutamamışlardı. Nasihat

¹⁸⁴ Toros, *agm.*, s.307.

¹⁸⁵ Eraslan, s.380.

¹⁸⁶ Toros, “Çin’e giden Nasihat Heyeti”, s.307.

¹⁸⁷ Toros, *agm.*, s.308.

¹⁸⁸ *agm.*, s.308.

Heyetinin dikkatini çeken ve gözleri yaşartan bir olay da buradaki camilerde Cuma namazı kılınırken minarelere Türk bayrağının çekilmesi geleneği idi. Halk, Nasihat Heyeti Singapur'dan ayrılırken onları mızıka ile ve yüzlerce sandalla uğurladı. Enver Celalettin Paşa, hem bu manzarayı, hem burada daimi bir konsolosluk açılması gereğini, bir raporla Babıâli'ye bildirdi¹⁸⁹.

Enver Celalettin Paşa Heyeti Çin'e yaklaşırken, Batılılarla Çinliler arasında yapılmakta olan pazarlıklı görüşmeler sona ermek üzereydi. Batılılar Çin'den ağır tazminat istemekte ve limanlarının bir kısmını kendi yararlarına kullanmak imtiyazını almaktaydılar. Osmanlı heyeti, İstanbul'dan hareketinden yaklaşık iki ay sonra, 3 Haziran 1901'dün Şanghai'ya vardı¹⁹⁰. Şanghai'ya vardığında Avrupalıların tamamen duruma hâkim olduklarını ve Boxer isyanından eser kalmadığını gördü¹⁹¹. Avrupalılar, Çinlilerden çok ağır para cezası istemekle beraber aşağıdaki konularda ısrar ediyorlardı¹⁹²:

“1. Çin buhranına müttefik orduları başkumandanı Mareşal Waldarsee ile Li-Hung-Chang'ın müştereken çare bulması. 2. Çinliler tarafından sokak ortasında öldürülen Alman Büyükelçisi Ketteler için öldürüldüğü yerde heykelinin dikilmesi. 3. Bir Çin Prensinin başkanlığında Almanya'ya bir heyet gönderilip Alman hükümetinden af dilenmesi. 4. Rusya, Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya, Japonya, İngiltere hükümetlerine her biri ayrı ayrı miktarda ve taksitlerle ödenmek üzere kararlaştırılacak tazminatın Çinliler tarafından kabul edilmesi. 5. Çin limanlarının Avrupalılara ucuz fiyatla kiraya verilmesi veya bedelsiz olarak muayyen müddetle, onların istifadesine terk edilmesi.”

Sultan Abdülhamid, Çin'e giden heyetin görevleri sırasında, Alman konsolosları ve Alman kumandanları ile temas edilmesi öngörmüştü. Alman hükümeti Türk hükümetine bu konuda heyetin hareketinden önce bilgi

¹⁸⁹ *agm*, s.308.

¹⁹⁰ BOA, İ.HUS, Dosya: 88, no: 95; BOA, Y.PRK.ML, Dosya: 21, no: 42; Sırma, *agm*, s.163. Ayrıca Bkz.Ek-A-I.

¹⁹¹ Eraslan, *age*, s.384; Sırma, *II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, s.94; Taha Toros, “Çin'e giden Nasihat Heyeti”, s.308.

¹⁹² Toros, “Çin'e giden Nasihat Heyeti”, s.308.

verdiğini açıklamıştı. Nasihat Heyeti, iki mühim yerde ziyaret ettiği Alman konsoloslarını yerinde bulamadı. Onlar böyle bir heyetin geleceğinden ve kendilerinin, onlara müzaheret göstereceğinden habersizdiler. Aslında konsolosların biri at yarışına gitmiş diğeri de bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığını söylemişti¹⁹³. Fransız Hariciye arşivlerinde Nasihat Heyetinin Şanghay'a varışında heyetin karşılaştığı durumdan ve Enver Celalettin Paşa'dan şöyle bahsetmektedir¹⁹⁴:

Şangay'daki Fransız Genel Konsololuğu hatırı sayılır derecede kalabalık bir Osmanlı tebaası hamisi olduğundan, General Enver Paşa, buraya varışından üç gün sonra beni ziyarete geldi. Ve ben, kendisinin olduğu gibi, hanımının da Şangay'daki ikametlerini en güzel bir şekilde geçirmeleri için emrine girdim. Daha ilk ziyaretinde Çinli dindaşlarının sayısı, dağılımı ve kuvvetleri hakkında, en ibtidai bilgilerden bile mahrum olduğunu hemen fark ediyordum. Daha buraya hareketinde, asıl görevi hakkında kendisine belli bir talimat verilmediğinden, çok endişeli görünüyordu. Bunun dışında, belli başlı Çin şehirlerinde ve özellikle Şangay'da çok uzun zamandan beri kendi hallerine terk edilmiş Müslüman halklara, süslü "Hilal" sancağını göstermek için Türk konsolosluklarının kurulmasının ve bilhassa ateşli Müslümanların daha çok olduğu bölgelere hareket ışıkları saçan merkezler kurulmasının faydası üzerinde konuşuyordu."

Nasihat Heyetinin amaçlarından en önemlisi, Boxer ayaklanmasında öldürülen Alman Büyükelçisi ile ilgili bir inceleme yapılmasıydı. Bu isyanda Çin Müslümanlarının parmağı var mıydı? Heyetin amacı, oradaki Çin Müslümanlarına, padişahın nasihat ve tavsiyelerini ulaştırmaktı. Nitekim Türk hükümetinde kararlaştırılıp padişaha sunulan teklifte heyetin Çin'de konuşma yaparken kullanacağı kelimeler üzerinde teker teker durulmuştu¹⁹⁵.

¹⁹³ Toros, s.308.

¹⁹⁴ Sırma, *agm.*, s.162.

¹⁹⁵ Toros, *agm.*, s.308.

Enver Celalettin Paşa, Çin'deki Avrupa Orduları Başkumandanı Alman Mareşali Waldersee ile görüşmek mecburiyetinde idi. Waldersee Alman İmparatoru Wilhem'in Osmanlı Padişahı'na yaptığı rica üzerine Çin'e nasihat için böyle bir heyet gönderileceğinden haberdardı. Fakat Nasihat heyeti Çin'e geldiği sırada Boxer isyanı bastırılmış ve Avrupalılar rahata kavuşmuştu. Çin'de Batılılara karşı ayaklanan Boxer'ler dağıtılmış olay yatışmış, Çinliler büyük para cezasına mâhkum edilerek susturulmuştu. Olay bittikten sonra oraya gelen Nasihat Heyeti Çin Müslümanları ile uzun uzadıya görüşmesinde müttefik orduları başkumandanına yararlı bir sonuç kalmamıştı. Bu bakımdan Waldersee, Enver Celalettin Paşa heyetinin kendisine yardımcı olacak niteliği bulunmadığı görüşündeydi. Onun için hadise yatıştıktan sonra Çin'e ulaşan ve aslında geç kalan Türk heyetini biraz soğuk karşıladı. Enver Celalettin Paşa, Yıldız Sarayı ile yaptığı özel yazışmada durumu anlattı ve heyetin geri dönmesini teklif etti¹⁹⁶. Fransız Hariciye arşivlerinde, Alman Mareşalinin, Enver Celalettin Paşa'ya olan tutumundan şöyle bahsetmektedir¹⁹⁷:

“Onunla ikinci görüşmemizde, Pekin'deki Alman elçiliğinden beklediği talimatı almadığından rahatsız olduğunu sezdim. Kendisi o sırada Şanghay'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Treagh'ın, kendisine, Çin'deki bölgelere girmesinin tehlikeli olacağını ve bu şekilde, hiçbir neticeye ulaşamayacağını, fakat Hindistan sınırındaki Müslüman merkezlerden geçmeyi arzu ettiği takdirde, İngiliz Hükümetinin bu seyahatini gerçekleştirmek için bütün kolaylıkları temin etmekten şeref duyacağını söylediğini bildirdi. Nihayet dün üçüncü kez onu Avusturya Genel Konsolosluğu'nun şerefine verdiği akşam yemeğinde gördüğümde, Almanlar tarafından alçakça terk edildiklerini ve bu işte İmparator Guillaume'un bir oyuna geçtiği, daha doğrusu aleti oldukları doğrudan doğruya Sultan'a bildirdiğini söyledi. Mareşal Waldersee'nin gidişinden sonra da Almanya için bu meselenin kapandığını ve artık kendisine ihtiyacı olmadığından, kendisine karşı nazik bile davranılmadığını ilave etti.”

¹⁹⁶ Toros, s.309.

¹⁹⁷ Sırma, *agm.*, s.163.

Yıldız Sarayı'ndan gelen cevapta, Mareşal Waldersee ile son yapılan görüşmelerin ne sonuç verdiği sorulmaktaydı. Enver Celalettin Paşa, Almanların işleri bittiğinden, kendilerinin bizimle maddi manevi işlerinin kalmadığını bildirdi. İkinci bir husus da şudur ki, heyeti buraya getiren Alman vapurundaki bütün masraflar Almanya tarafından karşılanmıştır. Kaldı ki, Almanlara şartlanmış olmamak için bütün bu masrafların geri verilmesini Sultan'dan istemişti¹⁹⁸.

3700 Çinli Müslüman ile iki cami olan Şanghai'da Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki bir ihtilaf Enver Celalettin Paşa tarafından tatlılıkla halledildi. Mesele şuydu: 1900 yılı Haziran ortalarına doğru başlayıp Ağustos ortasına doğru hafifleyen Boxer'lerin isyan sırasında, Çin Müslümanlarının mezarlarına olaylarda payları vardır gerekçesiyle el konulmuştu. Bu olayda Katolik ve Protestan papazların parmakları vardı. Türk Hükümdarı, aynı zamanda İslam âleminin halifesi sayıldığından, onun emri ile Çin'e geldiğini Boxer olayının sonuçlarını inceleyeceğini, adaletsizlikler varsa sultana bildirileceğini resmi makamlara duyuran Enver Celalettin Paşa, bu temaslarında Fransız kumandanını hedef almıştı. Çünkü Şanghai'daki İslam Mezarlığı, Fransızların işgal bölgesi içerisindeydi¹⁹⁹.

Fransız Generali, Enver Celalettin Paşa'nın tekliflerini kabul etti. Çinli Müslümanlarının mezarları geri verilmekle beraber orada konsoloshanemiz bulunmadığından Osmanlı tebaası ile bütün Müslümanların hukukunun korunması işi Fransız Konsololuğu'na verildi. O sıralarda Şanghai'da Rum, Ermeni ve Musevi olarak hayli Osmanlı tebaası bulunuyordu. Boxer ayaklanmasına katılan Çinli Müslümanlar varsa bunlara "Nasihah etmek" vazifesiyle yola çıkan Türk heyetinin Çin'de dönüş vakti gelmişti²⁰⁰. Enver Celalettin Paşa, gerek padişah, gerek diğer tanınmış kişiler için Çin'den birçok hediye aldı. Orta halli bazı Müslümanların hediye olarak

¹⁹⁸ Sırma, *agm.*, s.163.

¹⁹⁹ Toros, "Çin'e giden Nasihat Heyeti", s.308.

²⁰⁰ Toros, *agm.*, s.309.

getirdiği canlı koyunlar, ördekler kazlar ise heyet arasında ihtilafa yol açtı. Bu olayı Kolağası Nazım Bey şöyle anlatmaktadır²⁰¹:

“Bu diri koyunu, canlı kazı ne yapacağız? Bu münasebetsizlik olur. Yemişleri alıp, diğerlerini teşekkürle iade edelim” dediyse de heyetteki hoca efendiler “Hediye reddedilmez” prensibini ileri sürerek itiraz ettiler. Sonunda kazlarla ördekler geri verildi. Koyunlar da oradaki bir caminin avlusunda kesilip kavurma yapıldı.”

Enver Celalettin Paşa ile Kolağası Nazım Bey daha önce bu gibi dış gezilere katılmış, yabancı ülkeler görmüş, tecrübeli kimselerdi. Gidecekleri yerlerin iklim şartlarını bilerek ve hazırlıklı olarak bu seyahate çıkmışlardı. Diğerleri bu gibi bilgilerden mahrum olduklarından, acemilikleri ve ufak tefek uyumsuzlukları yüzünden, hem hasta oldular ara sıra da göze batacak olaylar çıkardılar. Kolağası Nazım Bey yaşananları şöyle anlatmaktadır²⁰²:

“Heyete katılan hoca Tahir Efendi yedek çamaşır almadan, hatta yedek çorapsız, koskoca Cin seyahatini göze almıştı. Bu yüzden, değişik iklimleri, giydiği tek elbise ve çamaşır ile karşılayamayarak hastalandı. Heyetteki Mustafa Efendi ise bir keresinde, vapurun salonuna yalınayak ve iç donu ile inmiş herkesin önünde Enver Paşa’dan büyük azar işitmişti. Bu olay üzerine Enver Paşa, Hoca Mustafa Efendi’yi, kamarasına hapsedirerek başına bir nefer dikmişti. Enver Paşa’yı kızdıran diğer bir olay da heyete dahil hocalardan Tahir Efendi’nin İstanbul’dan ucuz aldığı Kuran-ı Kerim’leri, Çin Müslümanlarına yüksek fiyatla satmak istemesiydi.”

Nasihat Heyeti, Çin’de 21 gün kaldıktan sonra dönüş için yola çıktı²⁰³. Fransız Hariciye arşivlerindeki Şanghay 24 Haziran 1901 tarihli raporda heyetin dönüşüyle ilgili şöyle denilmektedir²⁰⁴:

²⁰¹ *agm.*, s.309.

²⁰² *agm.*, s.310.

²⁰³ BOA, İ.HUS, Dosya: 89, no: 68. Ayrıca Bkz.Ek-A-III.

²⁰⁴ Sırma, *agm.*, s.163.

“Zat- âlilerine bildirmekle şeref duyarım ki, General Enver Paşa, evvelki gün yani ayın 22’sinde, başkanı bulunduğu Osmanlı Heyetiyle birlikte, Vladivostok yoluyla Türkiye’ye geri dönmek üzere Şangay’dan ayrıldı. Bu yolculuk, burada bir görevle bulunan Rus Askeri ataşesi Albay Dessino tarafından düzenlendi. Enver Paşa’yı sadece Fransız ve Ruslar yolcu etti. Bu arada, Alman ve İngilizlerin yokluğu göze çarpıyordu.”

Çin’deki sömürgeci Batı ülkelerine karşı başlatılan ayaklanmalarda Müslüman olamayan Çinlilerin de iştirak etmesiyle başlayan olaylar, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içerisindeki Almanları rahatsız etmeye ve onları endişelendirmeye başlamıştı. Bu durumu kendi çıkarları için tehlikeli gören Batı ülkeleri, Müslümanların *“Hilafet”* müessesesini elinde bulunduran ve bu yüzden de İslam dünyası üzerinde nüfuz sahibi olan Osmanlı Devleti’ni aracı yaparak, bu isyanların bastırılmasında kendilerine yardımcı olmalarını istemişlerdi. Padişah’ın Çin’e Mirliya Enver Celalettin Paşa başkanlığında gönderdiği heyetin yaptığı temaslar tamamlanmıştı. Kolağası Nazım Bey tarafından II.Abdülhamid’e sunmak için seyahat boyunca raporlar kaleme alınmıştı²⁰⁵.

Sibiryaya yoluyla Rusya üzerinden dönmek üzere bir Japon vapuruna binen heyet, önce Japonya’nın Nagazaki şehrine gitti²⁰⁶. Burada dört gün geçirdi. Daha sonra bir Japon gemisiyle Rusya’nın Vladivostok şehrine gelen

²⁰⁵ *“Buyrulan irade üzerine, heyetimizle 18 Nisan’da İstanbul’dan hareket edilerek 26 Nisan 1317’de(1901) Mısır’a 5 gün sonra Aden’e ve yola çıkışımızın 33.günü de Şanghay’a vardık. Bindığımız Alman posta vapuru muntazamdı ve her türlü istirahatımız temil edilmişti. Sayelerinde hiçbir zahmete ve meşakkate uğramadan, rahatlıkla Çin’e ulaştık. Yolculuğumuz sırasında uğradığımız Colombo ve Singapur şehirlerindeki İslam ahali, grup vapura geldiler. Yüksek Halifelik makamına sadakatleri ve bağlılıklarını ağlaya ağlaya anlatmak istediler. Bu ülkeler her ne kadar İngiliz idaresi altında ise de, camilerine ”Sultan Abdülhamid’in padişah oluşunun 25.yıldönümü” vesilesiyle bu mesut günler için, Osmanlı bayrağını asmayı gelenek haline getirmişlerdi. Ayrıca şehrin Müslüman mahallerini donatarak büyük şenlikler yapmışlardır. Bu hareketlerini her ne kadar İngiliz hükümeti engellemek istemişse de, ahalinin İslamlığa ve halifeliğe sıkı bağlılığını göz önüne alarak müdahaleden vazgeçmiştir. Doğu’da deniz yollarının mühim noktaları, İngilizlerin elinde bulunuyor. Aden, Colombo, Singapur ve Hong-Kong tamamen İngiltere’nin yönetimi altında olup, son derece intizamlı, bakımlı askeri yönden de tahkim edilmiş şehirlerdir. Özellikle bu yerler, ticaret gemilerinin de kömür ve su depoları olduğundan, çok önemlidirler. Buralarda, İngiliz donanması ile savaşıcak devletlerin gemilerinin harekete geçmesi güçtür. Zira kömürsüz kalırlar. Bu durumu anlayan devletlerden bilhassa Alman hükümeti, bu deniz yolu üzerinde bazı önemli mevkiiler elde etmeye çalışıyorsa da, geç kaldığından, başarıya ulaşamamıştır...”*

Toros, *agm.*, s.311.

²⁰⁶ BOA, **DH.MKT**, Dosya : 2518, no: 62.

heyet mensupları, Vladivostok'dan Moskova'ya oradan da Odesa'ya geçtiler. Sonra Olga adlı bir Rus vapuru ile Odesa'dan İstanbul'a hareket ettiler. Çin'e giden Heyetin seyahati böylece 109 günde tamamlanmıştır.²⁰⁷.

²⁰⁷BOA, **agb.**, 2518/62; Toros, “Çin'e giden Nasihat Heyeti”, s.310.

III. BÖLÜM

ENVER CELALETTİN PAŞA’NIN

EĞİTİM İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI VE VEFATI

III.I. İlmî Çalışmaları ve Yayınlanan Makaleleri

Enver Celalettin Paşa’nın, “*Mütekaid Erkan-ı Harbiye Feriki Enver*” imzası ile ilk olarak *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuasında* yayımlanan (2 Haziran 1917-30 Mart 1918) “*Türklerin Aslı*” konusundaki seri makalelerinde, Herodotos, Strabon vs. gibi kaynaklardaki bazı verilere dayanarak birtakım ilginç etimolojiler yapmış, sonra da bu etimolojilerin ışığında Türklerin aslı ve kökeni hakkında birtakım ilginç görüşler ileri sürmüştür²⁰⁸.

Türkçülük-Turancılık ideolojisinin öncülerinden Yusuf Akçura, Enver Paşa’nın, bu yazılarını, “*1869’da Les Türks anci- ens et modernes (Eski ve yeni Türkler) adlı Fransızca bir eser yayımlamış olan babası Mustafa Celalettin Paşa’nın yolundan yürümeye çalışarak*” ve “*merhumun bazı müsvettelerinden istifade eyleyerek*” kaleme almış olduğunu kaydetmektedir²⁰⁹. Türk milli felsefesinin siyasi boyutuna çok önemli bir ivme katan Mustafa Celaleddin Paşa, kaleme aldığı kitabındaki bilgi ve fikirleri ile Türklük kavramına farklı coğrafi, ırki ve kültürel özellikler yükleyerek, bilimselliği tam olmayan fakat etkili olan fikri hareket tarzı getirmiştir. İlk dönem Türk milliyetçileri ve milliyetçiliği için hatırdan kalır bir kaynak olmuştur. Mustafa Celaleddin Paşa, eserini Sultan Abdülaziz’e ithaf etmiştir²¹⁰.

²⁰⁸ Talat Tekin, “*Enver Celalettin Paşa’nın Etimolojileri*”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: II, Sayı: 7, İstanbul 1984, s.66. Ayrıca Bkz-Ek-A-IV.

²⁰⁹ Yusuf Akçura, **Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)**, (Yay. Haz: Nejat Sefercioğlu), Ankara 2001, s.32.

²¹⁰ Arda, Odabaşı, “*Türk Olmayan Bir Türkçü: Mustafa Celaleddin Paşa II*”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı: 124., İstanbul 2004. s.48.

Kitap, İstanbul'da Courier d'Orient Gazetesi matbaasında 1869 yılında 362 sayfa olarak basılmıştır. Bir sene sonra A Lacroix Verboeckhoven et C' yayınevinde ikinci kez basılan kitap, Osmanlı Devleti'nin sorunlarını çözümlenmesi için yapılması gereken hususları ihtiva eden bir rapor şeklinde Sultan Abdülaziz'e sunulmuştur. Türk Milli Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal, Mustafa Celaleddin Paşa'nın kitabını daha Rumeli Kolordu kumandanlığına atandığı zaman, Mustafa Celaleddin Paşa'nın oğlu Enver Celalettin Paşa'dan alarak çok ayrıntılı bir şekilde incelemiş, önemli bulduğu yerlerin altını çizmiş ve üzerine notlar almıştır²¹¹.

İster Polonez Mustafa Celalettin Paşa'nın, ister oğlu Enver Celalettin Paşa'nın olsun, bu makalelerde yapılan etimolojiler ve bunlara dayanılarak ileri sürülen görüşler Cumhuriyetin ilk dönemindeki resmi tarih ve dil tezlerimizin habercileri veya öncüleri niteliğindedirler ve bu nedenle önemlidirler²¹².

Tarihe, özellikle Türk tarihine meraklı bir zat olduğu anlaşılan Enver Celalettin Paşa'nın I. Dünya Harbi'nin son yıllarında kaleme aldığı bu makalelerle ilgili Dilbilimci Talat Tekin şöyle bir açıklama yapmaktadır²¹³ :

“ Enver Celalettin Paşa'nın yapmış olduğu etimolojiler ilginç fakat hemen belirtelim bilimsellikten uzak, yakıştırma ve uydurma birtakım açıklamalardır. O kadar ki bunlar “Etimoloji öyle bir bilimdir ki onda ünsüzler pek az dikkate alınır, ünlüler ise hiç hesaba katılmaz!” diyen Voltaire'e hak verdirtecek niteliktedir.”

²¹¹ Recep Cengiz, **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri: Özel Yazıları İle**, Ankara 2001, s. 340; *“Çağdaş Türkiye'nin kuruluş tarihinde öyle büyük hizmetleri vardır ki, bu Polonyalı som altından heykele layıktır”* Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısı Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Ankara 1982. s.17.

²¹² Tekin, *agm.*,s.66.

²¹³ *agm.*, s.66.

Enver Celalettin Paşa, Türklerin aslı hakkında hiçbir tarih kitabında doğru ve yeterli bilgi yoktur. Türklerin aslı nedir? Türk kavmi ile diğer kavimler arasında ne münasebet vardır? Türkler kendilerine mahsus ayrıca bir asıldan mı çıkmışlardır, yoksa diğer bir veya birkaç asıldan dallanarak melez bir cinse mi mensupturlar? Gibi sorulara cevap bulmak için “*Türklerin Aslı*” ile ilgili etimolojiler kaleme almıştır. Enver Celalettin Paşa’nın “*Türklerin Aslı*” ile ilgili yazılarında Türklerin beyaz ırka mensup kavimlerin en eskisi olduğunu vurguladıktan sonra iddiasına kanıt olarak Tevrat, Herodotos, vb. gibi en eski kaynaklarda geçen bazı özel isimleri göstermiştir. Türklerin Mongoloid olmayıp Avrupalılar gibi beyaz ırka, beyaz ırkın en önemli bölümü sayılan Ari’lere mensup bulunduğunu, hatta beyaz ırkın ataları olduğunu iddia eden Enver Celalettin Paşa, bu iddiasını kanıtlamak için etimolojiler yapmıştır. Enver Celalettin Paşa’nın etimolojilerinden bazıları : “*Skit*”, “*Türk*”, “*Turan*”, “*Hazar Denizi*”, “*İran*”, “*Irak*”, “*Ova*”, “*Tatar*”, “*Baykal Gölü*”, “*Moğol*”, “*Ariyen*”...vb kelimelerdir²¹⁴.

Enver Celalettin Paşa’nın etimolojilerin bir bölümü Dilbilimci Talat Tekin tarafından değerlendirilmiştir. Dilbilimci Talat Tekin, Enver Celalettin Paşa’nın etimolojileriyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır²¹⁵:

“ Bu etimolojilerin hemen hiçbirinin bilimsel değeri yoktur. Ancak önemli olan bu etimolojiler değil, bunların altında yatan, daha doğrusu bu etimolojilerin yapılmasına neden olan, görüşlerdir. O görüş de şudur: Türkler, Avrupalıların sandığı gibi Mongoloid olmayıp beyaz ırka mensupturlar; bu ırkın en seçkin şubesi olan Ariler’dirler hatta Ari’lerin ve bütün beyaz ırk mensuplarının atalarıdır. Ne ilginçtir ki I. Dünya Harbi’nin son yıllarında (1917-1918) Enver Celalettin Paşa tarafından ileri sürülmüş olan bu görüş, bu tarihten üç dört yıl sonra, 3 Nisan 1922’de, yani Sakarya Savaşı ile Başkumandanlık Savaşı arasında, Ankara’da Paşa’nın

²¹⁴“*Türkçülüğün Tarihinden Hasan Enver Celalettin Paşa’nın Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası Yazıları 1-6*”(Çev:Ayşe Şen), **Tarih ve Toplum**, Sayı: 1, İstanbul 1984, s15-18.Ayrıca Bkz-Ek-A-IV-VIII.

²¹⁵ Tekin, **agm.**, s.70.

damadı Samih Rifat Bey tarafından bir dil türeyişi teorisi olarak savunulacak ve 30'lu yılların başlarında da Cumhuriyetimizin ilk döneminde hâkim olan resmi tarih ve dil tezlerimiz olarak ortaya çıkacaktır. Gramerci Ahmet Cevat Emre Türkçenin Hint-Avrupa dili olduğunu ispata çalışırken, Naim Hazım Onat da Türkçeyi Sami dilleri ile karşılaştıracak ve Arapçanın aslının Türk dili olduğunu iddia edecektir.”

III.I.II. Fransız Okulunun Açılması

Çin seyahati dönüşünden sonra tekrar padişahın maiyetinde çalışan Enver Celalettin Paşa, nişan olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmaniye Kordonu'nu taşımıştır²¹⁶. Ayrıca Enver Celalettin Paşa'nın ikici eşine de Çin seyahatinden sonra şevkat nişanı verilmişti²¹⁷. Enver Celalettin Paşa'nın özellikle, Türklerin Menşei, Türkçede Han, İslamiyetten Evvel Türk Kadını ve Özellikle Kadınlık, İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri, gibi yayınlanmamış eserleri bilinmektedir²¹⁸. Enver Paşa, ikinci eşi Dalmaçyalı Hortans'tan doğan çocuklarına vasiyet niteliğinde yazdığı mektupta İslamlığı, aşağıdaki şekilde ve cümlelerle tarif etmekte ve öğütler vermektedir²¹⁹:

“İslamiyet'te kişiler, Allah'tan başkasına bağlı değildirler. Müslümanlıkta Allah ile kul arasında aracı yoktur. Müslümanlıkta sınıf farkı bulunmaz. Zenginlik ve fakirlik farkı da yoktur. Tüm Müslümanlar, toplum içerisinde müsavidirler. Birbirleriyle kardeşirler. Ve bağımsızdırlar. İslamiyet'te, mucizeye yer verilmemiştir. Müslümanlıkla diğer dinler arasındaki fark budur. Müslümanlıkta hayale yer yoktur. Tabiata değer verilmiştir. Müslümanlıkta vatan uğrunda ölenler şehit sayılır. İslamıkta bilim, sanat ve ticaret konuları herkese açıktır. Müslümanlık serbest bir dindir. Aynı zamanda gerçek bir demokrasi düzenidir.”

²¹⁶ BOA, İ.TAL., Dosya : 432, no:2.,

²¹⁷ BOA, DH.KMS., Dosya : 19, no: 12; “Enver Celalettin Paşa, ikinci defa evlendiği için, kendisine dargın olan ilk eşi Leyla Hanım ile yıllar sonra kızı Münevver'in amansız bir hastalık geçirmesi nedeniyle barışmıştı. Bu hastalık dolayısıyla ziyaret eden Enver Celalettin Paşa, eski eşini bu vesileyle görmüştü. Bu suretle dargınlık ortadan kalkmıştı. İlk eşi Leyla Hanım ,o yaşından sonra 51 yaşında iken son kızı olan Sara Okçu'yu doğurmuştu. Enver Celalettin Paşa, kızı Sara'nın doğdu gün, Leyla Hanım'ın yeğeni Ali Fuat Cebesoy ile arkadaşı Mustafa Kemal ile birlikte gazinoda eğlenmişlerdi. Kolağası Mustafa Kemal, o gece yeni doğan çocuğu görmek için Enver Celalettin Paşa'nın köşküne gelmişlerdi. Mustafa Kemal : “Aaaa bu Sariko” demiştir. Selanik'te sarışın Yahudi kızlarına “Sariko” denildiği için, Sara Hanım'a Mustafa Kemal böyle seslenmiştir.” Mahmut Çetin, age., 26.

²¹⁸ Toros, “Nasihat Heyeti Çin Yolunda”, s.9.

²¹⁹ Toros, Nazım Hikmet, s.46.

Enver Paşa'nın ünlü Macar Türkoloğu Vambéry ile uzun yazışmaları olmuştur. Sahte Derviş Reşit adıyla bilinen Vambéry ile tanışması Yıldız Sarayı'nda padişahın odasında olmuştur. Daha sonra, Türklük ve tarih konularında karşılıklı yazışmalarda bulunmuşlardır²²⁰.

Enver Celalettin Paşa'nın diğer bir hizmeti de eğitim alanındadır. Süvari Erkan-ı Harbi olan Enver Celalettin Paşa, Konya'da Redif Fırkası komutanıyken emekli olmuştur²²¹. Emekli olduktan sonra, aldığı toptan paralara, yaptığı borçları da ekleyerek, Erenköy'de Fransız diliyle eğitim yapan ve kendi adını taşıyan bir okul açmıştır²²². Okulun bir özelliği yatılı oluşu ve tamamen Fransızca okutmasıdır²²³. Bir özelliği de alınacak talebenin, Türk ırkından olması şartıdır. Yani, gayrimüslimler bu okula alınmamıştır. Ne var ki Enver Celalettin Paşa'nın ölümü ile bu okula devam edememiş, eşi Hortans tarafından Şişli'ye nakledilerek, kurs şekli ile kapanıncaya kadar eğitim vermiştir. Yatılı Enver Paşa Okulu, 1918'de açılmış, 1921'de genişletilerek Erenköy İstasyonu bitişiğindeki Zihni Paşa Köşkü'ne nakledilmiştir. Enver Paşa'nın ölümünden sonra eşi Hortans, okulu Şişli'de kurs şeklinde devam ettirmiştir²²⁴.

Enver Celalettin Paşa'nın Erenköy'de açtığı okulun ilanı şöyledir²²⁵:

“Erenköyü'nde Yatılı ve Gündüzlü Türk-Fransız Okulu... Emekli Kurmay Tümgeneral Enver tarafından kız ve erkek çocuklara mahsus olmak üzere 3 yıl evvel açılan okul, bu sene genişletilerek istasyon bitişiğinde Merhum Zihni Bey'in köşküne nakledilmiştir. Bir sanatoryum halinde çam ağaçları içinde bulunan bina temiz havalıdır. Okulun programı Galatasaray Okulu'nun programı gibidir. Mükemmel süretilerle Fransızca öğretildiği gibi,

²²⁰ “Enver Celalettin Paşa'nın Türklerin Menşe'i ile alakalı olarak yayımladığı bazı notlarını, ikinci eşi olan Dalmaçyalı Hortans, Yalova'ya giderek Atatürk'e hediye etmiştir.” Toros, **age.**, s.46.

²²¹ BOA, **İHB.**, Dosya: 108, no: 25; Ernesto Gomez Abascal, Enver Celalettin Paşa'nın “Konya Garnizonluğunda görev yaptığı dönemde Mevlana'ya büyük bir hayranlık beslediği, Mevlevi tarikatına girdiği, Sufi olduğu, Mevlevilerin ayinlerini beğendiği, şaraba, şiiire ve müziğe alıştığından...” bahsetmektedir. Abascal, **age.**, s.28.

²²² Toros, **age.**, s.45.

²²³ **age.** s.45.

²²⁴ s.45.

²²⁵ s.46.

Türkçe için de yetenekli 6 öğretmen vardı. Okuma mühdeti 10 aydır. Özel olarak pek ucuz fiyatla İngilizce dersi de verilmektedir. Yatılı öğrenciye pek elverişli olan bu okul, her vakit yatılı öğrenci kabul etmektedir.26 Kasım 1921”

Enver Celalettin Paşa'nın Erenköy'de açtığı okulun diğer bir ilanı da şöyledir²²⁶:

“Erenköyü'nde Enver Paşa'nın Türk-Fransız Lisesi İlanı ... Dört yıl evvel emekli kurmay general Enver ile karısı tarafından açılan bu lise ayarındaki bu okul en yetenekli öğretmenler tarafından Fransızca, Türkçe ve isteğe bağlı olarak İngilizce olup erkek ve kız öğrencilere mahsustur. Bu okulun diğer okullara kıyasla üstünlüğü: 1-Öğrencilerin aile içinde yaşamaları, 2-Okulun çam ağaçları arasında bir senatoryum niteliğinde bulunması, 3-Ücretinin 20 lira olarak her ay alınması.1922.”

²²⁶ age., s.46. Ayrıca Bkz.Ek-B-IX.

III. II. Vefatı

Küba ve Çin'e yaptığı resmi geziler ile II.Abdülhamid'in dış politikasında etkili rol oynayan Enver Celalettin Paşa, Çin seyahati dönüşünden sonra tekrar padişahın maiyetinde çalışmıştı. Çin seyahatinden sonra Süvari Erkan-ı Harbi olan Enver Celalettin Paşa, Konya'da Redif Fırkası komutanıyken emekli olmuştur²²⁷. Eğitim alanında da hizmetleri olan Enver Celalettin Paşa, Özellikle “*Türklerin Menşei*” adıyla yayınlanan makaleleri olmuştur. Ayrıca “*Türkçede Han*”, “*İslamiyetten Evvel Türk Kadını ve Özellikle Kadınlık*”, “*İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri*”, gibi yayınlanmamış eserleri bilinmektedir. Emekli olduktan sonra, aldığı toptan paralara, yaptığı borçları da ekleyerek, Erenköy'de Fransız diliyle eğitim yapan ve kendi adını taşıyan bir okul açmıştı. Son olarak Erenköy'de kendi adını taşıyan okul açmıştır. Son yıllarını emekli general olarak Moda'daki villasında geçiren Enver Celalettin Paşa, 1929 yılında İstanbul'da vefat etmiştir²²⁸.

²²⁷ BOA, **İ.HB.**, Dosya: 108, no: 25; Ernesto Gomez Abascal, Enver Celalettin Paşa'nın “*Konya Garnizonluğunda görev yaptığı dönemde Mevlana'ya büyük bir hayranlık beslediği, Mevlevi tarikatına girdiği, Süfi olduğu, Mevlevilerin ayinlerini beğendiği, şaraba, şiire ve müziğe alıştığından...*” bahsetmektedir. Abascal, **age.**, s.28.

²²⁸ “*Oğlum Samih Bey'e*, s.6; Toros, **age.**, s.34; Vala Nureddin, **age.**, s.32.

SONUÇ

Enver Celalettin Paşa, 1857-1929 yılları arasında yaşamış, yetmiş iki yıllık uzun ömrü boyunca çok önemli görevlere getirilmiştir. Daha küçük yaşlarda piyano eğitimi alan Enver Celalettin Paşa, 1875’de Galatasaray Mekteb-i Sultanisi’nde sınıfının birincisi olarak Bakelorya Şahadetnamesi’ni almıştır. Babasının şehit edilmesinden sonra Fransa’daki eğitimini yarıda bırakıp İstanbul’a dönen Enver Celalettin Paşa II.Abdülhamid’in mahiyetinde memuriyetine başlamıştır. Enver Celalettin Paşa’nın almış olduğu iyi eğitim, Arapça ile Farsçanın yanı sıra bildiği diğer dilleri de hâkim olması önemli görevleri üstlenmesinde etkili olmuştur. İyi bir gözlemci olup faydalı raporlar yazabildiğinden Abdülhamid’in talimatları doğrultusunda Selanik’te Türk olmayan nüfusun maneviyatını araştırmakla görevlendirilmiştir. Balkanlar’da oldukça karmaşık durumlarda önemli hizmetler veren Abdülhamid’in en becerikli yaverlerinden birisi olan Enver Celalettin Paşa, hazırladığı raporlarla II.Abdülhamid’in gözdesi olmuş ve II.Abdülhamid’in dış politikasında etkili rol oynamıştır. II.Abdülhamid’in yaveri olarak İspanya’daki son hadiseler hakkında rapor hazırlamak üzere Küba’ya gönderilmiştir. Küba’da hazırlamış olduğu raporlarla II.Abdülhamid’in Girit siyasetinde etkili olmuştur.

Enver Celalettin Paşa, 1900’lerde Çin’de baş gösteren Boxer ayaklanmasını bastırmak için Batılı devletlerin, Müslümanların “*Hilâfet*” müessesesini elinde bulunduran ve bu yüzden de İslam dünyası üzerinde nüfuz sahibi olan Osmanlı Devleti’ni aracı yaparak, bu isyanların bastırılmasında etkisi umulan Nasihat Heyeti’nin başkanı olarak Çin’e gitmiştir. Çin’de birçok inceleme yapıp ve raporlar hazırlayan Enver Celallettin Paşa, Abdülhamid’in Çin Müslümanlarıyla olan temaslarının güçlenmesinde etkin rol oynamıştır. Çin’e birçok heyetin gönderilmesinde de etkili olmuştur. Bu izlenen siyasetin sonucunu 1908’de kurulan Pekin Hamidiye Üniversitesi’nde görmek mümkündür.

Enver Celalettin Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin askeri kanadının en önde gelen simalarından olan Harbiye Nazırı Enver Paşa ile

karıştırılmaktadır. Enver Paşa, 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. Enver Celalettin Paşa, 1857 yılında doğmuştur. Enver Paşa, Soğuk çeşme Askeri Rüstiyesi'nde öğrenim görmüş, Harp Okulu'nu 1899'da piyade teğmeni olarak bitirmiştir. 1902 yılında kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Enver Celalettin Paşa, 1902 yılında 45 yaşında ve mirliva (Tuğ general) rütbesindedir. Enver Paşa, 1913'te "*Babiali Baskını*" adı verilen askeri darbeyle cemiyetin iktidara gelmesini sağlamıştır. 1914'te Almanya ile askeri ittifaka önyak olarak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sorumlu tutulmuş ve savaş yıllarında "*Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili*" sıfatıyla askeri politikayı yönetmiştir

Enver Celalettin Paşa, babası Mustafa Celalettin Paşa'nın kaleme aldığı kitabından istifade etmiş, bilgi ve fikirleri ile Türklük kavramına farklı coğrafi, ırki ve kültürel özellikler yükleyerek, bilimselliği tam olmayan fakat etkili olan fikri hareket tarzı getirmiştir. Enver Celalettin Paşa'nın, özellikle "*Türklerin Menşei*" adıyla yayınlanan makalelerinde yapılan etimolojiler ve bunlara dayanılarak ileri sürülen görüşler, Cumhuriyetin ilk dönemindeki resmi tarih ve dil tezlerimizin habercileri veya öncüleri niteliğindedirler. Bu nedenle önemlidirler. Ayrıca "*Türkçede Han*", "*İslamiyetten Evvel Türk Kadını ve Özellikle Kadınlık*", "*İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri*", gibi yayınlanmamış eserleri bilinmektedir. Enver Celalettin Paşa'nın, yaptığı bu çalışmalar gösteriyor ki; askeri faaliyetlerinde üstün hizmet ve başarı gösterdiği gibi ilmi manada da birçok hizmetler vermiştir.

Enver Celalettin Paşa, babasının yolundan yürümeye çalıştığı gibi kendi çocukları da bu izleri devam ettirmişlerdir. Enver Celalettin Paşa'nın Leyla Hanım'dan olan kızı Celile Hanım ilk kadın ressam kuşağının ileri gelenlerindedir. Babası sayesinde padişahın ressamı Fausto Zonaro'dan dersler almıştır. Celile Hanım'ın oğlu milli şairimiz Nazım Hikmet'dir. Enver Celalettin Paşa, Nazım Hikmet'in anne tarafından dedesidir. Kurtuluş Savaşı'nın ünlü paşalarından Ali Fuat Cebesoy, Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanım'ın teyzesinin oğludur. Özellikle dil devriminde öncü rolü

oylayan Samih Rifat da Enver Celalettin Paşa'nın damadıdır. Türk Dil Kurumu'nun ilk başkanı ve Türk Tarih Kurumu üyesi de olan Samih Rifat'ın oğlu da Oktay Rifat'tır. Oktay Rifat, Orhan Veli ve Melih Cevdet ile çıkardıkları Garip Dergisi'yle şiire yeni bir anlayış getirmişlerdir. Samih Rifat'ın kızı Zeynep Menemenciöđlü'dur. Zeynep Hanım, 1941-43 yıllarında İkinci Refik Saydam ve Birinci Şükrü Saraçođlu hükümetlerinde Adalet Bakanlığı yapmıştır. Enver Celalettin Paşa'nın Matmazel Hortans'la olan evliliğinden olan çocukları Suzan, Ömer ve Hasan Enver, soyadı kanunundan sonra Songar soyadını almışlardır.

KAYNAKÇA

A.Belgeler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defteri

YPRK.DHİ.SAİD, Dosya: 46, no: 132.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem

DH.MKT, Dosya: 836, no: 36.

DH.MKT, Dosya: 2518, no: 62.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus

DH.KMS, Dosya: 19, no: 12.

İrade Harbiye

İ.HB, Dosya: 108, no: 25.

İrade Hariciye

İ.HR , Dosya: 361, no: 37.

İ.HR , Dosya: 65, no: 91.

İ.HR , Dosya: 358, no: 42.

İ.HR , Dosya: 29, no: 69.

İrade Hususi

İ.HUS , Dosya: 65, no: 109.

İ.HUS , Dosya: 88, no: 95.

İ.HUS , Dosya: 89, no: 68.

İrade Taltifat

İ.TAL, Dosya: 432, no: 2.

Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.MTV, Dosya: 179, no: 49.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

YA.HUS, Dosya: 508, no: 95.

YA.HUS, Dosya: 416, no: 12.

YA.HUS, Dosya: 388, no: 72.

Yıldız Parakende Arzuhal ve Journaller

Y.PRK.AZJ, Dosya: 5, no: 63.

Yıldız Parakende Askeri Maruzat

YPRK.ASK, Dosya: 137, no: 69.

YPRK.ASK, Dosya: 241, no: 11

Yıldız Parakende Elçilik ve**Şehbenderlikler Tahrirâtı**

Y.PRK.EŞA, Dosya: 30, no: 60.

Yıldız Parakende Maliye

Y.PRK.ML, Dosya: 21, no: 42.

B.KİTAPLAR.

ABASKAL, Ernesto Gomez; **Havana’da Türk Tutkusu 1898**, (Çev:Mehmet Necati Kutlu-Ceren Karaca), Everest Yayınları, İstanbul 2009.

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev: Yavuz ALOGAN), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

AKÇURA, Yusuf; **Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)**, (Yay. Haz: Nejat Sefercioğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

AKÇURA, Yusuf; **Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul 1978.

AKSUN Ziya Nur; **Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin yakın Tarihi**, Omaj Yayıncılık, Ankara 2001.

Ahmet Mithat Efendi; **Üss-i İnkılâp-II. Abdülhamid Han’ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar** (Yay.Haz.:Tahir Galip SERATLI), Selis Yayınevi, İstanbul 2004.

ARMAĞAN, Mustafa; **Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı**, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.

ARMAOĞLU, Fahir; **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK Basımevi, Ankara 1997.

BAUM, Patricia; **Cuba Continuing Crisis**, Published by G. P. Putnam's Sons , New York 1971.

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BİRSEL, Salah; **Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982.

- BOZDAĞ, İsmet; **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Truva Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇABUK, Vahid; **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II.Abdülhamid Han**, Emre Yayınları, İstanbul 1998.
- ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yayınları, Ankara 1995.
- CENGİZ, Recep; **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri; Özel Yazıları İle**, Anıtkabir Derneği Yayını, Ankara 2001.
- ÇETİN, Mahmut; **Boğaz'daki Aşiret**, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2008.
- DERİNGİL, Selim; **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II.Abdülhamid Dönemi (1876- 1909)**, (Çev: Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- ENGİN, Vahdettin; **Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u**, Simurg Yayınları, İstanbul 2001.
- ERASLAN, Cezmi; **II. Abdülhamid ve İslam Birliği-Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856–1908**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995.
- RAMSAUR, Ernest E.; **Jöntükler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, (Çev:Muhsin Önal Mengüşoğlu), Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- İNALCIK, Halil-QUATAERT, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarih**(Çev: Ayşe Berktaş, Süphan Andış, Serdar Alper), Cilt:II,1600–1914, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- İŞKORA, Muharrem Mazlum; **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Genelkurmay Yayınları, Cilt:I, 2.Basım, İstanbul 1966.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi C.VIII I.Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876– 1907)**, TTK Basımevi, Ankara 1996.
- KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

_____; **Osmanlı Modernleşmesi-Toplumsal, Kuramsal Değişim ve Nüfus**(Çev: Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.

_____; **İslam'ın Siyasallaşması,(Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik ,Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması)**, (Çev: Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

_____; **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, (Çev: Recep Boztemur), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

KOCABAŞ, Süleyman; **Jön Türkler Nerede Yanıldı?**, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

KOLOĞLU, Orhan; **Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

KURAN, Ercüment; **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, Akçağ Yayınları, İstanbul 1997.

KURAT, Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

LATKA, Jerzy S.; **Lehistan'dan Gelen Sefirler: Türkiye-Polonya İlişkilerinin Altı Yüzyılı**, (Çev: Antony ve Nalan Sarkady), Perka A.Ş Yayınları, İstanbul 1993.

_____; **Lehistan'dan Gelen Şehit**, Boyut Yayını, İstanbul 1987.

MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, TTK Basımevi, Ankara 1964.

OBA, Ali Engin; **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Kitapevi, Ankara 1995.

ORTAYLI, İlber; **Avrupa ve Biz**, Turhan Kitabevi, Ankara 2007.

_____; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkın Yayınevi, İstanbul 2001.

ÖZBEK, Nadir; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet(Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876–1914)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZCAN, Azmi; **Abdülhamid ve Hilafet**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 1995.

PALMER, Alan; **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu(Bir Çöküşün Tarihi)**, (Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003.

SARAY, Mehmet; **Türk-Rus Münasebetleri'nin Bir Analizi**, M.E.B Yayınevi, İstanbul 1998.

SIRMA, İhsan Süreyya; **Belgelerle II.Abdülhamid Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.

_____ ; **II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan Yayınları, 7.Baskı İstanbul 1994.

SHAW, Stanford J.-Ezel Kural Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** (Çev: M. Harmancı), E Yayınları, İstanbul 1982.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

TEMEL, Mehmet; **XIX. ve XX.Yüzyılda Osmanlı Latin Amerika İlişkileri**, Nehir Yayınları, İstanbul 2004.

_____ ; **İlk Kadın Ressamlarımız**, Akbank Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 1988.

_____ ; **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

TURAN, Şerafettin; **Atatürk'ün düşünce Yapısı Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Basımevi, Ankara 1982.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, TTK Basımevi, Ankara 1987.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayını, İstanbul 1998.

ÜRKMEZ, Naim; **II.Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı**, Atatürk Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006.

VALA Nurettin; **Bu Dünyadan Nazım Geçti**, İlke Yayınları, İstanbul 1969.

C.Makaleler.

AKARLI, Engin; “*II.Abdülhamid Hayatı ve İktidar*”, **Osmanlı**, Cilt:II, Ankara1999, 253-265.

ASLAN, Taner, “*İttihad-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne*”, **BİLİG**, Sayı:47, Aksaray 2008,s.79-120.

BURAK, Durdu Mehmet; “*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*”, **OTAM**, Sayı:14, Ankara 2003, s.291–318.

HANİOĞLU, M.Şükrü; “*Batılılaşma*”, **TDVİA**, Cilt:5,İstanbul 1992,s.148–152.

KARPAT,Kemal H.; “*I.Meşrutiyet Dönemi ve II.Abdülhamid'in Saltanatı (1876 1909)*”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:12, Ankara 2002, s.873.

KOLOĞLU, Orhan; “*II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi*” **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.273–276.

KURAN, Ercüment; “*II. Abdülhamid'in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları*”, **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 1992, s.141–148.

KÜÇÜK, Cevdet, “*Abdülhamid İP*”, **TDVİA**, Cilt:1, İstanbul 1988, s.216–224.

LATKA, Jerzy; “*Polonyalı Mülteciler ve Yeni Fikirler*”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: 16, Sayı: 91, İstanbul 1991, s.51-55.

MARDİN, Şerif; “*19.yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*”, **TCTA**, Cilt:II, İstanbul 1985, s.342–351.

OBA, Ali Engin; “*Fransız İhtilalinin 200. Yıl Dönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın “Eski Ve Yeni Türkler” Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasında Etkisinin Değerlendirilmesi*”, **V. Milletler Arası Türkiye İçtimâî ve İktisat Tarihi Konferansı Tebliğler**, Marmara

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi,
İstanbul 1989, s.21-25.

ODABAŞI, Arda; “*Türk Olmayan Bir Türkçü: Mustafa Celaleddin Paşa I*”,
Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı:123., İstanbul 2004.s.31-40.

_____ ; “*Türk Olmayan Bir Türkçü: Mustafa Celaleddin Paşa II*”,
Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 124, İstanbul 2004.s.45-53.

Oğlum Samih Bey’e, **Tarih ve Toplum**, Cilt: I, Sayı: 1, İstanbul 1984, s.5-18.

OCAK, Ahmet Yaşar; ”*II. Abdülhamid Dönemi İslamcılığın Tarihi Arka Planı; Klasik Dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış*”, **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 1992, s.107–123.

SIRMA, İhsan Süreyya; “*Sultan II.Abdülhamid’in Çin’e Gönderdiği Enver Paşa Heyeti Hakkında Bazı Bilgiler*”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:4, Erzurum 1980, s.159-183.

TEKİN, Talat; “*Enver Celalettin Paşa’nın Etimolojileri*”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: II, Sayı: 7, İstanbul 1984, s.66-70.

TEMEL, Mehmet; “*Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarınca Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması*”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:21, Bahar 2007, s.105-123.

TOROS, Taha; “*Çin’e giden Nasihat Heyeti*” **Yakın Tarihimiz**, Sayı:19, Mayıs 1982, s.291-295.

_____ ; “*Çin’e giden Nasihat Heyeti*” **Yakın Tarihimiz**, Sayı:20, Haziran 1982, s.307-311.

_____ ; “*Nasihat Heyeti Çin Yolunda*”, **Cumhuriyet** , 10 Ekim 2006, s.9.

“*Türkçülüğün Tarihinden Hasan Enver Celalettin Paşa’nın Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası Yazıları 1-6*”,(Cev: Ayşe Şen) **Tarih ve Toplum**, Sayı: 1-6, İstanbul 1984.

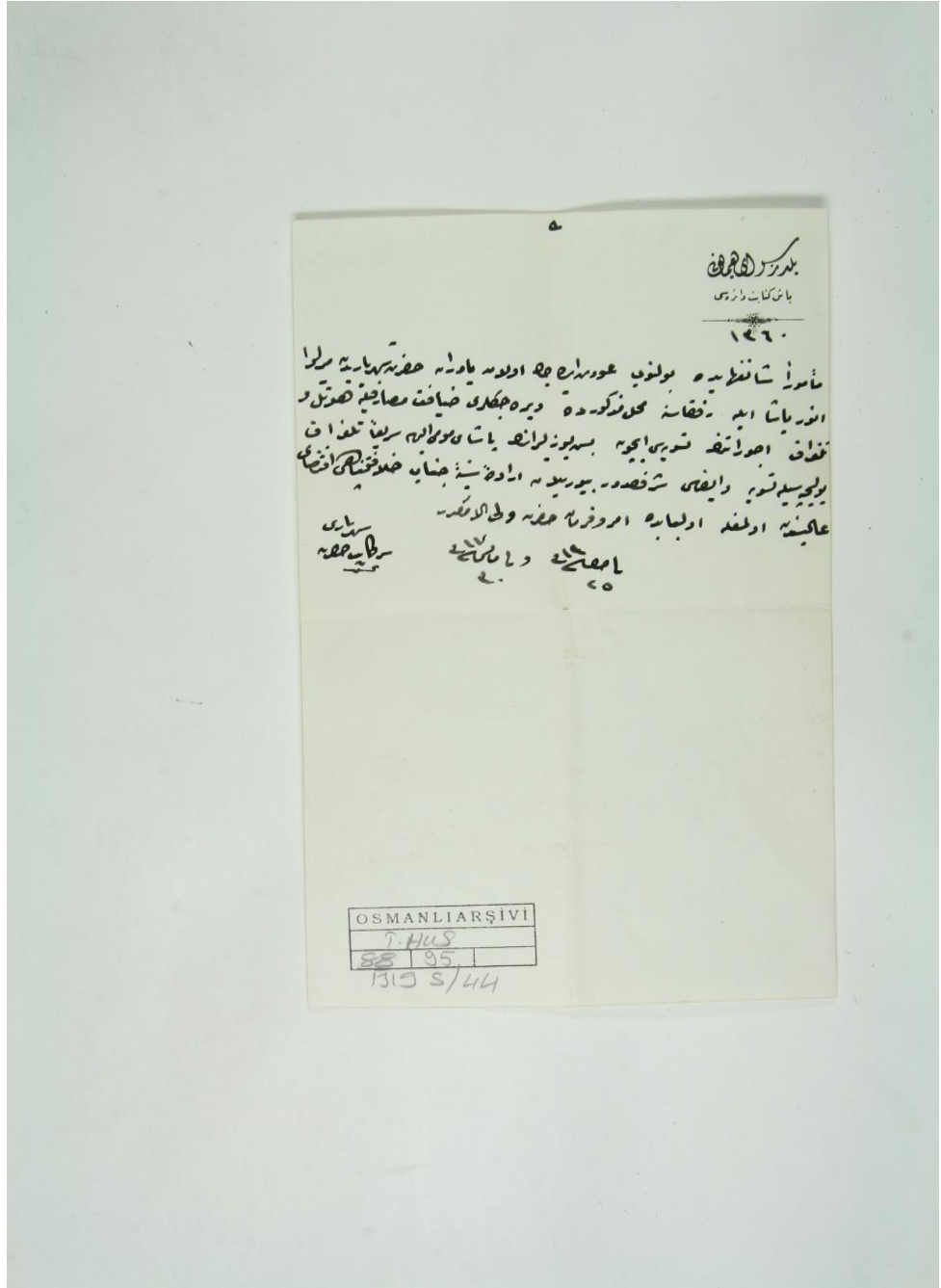
UZUN, Hakan; “*Türk Demokrasi Tarihinde I.Meşrutiyet Dönemi*”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, (2005), s.145-162.

YILMAZ, Ömer Faruk; “*Küba'daki Osmanlılar*”, **YediKıta Dergisi**, Sayı:27, Kasım 2010, s.14-23.

EKLER

A.Belgeler.

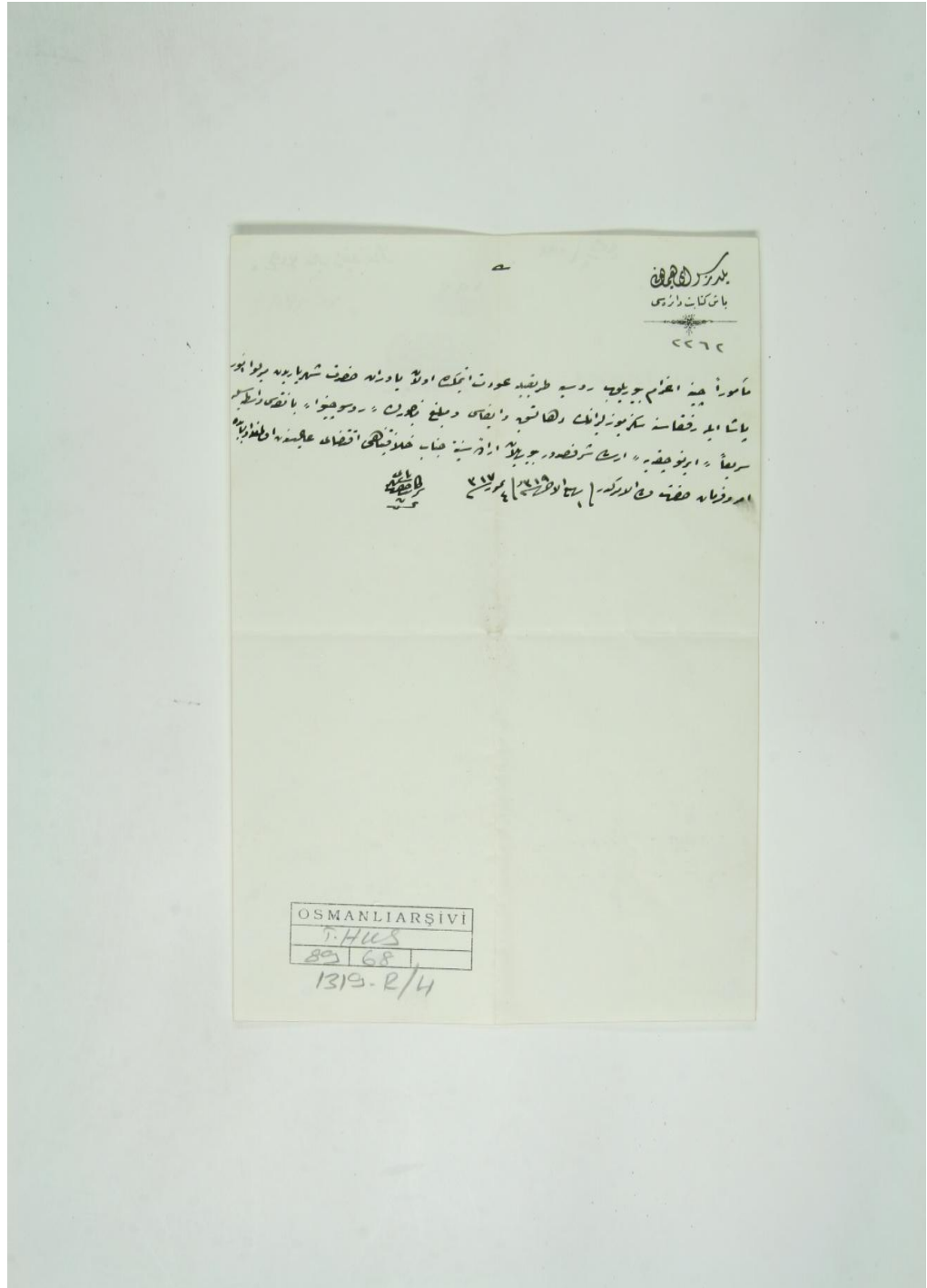
Ek-A-I

Enver Celalettin Paşa'nın Çin seyahatine dair bir belge.

(BOA., İ.HUS., Dos: 88, no: 95.)

Ek-A-III

Enver Celalettin Paşa'nın Çin seyahatine dair bir belge.

(BOA., İ.HUS., Dos:89, no:68.)

Ek-A-IV

Türkî üzere "Toran" *Torank* veya *Toran*, "Turank" *Tourank* ve "Turán" *Touran* ve telâffuz-u Arâbi ve Fârisî üzere "Türân" *Tourân* dir ki (dağlık yer) ve (yüksek mahal) demektir, çünkü "ank" ve "an" lâfzî edat-ı isim-i mekândır. Nitekim İslâm-ı Osmanîde tozu yere "tozan" derler. Zamanımızda Avrupalıların bu havâliye "Türkistan-ı Şarkî" tesmiye olmur (adı verilir). Binaenaleyh "Türkî" ile "Turan" kelimelerinin asılları birdir. "K" ve "K" harflerinin Türkçede edat-ı misbet olarak kullanılmadıklarına dair, âdide [ileride] bir çok misaller zikr olunacağından burada yalnız âlem olarak: "Tunk", "Soghdak", "Irk" ve "Boşnak" *Bochnak* kelimeleri zikr olunur ki, bunlardan birincisi halis Türk olan "Tun" yani "Don" Kazarları, ikincisi soğdiler, üçüncüsü Harezmi Türkleri yani (ova) demek olan "İr" Türkleri ve dördüncüsü Bosnalı demektir.

Dağlık olan Turana mukabil, bu kütâ ile Bahri-ı Hazar (Türkçede "Hazar Denizi") arasında bulunan ve Fârisîde Harezmi tesmiye olunan münhat (çukur) yerler ve ovalara eskî Türkçede "Iran", "Iran" veya "İrak" tesmiye olunur idi, dağ manasına olan "Tor" kelimesine mukabil "İr" kelimesi (ova) demektir. "İrak" kelimesi "İr" Türk kelimesinin marrebi (Araplaştırılmış) ve "Iran" kelimesinde dahi Türkçe [ödüme alınmıştır]. Asya'da üç Irak vardır: İrâk-ı Türkî, İrâk-ı Acem ve İrâk-ı Arabî. İrâk-ı Türkî'ye Fârisîde "Harezmi" derler ki (zemin-har) [alçak yer] demektir.

Zamanımızda Avrupalıların bu hattaya [ülkeye] Türkistan-ı Garbî tesmiye olmur. Hattâ-i mezkûre Türkleri defaat ile bütün Acemistan, yani "Pars" veya "Fars" kütâsmi fethetmiş oldukları için "Hükümet-i İraniyye" ve "İrânlılar" namı evlâde Acemlerden ziyâde bu Türklerle verir idi.

mal bâ'î vâdir;
Mutekâid Erkân-ı Harbiyye
Ferikî Enver

¹Eski Türkçede "tân" ve "tan" (Burdaklı "Toran", "Anam" ve "İzmit") demektir.
²Fîrâsî Sine.
³Evâlidir. Mutekâid Erkân-ı Harbiyye Ferikî Enver.
⁴"İrâk-ı Denizi" (Mer Hircanistan) idi.

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 8-39
27 Teşrinievvel 1917

Türklerin Menşesine [Kökenine] Dair

ESKİ TÜRKLERİN
AVRUPALILARIN ECDADI
OLDUĞU VE TATARLAR İLE
MOĞOLLAR

Asya-yî Vusta dağ ve yaylaları mehd-i beşeriyet olduğu halde mürâri zaman ile bu müterâfî [yüksek] arazi kurumaya başlamış ve tedricî ve fakat mütemadi olan bu kuraklık, sekensinin [orada yaşayandıran] cihat-ı erbaaya muhaceretlerine [dört yöne göçlerine] sebebiyet vermiştir. "Reclus" un Coğrafya-yî Umumîsinde her sene suların ne miktarı tedeni yapıldığı mukayyetir [ölçüldüğü] kaydedilmiştir. Evlâde [ancak] bu arazinin ne derece kesif olarak iskan edilmiş olduğu Şereci Türkîyye'de Uygurlar bahâsinden anlaşıyor.

Turan arazisinin evvel zaman-ı kadîmdeki kuvve-i inhatîyye [bitki büyüme gücü] ve servet-i tabiiyyesinin derecesini anlamak için dahi hitâ-i cesmine-i mezkûrenin el'an kurumamış olan bazı mahallerine dair "Reclus" un Coğrafya-yî Umumîsinde verilen malumatı okumak kifayyet eder. İşte bu kabilen olarak, "Han Tann" ve "Is Kul" [Isk Kōl/Gōl] mevzilerini hâvi olan ortasından Rusya ile Çin hududunu geçen "İr" diyarı hakkında "Reclus" malumat-ı âriyyeyi veriyor: "Rusya tarafından vakıflarda ülkesine ihlak olunan 'Kules' arazisi Asya-yî Vusta'nın en lütfî aksâmından birdir. Bu nahiyeye Cibâl-i Asuman'ın çehet-i şarkîyesinde bulunarak 5000, 6000 ve bazen 7200 metre irtifanda yüce dağlara, derun [alt] larında dommuş nehirler bulunan

mürtefi [yüksek] vadilere, üzerleri çim ü çemen ile mesûr [örtülü] lâtif yaylalarla [hiç çim ve otma ağacı olmayan] alanlar, akar sular ve cedveler [kanallar] vassıtyla işka edilen [sulanan] mâhsul-dar ovalara sahiptir. Şimalî rüzgarlarından mahfuz olarak munîka-i müteditle [fıstıklı bölgede] kâin olan bu sulak ve madeni çok memleketin çabuk terakki edeceği şüphesizdir. "İr" kıtasında altın, gümüş, bakır, kurşun, demir, kömür, madenleri mebzûlât [boldat] ve vâdilerinden bol bol sıcak sular nebean eder [çıkar]. "Han Tann" teşkil ettiği serî-i inhisar [görkemli tahıl] altında bulunan ulu ve buzlu dağların eteklerinden geçen "Kas" ve "Te-kes" sularının kenarından bakıldığı zaman tesadüf olunan azameli meznâzr Asya-yî Vustanın hiçbir tarafında görülmez."

Kuraklığın icab ettirdiği mütevâli [ardarda] hicretler esasında Asya-yî Vustadan Şarkî müteveccihen vuku bulan akınlara karşı Çinli harîk-ülade tül ve cesamete [zurnluk ve büyüklüğe] olan "Çin duvarı" yani "Sedd-i Çin" yî asırlarca çalışarak vücuda getirmişlerdir ki, bu husus o taraftan Türk muhacematının [aldırılmaları] derece-i ehemmiyet ve tül-ümmede [uzun süre] devamını maddeten sâbit eder.

Asya-yî Vustadan Garbî doğru gidenler "Barbar" tesmiye olunan ve Avrupalıların hakiki ecdadı olan akınamdır. İktâ-ı müddede için bastı [tedirgin] edilmiş [uzun uzadı] anlatılmıştır kanıtlar meyanında Avrupa kütâsmi istilâ eylemiş olan bu barbarlar meselesi son derece mühimdir; şu kadar ki bu meseleyi aslî esas olmayan bir takım farazi ve tıbbî nazarîyeleri terk ile bitarafane hall ü fiâs eylemek kâifîze eder [yanlış bir biçimde çözüp sonuçlandırmak gerektir]. Eğer bu suretle hareket olunacak olur ise, bu barbarların hâli istisna arken Asya-yî Vusta sekene-i aslıyesiyi, yani eskî Türklerden gayri kimseler olmadığı tezahür eder. Meselâ *Histoire Populaire de la France* nâm Fransız tarih kitabında Fransızların ecdad-ı olan "Goluva" ların (*Gaulois*), esasen Asya kütâsmi "Beh" Balter zemin-hattas (*Bactriane*) ahâlisinden oldukları ve muhacerete buradan başladıkları muharrerdir ki, bu malumat-ı esasîye bizim için büyük bir fâideyi intâc eder. Filhakika bu hotta [ülke] evlâde [öncelerden] be-

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası'nın bu sayısında Enver Paşa'nın yazdığı Erkân-ı Harbiyye Ferikî Enver Celalettin Paşa.

ri "Halla" veya "Kallac" tesmiye olunan eskî Türklerin vatanı idi. Halbuki zamanımızda müstamel olan "Goluva" *Gaulois* kelimesinin aslı "Gal" *Galle* ve "Galat" *Gallat* dir ve bu kelime ile "Kallac" kelimesinin cezleri [kökleri] "Gal" ve "Kal" olup "at" ile "ac" lâfzları lahkeder [ektir] ve Türkçede "K", "G", ve "H" harfleri muhtelif Türk dıyarlara sivilere göre telâffuz olunan aynı harfler. Ve bir de "Galat" kelimesi Yunanlar tarafından "Kela" ve "Keh" suretinde telâffuz edilmiş ve bu suret telâffuz dahi Fransız lisanı şivesince "Sel" *Celle* tabiri ceditîni tevlid eylemiştir [yeni deyimini doğurmuştur]. Mezkûr eskî Türkçelere "Kallac" tesmiye olunmasının sebebi, göçte halinde yaşamayıp şehirlerde ve köylerde (sâkin olmuş), (siftirak eylesen) ve (kalmış) oldukları içindir. Aynı sebebe mebni, bir Moğol kabilesine "Kalmak" veya "Kalmuk" namı verilmiştir.

"G", "K" veya "K" harfleri kelimelere misal olarak malûm bir hastalığı ifade eden Türkçe "Kel" kelimesiyle Fransızca "Gal" *Gale* kelimesini zikr edebiliriz. Her iki lissanda hem-mânâ [işanlamalı] olan bu iki kelimenin

hem-bâfî [şeyşör] dahi olduklarına hiç şüpheli edilemez. Vehhalik Asya-yî Vustadan her cihete müteveccihen büyük hicretler vâki olduğu ve buradan Çin'e ve Şarkî doğru gidenlerin kâffesi [ümümü] Türk olduğu halde Garbî doğru gidenlerin hiçbirinin Türk olmaması mümkündür? Asya-yî Vustadan Şarkî Cenubiye doğru gidenler Avrupalıların kendî ecdadı zann ü farz ettikleri kadim Hintlilerdir ki, bu da o taraftan olan hicretlerin ehemmiyetini meydana koyar. Halbuki muhaceretlerin kâffesi Asya-yî Vustadan başlayıp Hindistan'dan Avrupa'ya doğru hiçbir hicret vuku bulunmuş olduğundan kadim Hintlilerin Avrupalıların ecdadı olmaları mahâdîr [olamaz]. En son muhaceret olmak üzere Cenubî Garbiyye doğru gidenler Osmanlıların ecdadı olan Türklere dir. Bu vak'â hakkında "Mirat ül-Kamât" tarih kitabının cild-i sîmi [ikinci] ve kısıp-ı sâdisinin [altıncısının] birinci sahifesinde malumat-ı âriyye mündericir:

Cedd-i âlâ-yî Alî Osman olan Kayı Han Kabilesi vilâyet-i Türkistan-ı Şarkîtan (yani Turan) dan ki bâlâ Öz-

bekistan derler, otlâğın killelerinden [yaylaların kuraklığından] naşi hicret eyleyip üçyüz yetmiş beş sene-i hicriyyesinde Maveraünnehr'e (yani Türkistan-ı Garbiyye) gelerek Buhara ve Sogol ve Semerkant'a mukim [yerleşmiş] oldular. Bir miktar zamandan sonra Sultan Mahmut Gaznevî'nin tazevîyle Nehr-i Ceyhan'dan geçerek memlekî-i Horasan'da (ve Kiman Hatassada) "Mahana" şehrinde mütemekkin [oturur] oldular. Vilâyet-i Çin'den memlekî-i İslâm'a hücum eden Cengiz Han fitnesinde Kabilî-i Kayı Han ve ekser kabail-i Etrak (Türk Kabileleri) Azerbaycan ve Diyarbekir arasında çay-ı [yer] emn ü rahat olan Ermeniyeye Ahlat hücumunda gelip karar ettiler. Ba'de Tatar'ın ol diyara dahi vürüdü vüsil bulduktan Rum Padişahı Sultan Alâeddin Keykubad bin Keyhüsrev me-mâhîlinden gayri meşerî-i mâ'men [oturacak ve sığınacak yer] kalmadığından Kabilî-i Kayı Han Rum'a gelip nevalih-i Ahlat'ta yüz yetmiş yıl mütemekkin olmuş [yerleşmiş] iken altıyüz onaltıncı yine Tatar (yani Moğollar) tasallut etmişin Süleyman Şah Kayı Han Kabilesiyi e-tilâd-i Rûmdan Erzinçan'a geçip bir kaç yıl anda yaylak ve kırsal etrâfı müzayaka-i em-kimden derab ve mevasi [yer kırıldıkandan] yâk ve binek hayvanları ile küçük ve büyük bayraktarları birahet olduğundan vatanlarına rücu [dönmek] kasdıyla Ciber Kalesine gelip Nehr-i Fırat'tan geçerken Süleyman Şah'ın ait muhalif mahalle [aykırı-riçerçer] yere düşmekte garîk olarak [batıp] anda defn olundu.

Cihat-ı erbaaya müteveccihen vuku bulunmuş olan hicretlerin Asya-yî Vustadan bed'etmesi [başlanması], Türkîlik nokta-i nazarından fevkalâde mühimdir. Çünkü bu kütâ-i cesimede erbab-i inhisar tarafından edilmiş olan bunca tahariyat, hâfriyat ve keşfiyat necidesinde Türk kavmiyle Türk lisanına ait esas ve kelimattan başka bir şeyle asla tesadüf olunamamıştır.

mal bâ'î vâdir;
Mutekâid Erkân-ı Harbiyye
Ferikî Enver

¹Haddî "Han Tann" dağın zirvesinden geçiyor.
²Çinli Tann dağlarını buradaki kütama (Cibâl-i Asuman) mübâsine olan "Teyn Şan" namını verirler.

Enver Celalettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları

("Türkçülüğün Tarihinden Hasan Enver Celalettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları 1-6", (Cev: Ayşe Şen) Tarih ve Toplum, Sayı: 1, İstanbul 1984. s.59.)

Ek-A-V

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 10-41
0 Teşrinisani 1917

Türklerin Menşesine Kökeneine] Dair

Evvelki nishadan ma ba'd

TATARLAR İLE MOĞOLLAR
Asya-yı Vustadan [Orta Asyadan]
Çin cihetine yani Şarkı doğru giden
eski Türklerin bir kısmı Tatarları ve
bir kısmı dahi Moğolları vücuda ge-
tirmişlerdir.

Tatarların aslı Çin'in Şimal cihet-
lerini istilâ eylemiş olan Türklerdir.
Önceleri bu havalede Türkleştirilmiş
olan Çinlilere (yabancı adam) mânâ-
sına olan "Tatar" yani "Tat-ar" na-
mı verilmiş, fakat sonraları Tataris-
tan'da kâin bülümle Türklerle ve aha-
liye bu nam verilmiştir.

Binaenaleyh Tatarlar eski Türkler-
nin ahfâdı [çoğullan] olup, bunlar Çin
kanyla az veya çok karışık melez bir
kavim meydana getirmişlerdir. Ann
için Tatar siması Türk simasıyla Çin
li siması beyinde [arasında] ayrıca
bir simadır. Fakat Tatarların Çin hu-
dudundan uzak olanları Türk sima-
sını muhafaza eylemişlerdir ve bu gi-
bi Tatarlara Rusya'da çok tesadüf
olunur.

Bir de Cengiz Han Garba doğru ey-
lediği istilâda Çin hududunda ve belki
Çin'de bulunan bir takım kabaili
[kabileleri] beraber sürüklemiş oldu-
ğundan, şimdi Rusya'da muhtelif si-
mada Tatarlara tesadüf olunur.

Moğollar Çin'in Garp ve Cenubi-
Garbi ve Tibet cihetlerini istilâ eyle-
miş olan eski Türklerin evlâdır.
"Moğol" kelimesinin aslı "Mon gol"
olup (Mong-İ) yani (saf adam) de-
mektir. Moğollara "Kayan" ve "Ni-
kuz" isimleri dahi verir.

Moğollar da Tatarlar gibi eski
Türklerin evlâdır ve Çinli ve Ti-
betliler ile az veya çok karışık melez
bir kavim vücuda getirmişler ve ayrı-
ca bir sima tevîd etmişlerdir [doğru-
muşlardır]. An-ası [kökünden] Moğol
olan Cengiz Han Tatarlar gibi bir ta-
kım Moğol kabaili dahi maiyyinde
Garba doğru sürüklemiştir.

Tatarlar ile Moğollar Turan'dan
hicret eylemiş Türklerin ahfâdı ol-
dukları için (Turanlı) ve (Türk) ma-
nasına olan "Hatay" namını muha-
faza etmişler idi. Bunun için Tatar-
lara "Ak Hatay" ve Moğollara
"Kara Hatay" namları dahi verirler
idi. Hatta "Hatay" ismi Çin-i Şima-
linin bir ismi-i mahsusu gibi dahi isti-
mal olunur idi.

Tatarlar ile Moğollar evlâden [ön-
celerden] beri yek dîğeriye rakip ol-
muşlar ve daima birbirleriyle harp ve ci-
dalde bulunmuşlardır. Tafsilâtı
Şecere-i Türk'te hikâye olunduğu

üzere bu iki ulus arasında "Ergene-
kon" vak'ası olmuştur ki, evvela
mağlup olan Moğollar fikrimizce
Moğolistan'da "Koko Nor" *Koukou
Nor* (fasihî Koko navuri, yani gölü)
civarında bulunması ağleb-i ihtimal
[çok olas] olan bu vadiye iltilca etmiş-
ler ve ba'de huruc ederek Tatarlara
galebe çalmışlar ve istikâllerini kazan-
mışlardır. Şeyh Süleyman'ın lûgat ki-
tabında şu beyitlere tesadüf olunur:

Ergenekon bir dere tur teng ü tar
Kayan Nikuz bir kaça yıldır patar

Türkler ile Tatarlar ve Moğollar
esasen bir ırka mensup oldukları hal-
de Asya'da muhtelif simada üç büyük
isim meydana getirmiş oldukları gibi
sâkin oldukları [oturdukları] Turan
kut'asıyla Tataristan ve Moğolistan
kut'aları dahi birbirinden uzak üç
muhtelif iklim teşkil eylemişlerdir: Ka-
dim Tataristan Şimalen ve Şarhen de-
ğiz, Garben Turan ve (Büyük Göl)
manasına olan "Bay Göl" yani
"Baykal" gölünden neban eden
[çakan] "Angre" suyu ve Cenuben
kadim Moğolistan ile mahdud [sını-
r]ı idi.

Kadim Moğolistan Şimalen Tataris-
tan, Şarhen Çin, Garben Turan ve
Cenuben Hindistan ile mahdud idi.
Turan kut'ası Şimalen Ural dağı-
rı, Şarhen kadim Tataristan ile Mo-
ğolistan, Garben Harzem yani Irak-
ı Türkî ile Dest-i Kıpçak ve Cenuben
Hindistan ile Aecemistan yani Pars
kut'ası ile mahdud idi.

Halbuki heman Asya kut'ası demek
olan bu üç kut'a-i cesimede zaman-
mızda Türkçülüğün nam ü nişanı kal-
mayıp, bu nam pek ciz'iyeci kabili-
nen olarak yalnız Müslüman Türkler-
de muhafaza edilmiş ve Turan'ın as-
lı Türk olan sekene-i kadimesi [eski
yaşayanları] mütevali hicretler [ardar-
da geçler] ile dünyanın her tarafına
dağılarak muhtelif kavim ve milletler
vücuda getirmiş ve şimdi Turan'da
sâkin olan ahali-i cüzüye ise eski
Türklerden ziyade Çin cihetlerinden
kalkmış gelmiş veya Cengiz Han ta-
rafından getirilmiş Tatar ve Moğol
bakiyeleri olan kabail [kabileler] ve
kesandan [kişiler] ibaret bulunmuş-
tur.

Fakat bu kadar her üç merc içinde
eski Türklerin sima-yı asilisi tamamî-
ye muhafaza olunmuştur ki, bu sima
şimdiki en zarif Avrupalı siması ola-
rak Anadolu'da asırlardan ve belki
binlerce senelerden beri nesillerini ve

kanlarının muhafaza eylemiş Türk gö-
çebe aşiretlerinde müşahade olunur.
Bu simada kalkık buruna, çıkık çene
kemiklerine, sıyah ve düz saç, mail
[çelik] veya yumuk küçük gözlere
müstesna olarak bile asla tesadüf edil-
mez. Avrupalıların kitaplarında tarif
eyledikleri sima Türk siması olmayıp
Tatar ve Moğol simasıdır. Bu aşiret
Türklerinin renkçe simaları esmerden
ziyade sarı ve kumrala meyardır. Fil-
hakika mntika-i mutedilede [İlman
bölgelerinde] bulunan Turan dağları ve
yüksek yaylaların ahali-yi asilîyesi
olan eski Türklerin renkçe simaları
sarı olması lâzım gelir ki hakikat-i hâ-
lin dahi böyle olduğu bir çok edile
[kanlılar] ile isbat olunabilir.

Yakub Han Kaşgar'da bir
hükümet-i müstakile tesis eylediği za-
man devlet-i aliyye buraya muallim
olarak birkaç zabıt göndermiş idi. Bu
zabitin meydanında bir zat sarı idi. Bu
zabit Kaşgar'da âdet-i belde üzere
Çinli bir cariye ile tevhül eder [evle-
nir]. Bu izdivaçtan hasil olan oğlu as-
la pederinin simasından olmayıp es-
mer ve aynıyla Tatar ve Moğol sima-
sında idi.

Japonya'ya olan seyahatımızda
Avrupalılar ile Japonların izdivaç-
dan tevelli eden [doğan] erkek veka-
damları Avrupalı simasını kâimien
[tümüyle] kaybetmiş oldukları görl-
müştür.

Turan'da eski Türkler pek kadim
zamanlardan beri hükümet tesis et-
mişlerdi. Bu hükümetlerin en kuvvelli
zamanları hakanlık yani imparator-
luk zamanları olmak üzere "Oğuz
Hanlar" devirleri idi. Mütevatiren
malûm olan [söylencelerden bilinen]
"Oğuz Han" bu Türk padişahının ismi
değildir ve belki bu tabir Türk ha-
kanı ve imparatoru demektir. Latin
lisasında "Oğuz" veya "Oğus" ke-
limesi tamamî-ye "Oğuz" kelimesi-
ye hem-mânâ ve hem-lâfzdir. Roma'
da dahi bu nam lakab olarak impa-
ratora verilir idi.

Turan'da hakanlıktan daha kü-
çük hükümetler teşekkül eylediği za-
man "Oğuzbeylik" yani "Uzbeylek"
namı istimal olunur idi.

Türkistan-ı Garbîdeki uz beylerin
Türkistan-ı Şarhiden hicret etmiş
"Nayman" Moğollarından olmaları
muhtemeldir. Garp Türkleri olan
Oğuzların ismi ise (büyük ulus) de-
mek olan (Oğuz ulus) dan me'ruz
[olduğu alınmış] olduğu ağleb-i ihtil-
maldır. Nitekim Aral denizine akan
Amuderya suyunun ismi kadimi
"Oğuz" yani "büyük su" manasına
(oğuz rmayk) idi. Eski Yunanlar bu
isim "Okus" *Oxus* tarzında tahrir eyle-
mişlerdir.

Türkiye malûm bir hayvan ismi
olan "öküz" kelimesi "Oğuz" kelimesinin
suresi-i haffife telâfüz olun-
masından ibarettir. Fakat pek garip-
tir ki İngiliz lisasında dahi öküz
"öks" *euks* (ox şeklinde yazılır) der-
ler. (Almanca'da da oks, *ochs*.)

Oğuz hanlara âdimet-i saltanat ol-
mak üzere kanatları açık ve uçan kur-
muzu kartal kabul edilmiş idi. Bu âd-
met zamanımıza kadar selâtin-i azam-
î Osmaniyenin [büyük Osmanlı Sal-
tanatlarının] tuğra" tsmiye olunan
nişan-ı saltanatıdır. Bu kelimeye
Lehçe-i Osmanîyye'de bakılacak olur
ise, pek muhim olan şu ibareler gö-
rülür:

"Türkiye tuğra ve tuğrul iki kana-
dı açık doğan demektir. Bir nev' şe-
dî büyük doğan nişan-ı hakanî itti-
haz olunmuştur. Oğuzlar hanın nişanı
andan yazı ile taklid olunmuştur."
"Tuğra" ile "doğan", "neceb kuş"
mânâsına olarak "doğmuş" ve "do-
ğuşlu" asıldan gelirler. Türkler din-i
İslâm ile müserref oldukları sonra
kartal şeklini taklid eylemişlerdir.
Şimdiki tuğramız yalnız şekli haric-
si çizilerek bu şekli ziyadece sağa doğ-
ru meytilerilecek olur ise, sol taraf-
ta kartal kuşunun uzun boynu, sağ
tarafta kuyruğu, alt tarafda toplamsı
ayakları ve yukarıda medvevet ola-
rak kanatları iyice tefrik olunur. Ka-
dîmden beri Türk padişahlarının kar-
tal şeklinde olan damgaları kırmızı
renkte olduğu için bu âlâmet "al"
ismi-i mahsusu dahi verilmiştir.
(Lûgat-ı Şeyh Süleyman).

Mütakaid Erkân-ı Harbiyye
Ferik Erver

*Amuderya ile Sîr-i deryanın evlâde [öncele-
ri] "Oğuz" namıyla yalnız bir sudan müstakîl
olduğu anlaşılmaktadır.

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 13-44
1 Kânunuevvel 1917

Türklerin Menşesine Kökeneine] Dair

YUNANİ STRABON'UN
COĞRAFYASINDA ESKİ
TÜRKLERE AIT VESAKİ
(BELGELER)

Skitler hakkında en esaslî malûmat
Mîlâttan eli sekiz sene evvel tevelliüd
etmiş [doğmuş] olan meşhur Yunanlı
"Strabon" un coğrafyasında bulun-
duğundan, bu eser-i muhâllerin [ka-
bilî yaptım] *Amêde Taridiv* tarafın-
dan edilen tercümesinde maksadımı-
za hâdim olan [yarayan] mevadd ber-
veç-zir bast ü beyan olunur [aşaj-
daki gibi anlatılır ve bildirilir].

Kadim Yunanlılar suret-i umumiyye-
yede dünyanın cihet-i şimaliyyesinde
sâkin olan beyaz yüzlü insanlara
"Skiti" ve cihet-i cenubiyyesinde sâ-
kin olan sıyah yüzlü insanlara "*Ethi-
opien*" namını verirler idi. Yani ka-
dim Yunanlilerde "Skiti" beyaz yüz-
lü Şimal adamı ve "*Etyopien*" sıyah
yüzlü cenup adamı demek idi. (Kitap
I, Sahife 55 ve 57.)

Binaenaleyh tarih-i kadim için en
kuvveter esas olan kadim Yunanların
kavline, Skitler, yani eski Türkler
ırk-ı ebyazın [beyaz ırkın] mümessili
ve babaları olur.

Müellifin-i Yunaniyyeden Ephor'
der ki: "Göküzüyle yeryüzü dört kut'a-
ya taksim edilecek olur ise, Hintli-
ler Şark, Etyopiyenler Cenup, Kelt-
ler Celles (Fransızların ecdadı olan
Galatlar) Garp ve Skitler Şimal cihet-
inde bulunmuş olurlar. Bununla be-
raber, Skitler ile Etyopiyenlerin sâkin
oldukları kut'alar diğer iki kut'adan
daha büyük olup tamamî-ye birbirini

Enver Celalettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları

("Türkçülüğün Tarihinden Hasan Enver Celalettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları 1-6", (Cev: Ayşe Şen) Tarih ve Toplum, Sayı: 2, İstanbul 1984. s.63.)

ni Boğaziçe (Trak Boğazı) veya (Trakya Bosforu) nâmı verir idi. Hakikati halde ise bu tâbir (Türk Boğazı) demek idi.

Boğazın Asya ve Karadeniz sahillerinde kâin (Zeyğ) hizalama kadar münvevvel olan (uzanan) havalîye (Kıyık Asya Trakya) tesmi olur (şah verir) idi ki bu suretle Boğaziçi Avrupa Trakyaşısı Asya Trakyaşısı birbirinden tefrik eder idi. Anadolu Trakyaşına (Bütün-ya) Bütünî dahi derler idi.

Yunanlar Anadolu Trakyaşında şimdiki Kadiköy'ün mevzinde mükkâdan 685 sene mükkâden (önce) (Kalesüdan) Chalcedoine şehrinin ve şimdiki İstanbul'un mevzusunda dahi tarihî mezkûr olan 35 sene sonra (Bizans) şehrinin müstâmer (kötürüp) olarak tesis etmişlerdir. Hatta Avrupa sahillerinde Bizans'ın tesis olduğunda mevzî görmeğinizi Asya sahillerinde (Kalesüdan) şehrinin tesis edenlere (Kötür) lâhâk verilmiş idi¹.

Binasaleyh en kadim zamanlardan beri İstanbul Boğazıyla tarafoyn (iki taraflı) havaslı (Trakya) nâmıyla eski Türklerin memlûkî olup Yunanlar ecebî olarak ve haricîen gelecek mezkûr boğazın iki tarafında birer müstâmere tesis etmişlerdir. Bu halde İstanbul ile havasîsine Rumlar'da ziyade Türklerin hukuk-u tarihiyyesi vardır.

Hökâsâ... (Daklar) veya (Doğlar) ile (Traklar)ın (Celler) ile hencins bulmalarını ve binasaleyh (Ski) yani Türk olmalarını sence ehemmiyet-i tarihiyyesi hâbir hakikat olup, bu husus âzîde görüleceği üzere (Fehlân) ve kadim Yunanistan'da sâkin olmuş olan sair akvâm meşhûrî (ünli kâimler) dahi Türklerdir.

Mükâid Erkân-ı Harbiyye
Ferikî Enver

¹Bu kelime Fransız şivesince suret-i telâfûza göre yazılmıştır.
²Yunanî olmayan.
³Kalesüdan Bizanslılar kadar Bosfor'un akvâmı ile gelen Palamut halklarından müfâkâde edilecekleri mümin bir meşûre olmak üzere Strabon şerh eder.

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara 25-57
2 Mart 1918

Türklerin Menseine Dair

(SKİTLERİN KENDİLERİNİ TÜRK
EVLADI BİLDİKLERİ)

İddia ediyoruz ki, eski Türkler ırkı-eyyaz (beyaz ırka) mensup olduktan başka, bu ırka mensup akvâmın en kadimleridir (en eskileridir). Bu halde eski Türkler ırkı-eyyaz babaları ve eski Türkçe dahi bu ırka mensup akvâmın tekellüm eylediği (kavimlerin konuştuğu) lisanelerini anası olur.

Bu iddiamız, bâlkâde (yukarıda) söyledigimiz üzere tarih, coğrafya ve lisan gibi üç metin (esasa) istinad ederek isbat edilmektedir.

Makalemizde şimdiki kadar bahs etmiş olduğumuz mevadd (hususlar) yalnız tarîh olup, mevadd-i mezkûre bervechi zi ir hilâsa olur (Janlan kollar asgâdık) gibi özetlenir:

Mehdi-i beşeriyet (insanlığın beşiyi) olan Asya'yı Vastaya (dağlık mahal) mânâsına olan (Turân) nâmı ve Turân'ın sekene-i asliyyesine dahi (dağ) mânâsına olan (Türk) ismi alem olmuştur ki, bunların cezi-i müsterek (ortak köklü), (dağ ve yüksek yer) mânâsına olan (Tur) kelimesidir.

Turan'ın sarıkında Bahri-i Muhi-i Kebir (Büyük Okyanus) ile asıl Çin me-mâlikine (öllerine) kadar müstemed olmak (uzanmak) üzere simalen kadim Tataristan ve ceneben Moğolistan mensup idi.

(Türkistan-ı Şarki) dahi tesmiye olunan (şah verilen) Turan'ın garbinda kâin araziye (Türkistan-ı Garbi) ve bunun dahi garbinda (Deşt-i Kıpçak) namları verir idi.

Kadim Türkler tarihlerini yazmamışlardır. Yalnız Moğollar gerek kendileri ve gerek Türkler ile Tatarlar hakkında oldukça malimat-tarihiyye vermişler ve eski Türkler âit (tradisyonları) kendilerine isnad etmişlerdir. Hususî-ye Cenaz Han'ın evlâd o ahfadı olan Moğol hükümdarları tarihen Moğolluğa çok hizmet etmişlerdir.

Aksa'yı Şark (uzak doğu) Türklerinden en ziyade malimat verenler Çin müellifleridir. Fakat biz bu müelliflerin iskrâm Avrupalarla vastasıyla değil, belki doğrudan doğruya bizat kendimiz tettebiî emelye, tettebbuat (inceleme) maksadı değil, tahallif eder (değışebilir).

Aksa'yı garbinda (uzak banda) ise Ro-

malılar ve hususîyle kadim Yunanların kendilerine temasta bulmuş oldukları eski Türkler hakkında vermiş oldukları malimat-tarihiyye en ziyade hâzî-i ehemmiyettir ve bunu makalemizin mevadd-i mühimmesi isbat eder. Halbuki, biz Türkler, mevadd-i mühimmeyi mezkûreyi yalnız bir kuru (Deşt-i Kıpçak) şöhreyle geçiştiyoruz.

Bahri-i Muhi-i Kebir'den başlayarak Tuna nehrinin menbana ve Makedonya ile Bahri-i Sefide (Akdeniz'e) kadar müstemed olarak (uzanan) hiç başka bir kavmin istisnâ olmaksızın yalnız eski Türkler tarafından meşkün olmuş olan arazi-yi vasa (geniş arazi) ise, denizler dahi dahil olduğunda tûlen bütün kırtî-i arzın hemân nefsî (yarsı) demektir ve bizim şimdiki kadar bahs etmiş olduğumuz akvâm yalnız bu arazi üzerinde sâkin olarak Türkliğin meydana olan eski Türklerdir ibrettir.

Halbuki eski Türkler iddiamı vehile kırtî-i arzın ilk sekene-i ırkı-eyyazın babaları olunca, Türk nâmı ahında olmaksızın, diğer nâmlar ile bir takım şubeler ve kollar teşkil ve bunlar dahi diğer şubah tevliî edeceğinden (başka şubeler doğuracağından) bu suretle Türk kavmi aslîsi ile diğer akvâm-ı müstehabî minasabe-i rkiyyeyi taharrî tarfımızda ve bunun dercesini tayin etmeye şay edeceğiz (şahsacağız).

Biz umumiyyete nevî beni beşerin müstâmer olduğu (insanoğulların bulunduğ) üç ırktan arzı asferin (şah ir-kin) merkezi kadim Çin k'ua ve ırkı-eyyaz dahi merkezi Asya'yı Vastaya yani Turân olduğunu ve bundan maada bilcümle Avrupa ahâlisinin Asya'dan gelmiş bulunduğuna kâin olarızdır. Şu kadar ki, bu nokta-i nazardan fikrimizce Avrupa-yı Şarki ve Şarki-i Cenûbiyye, Asya'dan adanmek lâzımdır. Bu halde bîdâyet-i beşeriyette Turân'ın garbinda kâin arazinin gayr-i meşkün ve şarkında arazinin ise ırkı-aser ile ırkı-eyyaz beyinde müsterek bulunması icab eder. Binasaleyh Asya k'ua'nın en müteffeh mahalî (yüksek yer) olan Turân yayıllarının mütrîr-ı zaman ile peyder-pey kurumsama mebnî sekeneşinin her cihete doğru vâki olan muhacerat-i müteffehşesi (faradağ göçer) esnasında, garba doğru giderler arazi-yi hâliyyede (şah topraklarda) yerleşmeye başlamışlar ve şarka doğru giderler ise ırkı-aser ahâlisine tesadüf etmişler onlar ile harb etmeye ve temasta bulunmaya mecbur olmuşlardır. Bu hakikati medfî olarak Sevt-i Çinî tes-

miyye olup havâricîan me'dut olan (harakâtlardan sayılan) azim ve medid edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Mükâid Erkân-ı Harbiyye
Ferikî Enver

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

Bundan maaddi Aksa'yı garp Türkleri olan Avrupa Skitleri, yani bâlkâde görüldüğü üzere (Kıyık Sıkya) ahâlisine muhafaza etmiş oldukları tradisyonlarında kendilerinin Türk evlâd olduklarını beyan etmişlerdir. Pek mümin olan bu tradisyonu (Erödot) ber-vechi zi der eder:

"Skitler (yani Avrupa Skitleri) derler ki, vaktiyle gayr-i meşkün olan memleketlerinde ilk tevellül emîni olan adam ismi (Targînaş) yani (Targîny) olup onun pederi Jigiter mabûda ve valide-i (Borisen)'in nehrinin kıza idi" (kssm 4, maddâ 5).

Bilcümle müellifin (yazarın) ve hususîyle (Hammer)'ün tasdiğiyle sabîi olduğu üzere (Targînaş) âlemi Türkleri isih eder (gösterir). Filhakik bu kelimenin cezi (Targ) veya (Tark) olup eski Türkçe (Tur) kelimesi (Tur) kelimesine

hem-mânâd olarak (dağ) ve (yüksek yer) mânâsını ifade ettiğinden, (ğ) veya (k) edat-i nisbetiyle (Türk) veya (Türk) isimleri aynı mükâdeme istimal olunabilir. Nisikün (Turan) yerine (Turan) kullanılmıştır.

Edirilen me'dut olan bâlkâdeki ibharî (mitolojiden gelen yukarıdaki anlatış) Târân Türkleri (Dünsey) nehri sevhâline yaratılmış ve Skitlerin bu Türklerin evlâd olduğuna imâ eder.

Erödot demin ilâz der ki: "Targîna-şoyn üç oğlu ölder (Laypuksey), (Arpuksey) ve (Kolaksy). Bir gün İnanman (İgryüzünden) ahâlden mamul boyunduruğuyla beraber bir satan, bir balık ve bir taş nazlı olur (mer). Targînaş'un büyük oğlu bunları almak üzere taburdu oldu (yıkaksey) ise, bu esyânın mamulî olduğu ahî o derece kâşî hararet oldu (şokaksey) ki, ölmü geri çekmeye mecbur olur. Ortanca bir sadet dahi aynı suretle hareket eder ve aynı sebebe mebnî çekir. Fakat sıra en büyük biraderleri olan (Kolaksy)ye gelince, altın kuzmağandan müstârihey mezkûr edevân-ı mâlâde (malâğama) götürür ve bu mükkâden (malâğama) büyük biraderleri halkı salınamatının en küteşebki (berlemin) terker ederler" (kssm 4, maddâ 5).

Mecaz olmak üzere bu üç esyânın birincisi ziraat, ikincisi sanayi, üçüncüsü bağçılık ve şarap. Bu tradisyon umumîyyete Türklerin iki misli ziraat ve sanayiden müteffeh olarak (netret ederek) göçebe ve bedevî halinde yaşadıkları ve zamanî ilthyeti en yeni Türkleri teşkil eden bir sülâsin (üçte bir) ziraat ve medeniyeti meyl edip se-kitler ve hükümetler tesis ettiklerini imâ eder.

Bu kelime (Tur) ceziyle (bükye) (bin) edat ismi me'dânden (yer iminde) müsterekçidir.

Bu kelime (Tur) ceziyle (N) edat nisbatından müsterekçidir.

B.Fotoğraflar.

Ek-B-I.

Küçük Enver Celalettin piyano çalarken.

(“*Oğlum Samih Bey’e*”,*Tarih ve Toplum*, Cilt:I, Sayı:1,
Ocak 1984,s.9.)

Ek-B-II.

Enver Cellalettin Paşa'nın bir gençlik resmi.

(“*Oğlum Samih Bey'e*”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:I, Sayı:1, Ocak 1984, s.14.)

Ek-B-III.

Enver Celalettin Paşa, Volos Kumandanyken.

(Taha Toros, Nazım Hikmet, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.30.)

EK-B-IV.

Celile Hanım'ın Erenköy Köşkü.

(Taha Toros, **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.60.)

Ek-B-V.

Enver Celalettin Paşa'nın kızı Celile Hanım(Nazım Hikmet'in annesi)

(Taha Toros, **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.54.)

Ek-B-VI.

Enver Celalettin Paşa'nın Çin Seyahatinde yolda evlendiği ikinci eşi Hortans.

(Taha Toros, **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.33.)

Ek-B-VII.

Enver Cellalettin Paşa, ikinci eşi Hortans ile birlikte.

(Taha Toros, **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.39.)

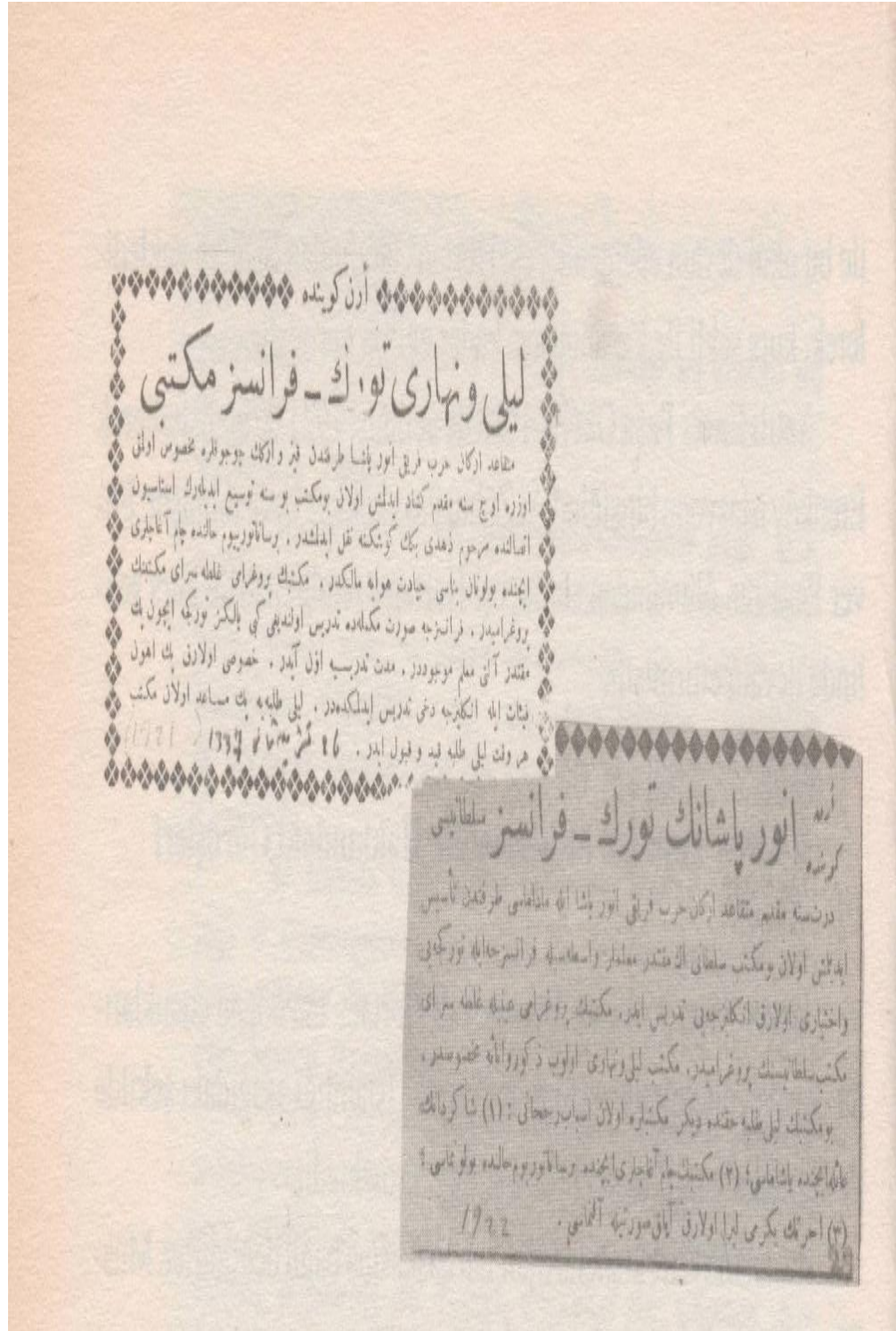
Ek-B-VIII.

Enver Celalettin Paşa'nın çocukları ve eşi: Ömer Songar (1902- 1980), Suzan Özkök (1903-1988), Madam Hortans (1879-1962).

(Taha Toros, **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005,s.38.)

Ek-B-IX

Enver Celalettin Paşa'nın Erenköyde açtığı okulun ilanı.

(Taha Toros, Nazım Hikmet, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005,

s.46.)

Ek-B-X.

Enver Celalettin Paşa'nın akrabalarıyla olan yazışmaları.

(Taha Toros, **Nazım Hikmet**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.18.)

Ek-B-XI.

Enver Celalettin Paşa'nın akrabalarıyla olan yazışmaları.

(Taha Toros, Nazım Hikmet, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2005, s.19.)

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mehmet ÇELİK

Doğum Yeri : Elazığ

Doğum Yılı : 20.01.1987

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1999-2003 :Elazığ Gazi Lisesi

Lisans 2006-2010 : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü

Yabancı Dil : İngilizce